

Sáme kultuvrradádjadus
mánálgárdijn ja skávlájn
Samisk kulturforståelse
i barnehage og skole

NASJONALT SENTER
FOR KUNST OG KULTUR
I OPPLÆRINGEN

SÁMI LOHKANGUOVDDÁŠ
SÁEMIEN LOHKEMEJÁRNGE
SÁME LÁHKÁMGUOVĐÁSJ
NASJONALT SENTER FOR SAMISK I OPPLÆRINGA

SISADNO INNHold

ÁVDDÁTJÁLA FORORD	3
SÁME GEHTJASTAGÁJN MÁNÁJGÁRDIJN SAMISK BLIKK I BARNEHAGEN	6 40
TJAALEHTJIMMIE/GIRJOS - SÁME ÁRBBEDIEHTO MÁNÁJGÁRDIJN JA SKÁVLÁJN ORNAMENTIKK - SAMISK TRADISJONSKUNNSKAP I BARNEHAGE OG SKOLE	12 45
DÁNSSA SÁME- JA IEMEÁLMMUKTIEMÁJ DANS MED SAMISK OG URFOLKSTEMATIKK.....	17 50
MÁHTTÁ GUS SABEGIJ GIRJJAT? KAN DET LAGES MØNSTER PÅ SKI?	22 55
NJÁLMÁLASJ ÁRBEDÁHPE L KULTUVRA ÁJMMO MUNTLIG TRADISJON PUSTER LIV I KULTUREN.....	28 61
SÁME BIEBMO JA ÁRBEDÁBE - BOAHTTEÁJGGÁJ SÁME ÁRBEDÁBÁLASJ ÁJÁDALLAMVUOGIJN? SAMISK MAT OG TRADISJONER - MED SAMISK TRADISJONELL TANKEGANG INN I FREMTIDEN?.....	32 65
RÁDNASTALLAM SAMISK SPRÁKARENA.....	37 71

Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen ja Sáme láhkámguovdásj li ávddánahtám ja almodam girjátjav *Sáme kultuvrradádjadus mánájgárdijn ja skávlájn*, 2021.

Tæksta ja sisadno:

Dájmaddje: Berit Anne Bals Baal, Lisa Baal ja Kathrine Pedersen

Ávddábielle: Gunnlaug Ballovarre

Hábbmim/prienntidibme: Trykkeriet, Nuortta universitiehhta

Tjuorgastagájt, gávájt jali tevstav ij la loahpe ádásis buvtadit jali adnet ietjá aktijvuodajn.

Samisk kulturforståelse i barnehage og skole er utviklet og utgitt av: Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen og Nasjonalt senter for samisk i opplæringen 2021

Tekst og innhold:

Redaktører: Berit Anne Bals Baal, Lisa Baal og Kathrine Pedersen

Forsidebilde: Gunnlaug Ballovarre

Design/trykk: Trykkeriet, Nord universitet
Illustrasjoner, fotografier eller tekst må ikke reproduseres eller benyttes i andre sammenhenger.

ÅVDDÁTJÁLA

Sihke sáme máná ja oahppe, ja ietjá máná ja oahppe galggi bessat iejvvidit sáme kultuvrajn mánárgården ja skávlån. Dat boahotá ávddån sihke mánárgårdij rámmaplánan ja skávlå oahppoplánan.

Dájdda, kultuvrra ja sjuggelisvuohta la oasen mánárgårde rámmapláanas, gånna aj boahotá ávddån mánárgårde galggi tjalmostahttet sáme kultuvrav ja vájkkudit mánáj vieledusávdánibmáj ja aktijvuodadåbdov nannit sáme moattebelakvuoda hárráj.

Oahppopládnatjoahke badjasasj oasse subtsas makkir sisadno åhpadasån galggá liehket. Åhpadasá årvvovuoedo milta galggi oahppe "...dådjadusáv oadtjot sáme ålgoålmuk histåvrås, kultuvras, sebrudakiellemis ja rievtesvuodajs. Oahppe galggi moattebelakvuodav ja variasjåvnåjt oahppat sáme kultuvran ja sebrudakiellemis." (KD 2018a).

Sáme låhkåmguovdåsja ja Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplåringen li aktan åvdedam ja dájmadam girjátja artihkkalijt. Ulmme l åvdedit sáme kultuvrrådådjadusáv mánárgårdij ja skávlåjn. Mij la sáme kultuvrrådådjadusá sisadno? Moaddåsa máhtti våsedit dav tjuolmman gåktu dajna tiemåjn barggat. Majna hiehpá åhpadasån barggat dán gåktuj? Åjggomus dájna girjátjijn la viehkedasstet mánárgårdij ja skåvlåjt sáme kultuvrrådådjadusáv åvdedittjat ietjasa åhpadasån.

Artihkkalijn li buorre oajvvadusá ja buojkulvisá gåktu ja majt mánárgårdij ja skåvlåjn hiehpá dahkat sáme kultuvrrådådjadusá gåktuj. Artihkkala li tjåleduvvam iesjgenga guovlos Sámeednamin, ja daj vuodon la båkålasj sáme kultuvrra. Sáme kultuvrra l moattebelak, ja gåvnnuji edna variasjåvnå båkij ja guovloj gaskan.

Mij sávvpap åhpaddidje mánárgårdij ja skåvlåjn dájna girjátja bargadahttijn máhtti aktan åjådallat ja sågastallat gåktu artihkkalij oajvvadusåjt ja båkåvålljimijt máhtti hiebadit ietjasa båkålasj kultuvrraj.

Birgit Andersen, jådediddje Vuonak mánárgårhin Divtasvuonan, la tjållåm gåktu sáme

FORORD

Samiske barn og elever, og andre barn og elever skal få møte på samisk kultur i barnehage og skole. Dette fremkommer i både rammeplan for barnehagen og skolens læreplaner.

Kunst, kultur og kreativitet er en del av rammeplan for barnehagen, hvor det fremkommer at barnehagen skal synliggjøre samisk kultur og bidra til at barna kan utvikle respekt og fellesskapsfølelse for det samiske mangfoldet.

Læreplanens overordnede del viser til hva innholdet i opplåringen skal være. "Gjennom opplåringen skal elevene få innsikt i det samiske urfolkets historie, kultur, samfunnsliv og rettigheter. Elevene skal lære om mangfold og variasjon innenfor samisk kultur og samfunnsliv" (KD 2018b).

Nasjonalt senter for samisk i opplåringa og Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplåringen har sammen fremmet og administrert disse artiklene. Formålet er å fremme samisk kulturforståelse i barnehagen og skolen. Hva inneholder samisk kulturforståelse? For mange kan det være en utfordring å finne fram til hvordan man skal jobbe med dette. Hva kan man jobbe med i opplåringen i forhold til dette temaet? Dette heftet er ment som en hjelp til barnehager og skoler for å fremme bruk av samisk kulturforståelse i opplåringen.

Artiklene har mange gode anbefalinger og eksempler på hvordan og hva man kan jobbe med i barnehagen og skole i forhold til samisk kulturforståelse. Artiklene kommer fra forskjellige områder i Sápmi, og tar utgangspunkt i den lokale kulturen. Den samiske kulturen er mangfoldig, og det finnes variasjoner mellom steder og regioner. Det er vårt ønske at arbeidet med dette heftet vil bidra til refleksjon og samtale blant lærere i barnehagen og skolen om hvordan vi kan tilpasse innhold og ordvalg til lokale forhold.

Styrer i Vuonak mánárgårj barnehage i Tysfjord, **Birgit Andersen**, har skrevet om samisk blikk i barnehagen. Ved bruk av mat, dukke, eventyr, natur og musikk er det mange

gehtjastagájn máhtta barggat mánáigárdijn. Biebmoj, duoje, subtsastime, luondo ja musihka baktu l állo majt máhtta dahkat gå ájgggu ávdedit sáme kultuvrradádjadusáv mánáigárdijn.

Ælloniehkkje ja biebbmoberustiddje **Máret Rávdná M. Buljo** tjállá sáme biebmog ja árbbedábij birra álgoálmukperspektijvas. Sån ávtti mijáv duola degu májnnot ja gijttet biebmog ávdás, buorisjivnnjedid biebbmobáhtsudisájt ja sávvat buorre boahhteájgeve! Mij lulujma galggat ietja tjoagget ja tjoahkket ienep biebmog luondos ja ienep oahppat sjattoj birra ietjama lahkabirrasin ja guovlon. Sån sihtá etihkalasj, guoddelis ja rájnna biebmog boahhteájggáj aj!

Oarjelsábme **Maja Dunfeld** la duodjár ja dutke ja la dáktárgrádanis tjállám girjjusij birra. Dán artihkkalin tjelggi gáktu máhttep sáme árbbediedujn barggat mánáigárdijn ja skávlájn. Sáme árbbediedo milta li girjjusin guokta dájma. Dat máhtta liehket hærvan, valla danna l aj sierra mierkkidus jali sisadno.

Áhpadiddje ja girjetjälle **Karen Anne Buljo** vaddá buojkulvisájt gáktu mij sjuggelis láhkáj tiemájn máhttep barggat. Sån árval gå mánná subtsasav stáhkagohtá de la subtsas vuorbástuvvam. Gå sáme mánájn ælla sáme originála filma de la ájnas háhkuhit arienájt sidjij mijá ietjama kultuvra vuodon.

Dáktárgrádstipendiáhtta **Siri Nystø Ráhka** subtsas Rádnastallama birra, mij la giellaprosjækta majt Divtasvuonan tjadádi. Rádnastallam la asstoájggedoajmma mánájda ja nuorajda sáme-giellaj. Dan artihkkalin li oajvvadusá dájmajda ma sámegiellav suohtas vuoge milta ávdedi.

Koreográfá, filmmaregisørja ja dánssár **Elle Sofe Sara** oajvvat gáktu dánsajn máhtta mánáigárdin ja skávlán barggat. Sån tjelggi mij dánssa l, manen ja gáktu dánssat. Sáme dánssa l ádá buojkuldahka ja dav la ájnas gaskostit áhpadusán, vaj mijá guovloj moattebelakvuohta aj boahotá vuojnnusij.

Áhpadiddje **Lisbet Hansen** ja UiT Norges arktiske universitietta matematihkka profæssur ja Sáme allaskávlá profæssur II matematihkan **Anne Birgitte Fyhn** libá tjállám gáktu Unjárga áhpadagán li doaresfágalasj bargujn barggam 1.-2. dásen matematihka gáktuj. Dán tjállusin tjelggiba guoradalle áhpadimgárvvidusáv, masi moadda

muligheter for å fremme samisk kulturforståelse i barnehagen.

Reindriftsutøver og ildsjel for samisk matkultur, **Máret Rávdná M. Buljo** skriver om samisk mat og tradisjoner i et urfolksperspektiv. Hun oppfordrer oss blant annet til å prise og takke for maten, og signe matavfallet og ønske oss en lys fremtid! Vi burde selv oftere sanke mat fra naturen, og lære mer om vekster i vårt nærmiljø og område. Hun ønsker at vi har etisk, bærekraftig og ren mat i fremtiden også!

Maja Dunfeld er duojár og forsker og har i sin doktorgrad skrevet om ornamentikk. I denne artikkelen forklarer hun hvordan vi kan jobbe med samisk tradisjonskunnskap i barnehage og skole. Ornamentikk har en dobbel egenskap i samisk tradisjonskunnskap. Den kan være både pynt/dekor og også ha en kommunikativ/budskapsbærende funksjon, og åndelig forståelse.

Lærer og forfatter **Karen Anne Buljo** gir oss eksempler på hvordan vi på en kreativ måte kan jobbe med temaet. Hun mener at når barnet begynner å leke fortellingen, da har vi lyktes med den. Da samiske barn ikke har originalfilmer på samisk, er det viktig å etablere arenaer fra vår egen kultur for barna.

Doktorgradstipendiat **Siri Nystø Ráhka** forteller om språkprosjektet Rádnastallam, som blir gjennomført i Tysfjord. Rádnastallam er et samiskspråklig fritidstilbud til barn og unge. Hun kommer med forslag til morsomme aktiviteter som fremmer samisk språk.

Koreograf, filmregissør og danser **Elle Sofe Sara** foreslår i sin artikkel hvordan man kan jobbe med dans i barnehage og skole. Hun forklarer hva dans er, hvorfor og hvordan danse. Samisk dans er et nytt begrep, som er viktig å fremme i opplæringen, slik at mangfoldet i vårt område trer tydelig frem.

Lærer **Lisbet Hansen** og **Anne Birgitte Fyhn** professor i matematikk ved UiT, Norges arktiske universitet, og professor II i matematikk ved Samisk høgskole, har skrevet om hvordan de på Nesseby oppvekstsenter har jobbet med tverrfaglighet i 1.-2. trinn i matematikk. I denne artikkelen forklarer de hvordan undersøkende

fága li tjanáduvvam. Sunnu gatjálvis lij jus sabe-
gij máhtta girjjat ja minnstarav dahkat? Sunnu
barggo vuoset guoradalle áhpadus la buorre ja dat
aj ávddánahtta oahppij tjiegnodimoahppamav.

Divna dán gietjan artihkkalin li ájggeguovdde-
lis ja miellagiddis tiemá. Mij sávnap artihkkala
arvusmahtti ja inspirasjavnáv vaddi bargatjit
sáme kultuvrradádjadusájn áhpadusán. Mánáj ja
barggij, ja oahppij ja áhpadiddij bæjválasj æjv-
valime baktu galggi áhpadusá vijdes ulme jáhtuj
biejaduvvat. Divna máná ja nuora li iesjge-
galágátja. Áhpadusá guovdásj gatjálvis la mij la
buoremus ájnegasj mánáj ja oahppáj. Dan diehti
l ájnas áhpadusáv hiebadit mánájda ja oahppijda,
vaj gájkajda l hiebaduvvam áhpadus. Tjuovvus
vuorbbe bargujn!

opplæringsopplegg blir brukt og hvor mange
fag er trukket inn. De stilte spørsmål ved om
man kan dekorere og lage mønster med ski?
Deres arbeid viser at en slik undersøkende opp-
læring er bra og at det også medfører dybde-
læring for barna.

Alle disse sju artiklene har interessante og aktu-
elle tema. Vi ønsker at disse artiklene gir inspi-
rasjon til å jobbe med samisk kulturforståelse i
opplæringen.

Gjennom det daglige møtet mellom barn og
voksen, og mellom elev og lærer, skal opplærin-
gens vide mål realiseres. Alle barn og unge er
forskjellige. Det sentrale i opplæringen er hva
som er best for det enkelte barnet og eleven. Det
er derfor viktig at opplæringen er tilpasset barn
og elever slik at alle får en tilpasset opplæring.
Lykke til med arbeidet!

Sáme láhkámguovdásj, 2021
Nasjonalt senter for samisk i opplæringa, 2021
Randi Juuso

SÁME GEHTJASTAGÁJN MÁNÁJGÁRDIJN

Birgit Andersen

Mánájárdij rámmapládna mierret gájka mánájárde lándan galggi mánájda sámij ja sáme kultuvra birra áhpadit. Gánná galggá álgget, gá li nav binná girje ja diedo? Mij la ajtu sáme kultuvrra ja guhtimusj dav definieri? Li gus stereotyhpalasj gává sámij ma moaddásijn li, duohta? Gáktu galggap gaskostit dakkir vijdes ássjev degu sáme kultuvrav, gá sáme nuorttat oarjás nieljen rijkan árru? Muv vuodo l julevsáme guovllo, Divtasvuonan. Muv vásádusá li guovtet mánájárdes. Avta julevsáme mánájárdes ja avta Vuonarijka mánájárdes mij duodden giellafálaldahkaj sáme mánájda aj

kultuvralasj sisanov fállá dajda ietjá mánájda. Dáv avta artihkkalij oanedit la gássjel, danen gá dat la nav vijdes ássje, valla sáemmi báttá nav ájnas.

Kultuvrra

Álu gullá dájusj sáme kultuvra birra, árbbedábálasj iellemvuoge birra, ja álu aj ráddjidum áellosujttuj. Sáme kultuvrra l nav állo ienep. Guollim, bivddo, slihtura ja ednambargo li sáemmi dássásattja áellosujttuj. Sáme li aj læhkám oassen kultuvrraluojkkamis ja lánomoasestimes. Kultuvra li nubbe nuppes oahppam. Állo dassta mij la sáme kultuvrra la aj oassen ietjá kultuvrajs ja gávnnu juo mánájárdijn. Mij vierttip mujttet dájt bielijt aj oassen sáme kultuvras.

Ma li sáme stáhkusa? Dat la aj bándorsijdda aktan sávtsaj ja gusáj. Svihtjo, bijlla ja vanntsa. Valla dav mav la álkkemus vuojnnet, la dat mij la árbbedábálasj. Gáktu galggap dajt ietjá ássijit aj gaskostit? Jus galggap sáme kultuvrav gehtjadit, de hæhttu aj dan vijddudagáv nahkat vuojnnet. Galla moadda sáme áellosujttuj gulluji, valla gávnnuji aj viehka állo sáme gudi e boahttsuj barga, valla gudi li áhpadiddje, advokáhta, snihkkára, basse, anlæggabargge ja mánájárddebergge. Viehka ájnas la jut máná bessi dáv aj oahppat.

Kultuvrra agev rievdat, ja muv máttaráhkoj ja máttarádjáj árvo ællim dávk sáemmilágátja gá muv mánáj dálá árvo. Muv máná bajássjaddi ádáájjgásasj sáme kultuvran smart-TV:aj ja næhttabrehtaj. Mijá birás la dat mij hábbmi gáktu mij ietjama sáme kultuvrav definierip. Sáme aj jáhtáli, ja árruji lándav miehtáj. Ádá buolva badjani, ja siján li ádá vuoge gáktu sábmen viessot jali liehket.

Udnásj mánájda ep máhte áhpadit jut sáme árru lávdagoaden, gámán, vantsan jali slabán. Moatten sámen la vil uddnik lávdagoahte jali gábmá, ja muhtema vilá viessu guollárin. Valla mij árrup dábálasj gádjijn. Ij la vuogas gaskostit sámijit miehtseárron degu stálo, várálattja ja eksotallattja. Luodjomláhkáj de dát vierreoahppo ájn

Gávvá: Kathrine Pedersen/Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen

Gåvvå: Birgit Andersen

vil uddnik gávnnu. Iv jáhke aktak dav bahásvuoda diehti dahká, farra jáhkáv da e bárep diede. Vuogas luluj jus mánájda lijma álles valjesvuoda birra áhpadit, dán dálutjis gitta dálásj ájggáj. Ja gáktu de dáv dahkap mánájgárden? Le gus dáhkki-dahte kloavnnalágásj háhtajt dahkat? Le gus árnigis jus guovvamáno 6. biejuve vuoleduvvá sámebiejvven? Dáhkkidip gus jus dramatisieriji stereotyhpalasj rállajt nievres dárogielajn ja bik-tasijda tjágnri ma ælla ávvánis gáptij muoduga? Ij la galla árnigis. Ij dávkk aktak miejnni báktjit, valla sidjij gudi li dárojuhttemav vásedam de báktji. Báktji sijáv gudi ájn dábdđi iesjárvo sábmen ij la gáktu beras luluj liehket. Báktji gá stand-up komi-hkkára gávvidi juojddáv mij galggá liehket sáme muodugin. Báktji gá mijáv adni eksotalattjan jali viehka sierralágátjin. Mij lip állu dábálasj ulmutja dábálasj ájádusáj, berustimij ja dábđoj, valla miján la duodde giella, duodde kultuvrra ja duodde identitiehtha.

Ep galga dássju ærádisájt tjalmositit gá ietjá kul-tuvrajt galggap gaskositit, danen gá moatte láhkáj

lip muodugattja. Lulujma aj mánájda vuosedit man muodugattja lip. Jus máná gudi bajássjaddi galggi sámijt dáhkkidit avtaárvvusaj guojmme-almatjin, de hæhttu gaskostimen vuorodit dav mij la dábálasj ja normálla. Gaskostime sisano birra galggá snivva ájádallat. Gájka mánájgarde lándan li galla stuorra dahkamusáv dal oadtjum. Valla midjij sámijda la dát akta dajs ájnnašamos dáhpadusájs udnásj sebrudagán. Vijnmak galggi sámij oahpásmuvvat, dakkir láhkáj vaj ávddágátto e joarkkasa. Moattes mijás li givseduvvam, sihke psykalattjat ja fysalattjat. Munji l sierraláhkáj ájnas jut boahhte buolva e dav galgga dárbahtit vásedit. Badjelgehtjaduvvat danen gá la vehi ietjálágásj identitiehtha. Badjelgehtjaduvvat gá la dán. Ja manen le vil uddnik navti? Állo dávkk diehtemah-tesvuodas boahtha, ballo abmasis, ballo værrásis. Amás balldá, ájttá ja la imálasj. Ulmutjijda la luondulasj vehi ballat dassta mav ij dábdá. Dakkir ballo la mijájt moaddi várjjalam ja suoddjim. Nav guhkev gá sáme váseduvvi abmasin ja dábbelin jali guhken ierit, de joarkká aj dat dábdđo jut sáme li ájtton. Valla dav gal ep la.

Gå ájggu sáme kultuvrav gaskostit dakkir láhkáj mij la sámij dádjadusá milta vuogas, de soajttá vuogas ájádusájt kultuvras ietjastis viedtjat. Buorep la gatjádallat ja iehtjádijs oahppat gá dábdás dát la amás tiebmá. Dat la buorep lahkanimvuohke gá dássju álgget juojnak mij jáhká la riekta. Jus i máhte nav ednagav gáptij birra, ale de gáptij álge. Gáhtjo guovvamáno 6. biejevvep sámij álmukbiejvven jali "guovvamánogudát" degu moattes javlli «syttendemai».

Subttsasa

Lágá sáme subttsasijt, da gávnnuji sihke girjijn ja internehtan. Subttsastallamdáhpe l nanos sámij gaskan, ja máná lijkkuiji gullat degu stálo birra. Máná ábbálattjat lijkkuiji gá la vehi geldulasj ja balláji. Moadda subttsasa sáme girjijn li viehka baldedahte. Subttsasijt dáhkki hiebadit ja tjáppedit. Dárogieallaj gávnnu degu Thorbjørn Storjord girje «Lulesamiske eventyr og sagn». Sissel Horndal la aj fijna girjev tjállám, man namma l «Silbbamáno». Dav dáhkki stuorámuš mánájda láhkát. Gává soajtti baldedahte, danen la vuogas gávájt gehtjadit ávdvál gá tevstav láhkábihtit. Dan baktu máná diehti makkir gává subttsasin li ja gává e dábddu sáemmi várálattjan jali baldedahtten. Muhtem mánájgarde ja skávlá e sidá sáme subttsasijt láhkát danen gá máná balláji. Valla manen

de dáhkki láhkát "Gálmma hábrá"? Stálo l máj ráve vuolen ja boahhá hábrájt váldátjit? Stuorámuš hábres gitta njuvdes stálov tjalmijda. Dat dáhkki danen gá la dábdos subttsas. Dav máná juo unne rájes oahppi. Smávva máná lijkkuiji aj gá la geldulasj ja vehi baldedahte, nav guhkev gá subttsas buoragit hájttá. Jus subttsasav sihtá geldulappon dahkat, de máhtá dav dramatisierit. Stálobiktasijt álkket iesj gárru, ja máhtá aj duolvvit muodov russjkiš mállagijn. Moadda plásstasjatto máhtti juogeduvvat ja mánáj vuobdajda dabriduvvat unna strehkatjijn. Dássju sjuggelisvuohá ráddji. Arctic lavvo vuobdá smávva lávdagoadátjijt majt máhtá sihke sinna ja álggon adnet. Máhtá aj muhtem lágásj loavddagav iesj goarrot, ja de dáláv dahkat juogu de silkkipáhppáris jali filtas goarrot. Jus ájn de vil led-tjuovgájt dálá sisi goaro, de sjaddá riek hávsske lávdagoaden.

Valla ij la dárbbo dássju stálo birra láhkát. Gávnnuji moadda ietjá girje sáme tjállis, degu muv ietjam girje man namma l "Emielle & Emierka rádnáv oadtjoba". Dat gávnnu dárogieallaj, julevsámegiellaj, oarjjelsámegiellaj ja nuorttasámegiellaj.

Luonndo

Sáme li agev luondov gáhttim. Ienemus mánájgarde li máj juo álggon luondon. Ælla ga

sáme aktu gudi luondov adni. Valla dáv máhtta aj dahkat gá la sáme tiebmá. Mannit luonnduj, tsahkkidihitit dáláv ja málestihitit biebmajt dálán.

Mánájda máhtta áhpadit gáktu dálutjis li adnám ienemus ásiht muhtem juhtusis. Tjáljis márfun, tjárvijs boalojt duodjuhin, suonajs hárpov bádnin, náhkes gábmagijt ja biktasijt gárrun. Máhtta áhpadit gáktu tjabu tjoajvev máhtta ávkástallat. Diehti gus boahhtsu guolggá l degu báhttsá man sinna l ájmmo? Danen boahhtsugolga lieggasav buoragit bisodi, ja danen boahhtsunáhke, duolje ja gábmasa nav ednagit aneduvvi, sihke suodjen, biktasijda ja nuvtagijda.

Vállit mánájt fáron nuorráj, dibddit sijáv guollit ja merraiellemav váseidit, rahpit tjálijt vaj bessi vuonnet majt guolle la bárrám. Ij littja máj dat várálas jus máná gæhttji gá guolev bløggi ja tjoalli, dat la máj luondo vuohke. Muddo l dav oahppat. Navti li ulmutja buolvas buolvvaj bierrgim, iellemlájbev allasiská áttjudam. Jus ij la máhttelis mannat guollitjit de dáhkki stáhkamsvittojt dahkat, ja vantsav adnet saljon. Oasstit nanos gummivantsajt majt máhttebihtit goaden adnet, jur stáhkamij. Máhttebihtit guolijt sárggot ja dajt laminierit, tsibrunav biedjat vuoggan svihttjaj ja smávva magniehtatijit guolijda biedjat. Dáv máhttebihtit adnet tjáhkaniimbáttán, ja gájka guolijda dabbbmit sierra lávllagav. De bessi máná guollit “ietjasa lávllagav” vuorrolakkoj. Dát la vuogas vuohke oahppat guolleslájaj nammadusájt, sihke jávrreguolij ja merraguolij nammadusájt.

Áhpadihtit aj mánájda gáktu luondov gánná l vándardam galggá guodet, sihke luondo ietjas diehti, valla aj sijáv diehti gudi dáhku manñela báhti. Dibddit mánájt oassálasstet luondo ávkástallamij. Tjoaggit láttagijt, jánájt, sarijt, dáhput berunijt ja tjoahkkijihitit ietjá sjaattojt aj. Dahkit tiejav soahkelastatijis gidágiesen. Áhpadihtit mánájda buolládagáj ja dálá birra. Álles barggo l ávddál gá muora dálálgáddáj jávsádi. Ja dá muora lieggij goallum unnagattajit ja vaddi aj máhttelisvuodav málestit. Áhpadihtit sidjij gáktu muorajt hæhttu jallat, luoddot, bárdot ja gájkkádit ávddál gá buolládahkan sjaddi. Mánájda hiehpá áhpadit makkir muorraslájja lahkabirrusin gávnnuji, guhtimuttja buoragit buolli ja áhpadit biesse ja ruohtsaj birra.

Ietján la ienemus mánáj mielas suohtas ja geldulasj sjuohppit. Ehpit boahhtsujt dárba sjuohppimij, ehpit ga ávdutjis dárba buktet nav ednagav. Jus

mánájsjuohpanav diññgu Maritex Gávpis Guovdagæjnon, de tjuovvu buorre tjelggidus gáktu sjuohppit galggá. Soames gut la tjiehppe snihkkutjit máhtta stoagosboahhtsus dahkat fiellojs jali jerrastálpajs, ja tjárvijt dasi dæhpodit. Ij la dárbbodakkir stáhkusav snihkkut, la aj máhttelis tjoarvev navtik adnet jali dássju jubbulav.

Máná beras oadtjot nijbijn, miehtjerijn ja ságajn barggat. Nav guhkev gá állessjattuk la fáron de ij majdik dagá jus unnánasj suottadi. Ij aktak goassak áhpa nijbev adnet jus ij goassak hárrjidalá. Sáme kultuvran la dábálasj mánájt iesjrádálattjan bajásiesset, dájmalattjan ja stajggadin vaj bierrgij. Iesjav bajásiessattatijin muhtem mudduj bessam stivrit sihke oademav ja bárrámav. Ájgij tjadá li sáme máná dájmalattjat sæbrram dasi mij sijá birra dáhpáduvvá, állessjattugij siegen. Madi ietjá máná soajtti sierra stáhkamgievkanav oadtjot, ja málesti állessjattugij guoran, de sáme æjgáda mánájt gievkabænka nali lággñij vaj bessi sæbrrat málestibmáj.

Biebmo

Gávnnuji vájku man állo bagádusá gáktu árbbedábálasj sáme biebmajt málestit. Máhttebihtit boahhtsubierrgov basset, gáhkkit jali guolev basset. Gáhkkit máhttebihtit dálán, dábálasj vuonán jali hálsstarijn. Gáhkko l árbbedábálasj duolbbis lájbbe, mij dagáduvvá iesjgenja láhkáj. Gáhkkojda máhtta biedjat siráhpav, anijsav jali fenihkkalav. Nágina liemav fierru dájggáj ja ietjáda vas e dájs majdik duoddi. Máná máhtti sæbrrat gáhkkinij, sihke dájge dahkamij ja gáhkkoj bassemij. Buoragit manná álggon gáhkkit. Tjána plástahánskaht ja juoge mánájda guhtisik dájgátjav mav nuoddiji. Mánájda la sierraláhkáj suohtas bárrát gáhkko majt ietja li gáhkkin.

Ietjá ájádus la mállesláppájt basset. Málle ij dárba boahhtsus liehket, máhtá aj válljit degu sávtsamálev. Ehpit dárba ga árbbedábálasj bárrámábijt tjuovvot. Dáhkki ádáággásasj láhkáj málestit. Sáme tacov? Dievddit dábálasj tortillalájbevev saláhtajn ja ietjá tacosjattoj, valla málssut bierrgodájgevev tsábaduvvam boahhtsubierrgujn jali bierrgodájgijn boahhtsus. Na gáktu sjaddá pizzajn boahhtsubierrgujn? Jali sijdadagáduvvam guollesjuppsajn ja guollegáhkkoj?

Lávllaga ja musihkka

Gávnnuji CD:a sáme mánájlávllagij ja juojgaj. Da gávnnuji sihke YouTube:an ja Spotify:an ja dajt

Gávvá: Birgit Andersen

la álkke gávnnat. Máná navti bessi oahpásmuvvat musihkkaj moattet sáme guovlos. Muhtem musihkkaásijda hiehpá dánssat, ietjá lávllaga vas ájádusájt bákti. Muhtem lávllagijda hiehpá tjuorggat, ja ietjá musihkkaosase li dakkira majda hiehpá tjalmijt tsáppstis ja guovsagisáv gávádallat.

Máhttebihtit aj mánájda áhpádit álkkes lávllagijt degu "Bæ bæ lippatjam", "Áhttje Jáhkki" ja "Sugá sugá guollitjit" sámegeiellaj. Jus la oahpes tjuoalvis de la viehka álkke lávllagijt álgolt oahppat. Jiedna-dimev máhtta vuostatjin gulldalit. Dát la aj vuogas ariedná vuosedittjat vájku sámijn la sierra giella, de gávnnuui sáemmi lávllaga sihke sámegeiellaj ja dárogeiellaj. Ihkap máhttebihtit oahppat nágín állu árggabæjvvásasj bágo, degu buorástahttet "buoris"?

Hábbmimdájma

Hábbmimdájmajda máhttebihtit adnet sáme

bájnojt ja sáme slávgáv. Bájnnejihhtit slávgáv, mállijihhtit ja ráhtátjij budáldihtit dássju dan niellen bájnnon. Stuorámusá máhtti oahppat gálmájn hárpun bárggeldit, nieljijn hárpun bárgahttet jali hárpov gærddot. Guovtes aktan máhtteba bárgahttet, goabbásik guovtijn lájgijn. Jus állessjattuk viehket de stuorámusá bukti minnstarav oahppat, akta anet lájgijt gáro bielen ja nubbe anet lájgijt oalges bielen.

Máhttebihtit tjoagget giergijit, lastajt, skáltjojt, báhtsagijit ja sákkijit hábbmimij. Ja duoddistihtit val hullojt, duoljev, lájgijit ja tjoarvvebæhkátjijit. De sjaddá geldulasj lijmmiit. Ihkap hiehpá sjuggelis dájddaprosessav tjadádit álggon, báhtusijn mij álgus báhtsá gá la gárves?

Resursa

Jus dárbahtijpit vuododiedoht sámij birra de máhttebihtit oasstet Sigbjørn Skådena girjev «Samer».

Dav beras álles barggevehka láhkát vaj máhtti juoddáv dassta mánájda áhpadit. Gávnnu aj sierra Facebookjuogos moadda ájádusáj, sválldasij, musihkkaoajvvadusáj, videobuojkulvisáj, subttasasij ja sjuggelis prosjevtaj. Dan namma l «Samisk blick i barnehagen» ja dáppe arvusmahteduvvá ja bæssá gatjádallat.

YouTube:an li viehkkænævo majt máhtá adnet degu tjáhkanimbáttán. Ihkap hiehpá stuorra sjer-mav adnet ruosso dálájn duogátjin? Jali de máhtá alme guovsagisá lipsjodimev sjærmmaj biedjat? Miksapix Interactive li dahkam viehka fijna ehpav man namma l "Nordlysbarne". Viettja dav næhttabræhttaj , ja dan baktu maná subtsasværárdij guovsagisá birra ja oattjo gullat manen dav ij galga hárdet. Siján li aj ietjá sáme ehpa, ma li viehka buoraga. "Bestemors gutt", "Gutten som lurte stállo" ja "Pikefossen". Da gávnnu sihke nuorttasámegeiellaj ja dárogeiellaj.

Ietjá girje ma dárogieltevstaj gávnnu li "Elle og Ándá i fjæra", "Elle og Ándá i gammen" ja "Elle og Ándá erter nordlyset". Girrijn li gávva gápptegis doahkojs. Várdobáiki sáme guovdásj dajt vuobddá. Spotify:an ja YouTube:an gávnnu állo sáme musihkka ja Facebookjuohkusin «Samisk blick i barnehagen» gávna sválldasijt spellamlistajda musihkajn moattet sáme guovlos.

Næhttabielle www.aktan.no l sáme oahpponævvoportálla, danna gávna diedojt edna miellagiddis oahpponævoj birra. Danna l sierra mánárgárd-deoasse, mij vat la daj gietjav fáhkasuorgijda juogeduvvam. Sámedikke næhttabielijn aj gávna sválldasijt ja oajvvadusájt.

De ij la ietján gå sámevuodajn barggagoahitet, ja vuogas la jus bargov moatte vahko badjel pláni-bihtit, jali barggit vájku jagev birra gå dat la nav geldulasj. Tjuovvus vuorbbe bargujn!

TJAALEHTJIMMIE/GIRJOS – SÁME ÁRBBEDIEHTO MÁNÁJGÁRDIJN JA SKÁVLÁJN

Maja Dunfjeld*

Merka, symbávlá ja girjjusa aneduvvi gaskostimen ja guládallamin moatten fáhkasuorgen. Iesjengga sebrudagáj ja kultuvrajn vaddi kontevsta girjjusijda moattelágásj sisanov ja diedov. Oarjjelsáme sebrudagán la danen sisadno ja gaskostibme juohkkat merkas, symbávlás ja girjjusis, aktan tjoahkkáj-biejaduvvam minsstarij ja hærnvvastruktuvraj, tjanáduvvam oarjjelsáme kultuvrraj, dábijda ja árvojda. Báhko ornamentihkka (julevsámegiellaj: girjos) boah tá latijna bágos *orne're*, mij merkaj «hiervvit». Hiebalgis báhko oarjjelsámegiellaj la *tjaalehtjimmie* (saS) ja danna l guovtegerdak doajmma. Duodden hærnvvasisadnuj la danna vuojnjalasj sisadno.

Oarjjelsáme fáhkatermaj merkadus gå áhpat sáme girjjusav

Gå sáme fáhkatermajt adná de sáme dábe ja árvo dættoduvvi ja girjos gaskostuvvá sáme fáhkatermajn ja kulturdádjadusájn, sihke visuála hærnvvan ja ávdđánbuktemin gánná l sierra mierkkidus.

Gulmien borth la gálmátjiegaksárgastahka mij la ájnas sámemærkka, *væhta*. Danen la dat oassen sáme girjjusa álgoáhpadimes. Gulmien borth

Gávos 2b. Guksie / gukse. Gávová: Tore Viem

Gávos 1a. Gulmien borth

Gávos 1b. Væhta

aneduvvá visuála mærkkan sihke tjoarvve- ja muorrabuktagijn. Gulmien borth sárgastuvvá nijbe sijnjutjijn, gálmma sátsa aktisasj tjuorga vuosstij mij la lagáp avta tjiega guovlluj. Gulmien borth la viehka dälusj árbbedáhpe iemeálmugij gaskan suoma-ugralasj giellajuohkusijn Sámen ja lulás. (Ruossja dutke Ivanov, dájm. Kosmenko 1993.)

sieve	sábmelasj – akta álmuk	<i>saemie</i>	akta sáhtso
akte sieve	avta-, guovte-, jali gálmágerdak parallælla sátsa		guokta sátsa
göökte sievh	symbávlámærkka iemeálmugijda, sábmelasj		gálmma sátsa
golme sievh			

Gávos 2. Sieve – baaltesievh / parallælla sátsa

* Tjálle Maja Dunfjeld la vaddám loabev divna gávájt adnet dan artihkkalin. Gává li viettjaduvvam suv girjes: Tjaalehtjimmie. Form og innhold i sørsamisk ornamentikk.

Siján la sæmmi árbbedábálasj vuohke sárgastit jali girjjat merkav.

Girjjusa áhpadimen la aj sieve, sárgge jali sáhtso, viehka guovdátjin ja danna li avta- guovte- jali gálmágerdak sáhtso bálldalakkaj.

Sjávodis máhtto

Artihkkala vuodon la “sjávodis máhtto” áhpadusvuohken girjjusa áhpadusán sáme mánájda, sihke mánárgården ja skávlån.

Dálusj ájge, intensijva ællosujttoájggudagán, de lij juohkka familjan dárbbjo dakkár ulmutjijs gudi buktin stiellit vædtsagijt, dárbbagijt, biktasijt, her- vajt ja jáhtulakvuogijt majs lij dárbbjo gá galggin iellemvuogev joarkket. Navti lij dárbbjo moat- telágásj máhtoj ja vásádusájs gá galgaj duodjuhit. Nissuna ja álmma dárbahin sierra vásádusájt vaj galggin bessat vuojnnet, máhttet ja dádjadit ájádallamvuogev ja filosofijjav daj gávnij birra ma galggi dájmalasj dárbojt gábtjtát. Danen de máná árrat oassálasstin hábbmimprosessajda, degu sasnev dilkkot ja gárvedit biktasijda, skuovajda ja adnogálvojda.

Avtastallam mánáj, álessjattugij ja vuorrasij gaskan buvtij vásádusájt ja máhtov mij sjattaj oassen ulmutjij persávnálasj máhtudagás. Sæmmi láhkáj áhpaj máná juohkusa ja birrasa dádjadusáv dábij ja njuolgadusáv birra, mij la riekta ja mij la boasstot, mij la tjábbe ja mij ij la sæmmi tjábbe. Navti l duodjeárbbedáhpe joarkkám buolvas buolvvaj praktihkalasj dagoj ja duodjára ulmusjvuoge baktu vissa dilijn ja máhkijn. Jus galggá duojev oahppat, sihke giehtabarggon ja estetihkkan, de galggá ájttsis ulmusj liehket, barggoproessajt vuojnnet ja daj badjel ájádallat ja iesj hárrjidallat dagojt ja rituálajt. Gá iesj ájttsá de oahppá ienep ja ienep ja buorre dábdo bargo vuoksuj aj badjáni.

Dán prosessan dago vuorjját verbalisieriduvvi, ájnat farra rubmaha baktu javladuvvi, sihke tjalmij ja giedaj. Máhtto mav dagoj ja ietjas vásádusáv baktu áttjut gáhtjoduvvá álu «sjávodis máhtton». Dán árbbedábe áhpadibmáj gullu aj luonndodiehto gá galggá ábnasijt viedtjat, vædtsagijt adnet ja hábbmit juojddá doajmme hábmáj. Vaddá aj estetihkalasj dábdo ja dádjadusáv árhojs ja dábijs ma li tjanáduvvam dávverijda ja biktasijda. Estetihkka stivrriduvvá vuogas ja dájmalasj

hámes ja sisanos, sæmmi báttá gá persávnálasj javllamusáv ja ávddánbuktemij ávddánahttemij la sadje. Hábme ja girjos la aj oassen gárves gávnes praktihkalasj, estetihkalasj ja guládalle dájmej. Iesjgejga estetihkalasj ávddánbuktemvuogij tjadá, hámijs, bájnojs ja girjjusijs, máhtta dálkkut makkir guovlluj dávvera gulluji, goassa li dagáduvvam ja duodden duodjára ja addne identitiehtav. Hábme ja girjos navti gaskostuvvi kultuvralasj konvensjávna j milta. Guládallam la dan duogen jut sihke sáddijiddjen ja vuosstávjállden la sæmmi kultuvralasj máhtudahka ja li oahppam kultuvralasj konvensjávna j dálkkut.

13

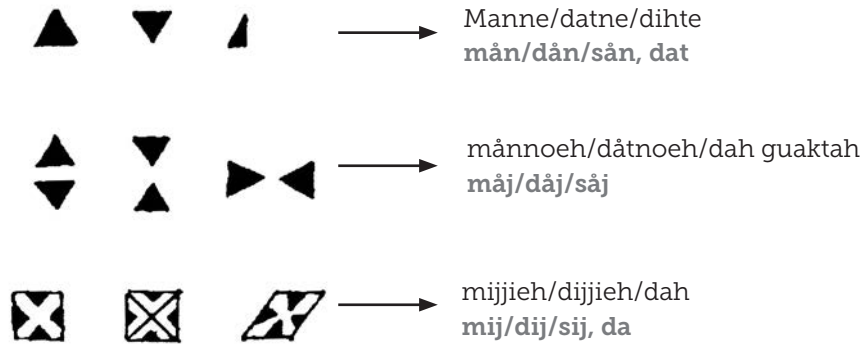
Gávvo 3c. Tjoarvvenijbbe girjjusijn. Gávvo: Tore Viem

Praktihkalasj dájma

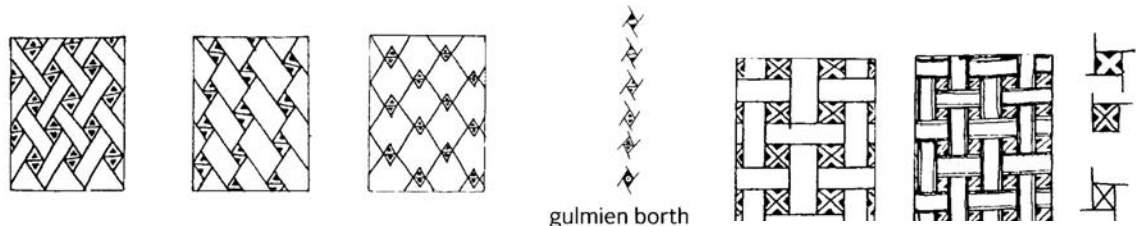
Artihkal vuoset buojkulvisájt mánájgárdes ja skávlás, gáktu máhtta sáme árbbiedojn barggat gá vuolggesadje l girjos "gálmátjiegak ja parallælla sátso".

Mánájgárdde *duedtie*-vuosádusáv guossidi. Stáhkama tjadá bessi máná duojen vuojnnet girjjusa smáv merkajt ja ornamentajt. Máná stáhki sij li smáv hublotja stuorra tjalmij. Juohkka dingav mav vuojnni sjaddá stuoráp ja navti háledi

Tjoahkkájbiejaduvvam girjjusa li girjjusa visuála ávddånbuktem, sisanujn ja gaskostimijn

Gávos 3a. Guládallam/gaskesadteme - Hábmje ja sisadno

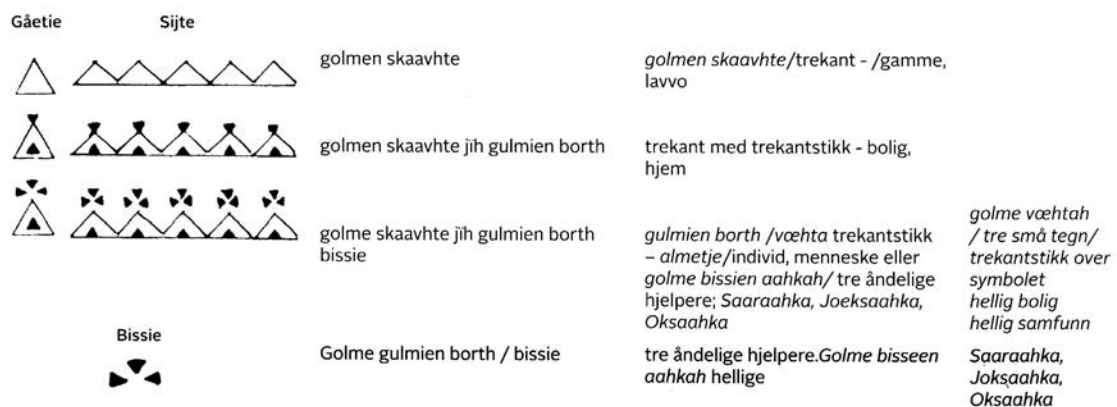

- Hærvvastruktuvrra
- Diagonála sájádahtte ja vanádahtte
- Fleksibilitiehtta

gulmien borth

- Horisontála–vertikála hærvvastruktuvra
- Stajgukvuohhta

Gávos 3b. Diagonála hærvvastruktuvra gánnå gulmien borth/væhta li oase ma gaskajt stivrriji. Gulmien borth/væhta vaddi iesjgega sisanov ja diedov

Gávos 4a. Gåetie/Sijte/sebrudahka

Gávos 4b. Gáetie/ gábmá. Gávová: Kjell-Åke Lundstrøm

gáetie

15

mánárgárddeáhpadiddje siegen gehtjatjit girjjusav guvsijn ja nijbijn. Gá vat mánárgárdáj báhti de bessi mállit ja tjuorggat vijdes sáttájn dav majt li vuojnnám. Vuostatjin tjáhtjebájnoy páhppárij. Gá li ságastam báhtusa birra de sátsojt ja gálmátjiegagav válljiji, guokta merka, majt galggi tekstijllabájnoy mállit bomhullotyddjaj.

1.–4. dásse skávlán dávvervuorkkáj manni duojijt gehtjatjit majt ájttega li duodjuham ja adnám. Duodjeáhpadiddje siegen girddeli oahppe dávvervuorkkáj, degu hubllon stuorra tjalmij gánná juohkka dinga, aktan girjjusij, stuorábun sjaddi duon dán adnodávverin. Guoradalli ja tjuorggi vehi. Maŋŋela jáhtelit manni ruopptot skávláj tjuorgatjit dav majt li vuojnnám hámijs ja girjjusijs. Gálmátjiegaksárgastahka la juojddá mij

álu vuojnnu ja oahppe oadtju dahkamussan dav berunij suoddat. Berundæbttjasijn hárrjidalli tjáhtjebájnoy páhppárij debttastit. Oahppe adni gálmátjiegaksárgastagáv dagátjit minstarásijt ja tjoahkkájbiejaduvvam girjjusijt. Dav dahki spiedjilasstema, gærssulime ja paralællasjáhtjalime baktu. Dan maŋŋela oadtju oahppe bomhullotydvav ja tekstijllabájnoy sáme symbávlábájnoy maj de bessi girjjusijt debttastit.

5.–7. dásse skávlán

Goappátja juohkusa skávlán álggi sæmme láhkáj vehi stáhkát ja de maŋŋela guoradallat girjjusijt gá guossidi vuosádusáv, dávvervuorkáv jali duodjárav sijdan jali suv barggolánján. Gá ruopptot báhti klássaladnjaj de oahppe oadtju ráddestitajt ja páhppárijt man nali tjuorggi dav

gulmiedahke	speilbilde	uttrykker konsekvenser av en handling	Gulmiedahke
ássjalommes, ássjelmes	tanke, ide, mening, hensikt		
saemiej aerpiemaahoe tjaalehtjimien guektien gierten faamoem vadta. Saemien aerpieviekien mietie tjaalehtjimie rieseginie, aaj jielemeviekide gaskestalla – aajmoen goerkelimmie.	I samisk tradisjonskunnskap har ornamentikken en dobbel egenskap. Den er både pynt/dekor og en kommunikasjon med (etiske) normer – inneholder åndelig forståelse.		

Gávos 5. ja gávos 6. Gulmiedahke/spiedjilasstem ja Ássjalommese, ássjelmes/ájádus, guojedibme, vuojnno, ulmme

tjaaledahke	sammensatte ornamentar	“Guktie dáemede, nimhtie sjædta”	

Gávos 7. Baakoeh raajroeh: tjaaledahke / Báhkavájes, etihkalasj mærrádus. Tjoahkkájbiejaduvvam girjjusa subtsas dago vájkkudusáj birra: «Guktie dáemede nimhtie sjædta».

mav li vuojnnám ja guoradallam. Gálmátjiegak la ájnnašamos sáme sýmbávllá. Áhpaddidje vuoset gálmátjiegaksárgastagáv ja gáktu dav dahkat, gávov 1a.

Gá la állim sárgastit, de dav dævdá bájnoj, bárkojn jali gunáj, ja danna vuojnnet sjaddá duolbbis bajusj ja mærkkan la degu *væhta*, gávov 1b. Maŋnela galggi oahppe gálmátjiegaksárgastagáv sárgastit gárveduvvam muorrabæhkátij. Gá oahppe bukti muorav girjjat, de la boahhte lávkke tjoarvváj girjjat gálmátjiegaksárgastagáv ja ietjasa guksáj girjjat tjoahkkájbiejaduvvam minsstarij majn la juokkirak sisadno.

Gálmátjiegakfiguvrra aneduvvá aj etihkalasj dábij ja árvoj gaskostibmáj ja guládallamij ietjá ulmutij, juhtusij ja luondoijn - dat sisadná vuojnŋalasj dádjadusáv.

Kontevstas nubbáj dát sýmbávllá merkaj iesjgerŋga ássijit. Dánna l gálmátjiegak sýmbávllá gáetie/goahte/sijdda, árudahka ja vijddásappot *sijte*² ja sýmbávllán sebrudahkaj. Bajemus klássadá-sijn dárbaŋ ienep gaskostimev ja guládallamav merkaj ja girjjusij baktu. Gálmátjiegakmærkka biejaduvvá sámegielak kontækstaj, avta-, guovte- ja moattelåhkuj.

Avtagærdásasj sáhtso, guovte- ja gálmågerdak sáhtso bálldalakkaj vuosedi identitietav sábmén ja iemeálmugin. Parallælla sáhtso li aneduvvam sabegijn ma li moadda tuvsán jage vuorrasa ja li ájn anon guvsen ja tjoarvvenijben ma li árbbedábálasj adnobierrgasa vilá uddnik.

Gálmátjiegaga spiedjilasstem, gærssulibme ja parallællasjåhtjalibme buktá ádá girjjusijit ádá sisanoin degu *ássjalimmes/ájádus, guojedibme, vuojnno ja ulmme*. Aktan dábdos elementaj degu parallælla sáhtso sjaddá gálmátjiegak spiedjilasstem girjjusij *gulmiedahke*. Aktan de dá oase subtsasti dagoj ja etihkalasj mærrádusá birra addnáj ja æjgádjij.

Låhpadibme

Mánájgárdij rámmapládna ja vuodoåhpadusá badjásasj oasse dættodij fágaj ádástuhttemav, ja tjieŋodij ulmmeparagråffa árvojt bajep prinsihpaj gáktuj. Navti læggŋi sáme giela ja kultuvra árvoŋ sihke mánájgárde ja skávlá åhpadimen.

Dát vaddá vejulasjuodav tjieŋodit sáme tiemájda degu girjjusijda/ *tjaalehtjimmie*, ja åhpadit ålggodålusj árbbedábijit sisanujn ja gaskostimijn merkaj, sýmbávllåjs ja girjjusis, aktan tjoahkkájbiejaduvvam minsstarij, girjjaåsisj ja hærvvastruktuvraj oarjelsáme girjjusis.

Artihkkalin våljiduvvá girjos «gálmátjiegak ja parallælla sáhtso» ja vuoset gáktu skávlå máhtta girjjusij barggat sáme árbbediedo milta. Sáme árbbediedo milta l girjjusijn guovtelágásj doajmma. Dat la sihke hærvvan ja danna l guládalle/subtsastiddje doajmma, danna l vuojnŋalasj dádjadus. Dat nanni identitietav ja aktivjuodav guovlo ja globála dásen. Girjos gaskos etihkalasj árvojt ja dábijit, ja filosofijjalasj ájadallamav mij guosská luondo ja iellij håldadibmáj.

2. Degu sosiåla organisierim, ij goahte.

DÁNSSA SÁME- JA IEMEÁLMMUKTIEMÁJ

Elle Sofe Sara*

Dát tjálos la sierraláhkáj skávlájda hiebaduvvam, valla hiehpá gájkajda gudi sihti ienep dánsa birra diehtet, ja sihti dánssat juogo skávlán, mánárgården, bargon, sijdan jali ietjá sajen.

Dán tjállusin li oajvvadusá gáktu máhtta dánssajn barggat. Ulmme l juohkkahasj galggá máhttet jádedit dákkár áhpadusáv gánná dánssa l tiebmán jali barggovuohken. Buojkulvisá tjállusin li dássju oajvvadusá. Áhpadiddje bierru iesj gárvedit áhpadusáv mij hiehpá oahppij álldarij, ájggáj mij diján la, tiebmáj ja sadjáj. Ij soajte agev gávnnut stuora ladnja gánná tjáhká dánssat. Danen alodip áhpadiddje gárvet dánssamáhpadusáv ietjá bajkijda dagu skávlásalluj, luondon skávlá lahka, boadáldagán, tráhpán, girjjevuorkán jali dáppe gánná l máhttelis.

Mij la dánssa?

Dánssa l gá diedulattjat labuda labudallama diehti,

vájku dujna ij la praktihkalasj sivva labudallat. Dán iesj vällji juokkirak láhkáj labudallat dagu buojkulvissaj ritmalattjat, juojggaj, musihkkaj, musihka dagi jali vissa aktijvuodajn.

Ulmuttij ja rubmahij la labudallam ja dánssa luondulasj, dat gullu ulmutja luonnduj sæmmiláhkáj gá hállam ja lávllom. Muhttijn máhtti spontána labudime boahdet ulmuttij, duola dagu tjællot váttseidijn, giedajt anádit biekkán ja sugádit gá la buorre mielan. Smáv máná álu dánssi, aj ávdvdál gá oahppi vádtset. Gá dájti bielijt ájadallá, de máhtta javllat dánssa l luondulasj oasse juohkka ulmutja iellemis. Juohkka ulmusj máhtta dánssat, ja dánssat máhtta vájku gáktu, navti gáktu juohkkahasj iesj mierret. Máhttelis la aj dánssat dássju tjalmij, jus ij la máhttelisvuohka ietjá ásiht rubmahis labudallat.

Sjuggelis dánssa

Sjuggelis dánssa l barggovuohke gánná oahppe

* Divna gávva: Elle Sofe AS

oadtju dahkamusájt majt rubmahijn tjoavddi, labudallama ja dánsa baktu. Sjuggelis dánsav máhtta dánsat navti gáktu sihtá, ij la mierreduvvam dánsastijlla. Sjuggelis dánsa ulmme l oahppij mávtástuhttet ietjasa ressursajt ja sjuggelisvuodav adnet dagátjit labudahttemijt, ja navti rubmaha ja dánsama tjadá gaskostit.

Nannit oahppij iesjluohtádusáv

Dán áhpadime oajvveájádus ja árvvo l gájka máhtti dánsat. Juohkkahasj dánsá ietjas vuoge milta, ietjas rubmahijn ja jur navti gáktu ulmusj la uddni. Dat la oalle buorre, ulmusj la oalle buorre jur dagu dábdá ietjasin liehket. Ájnnašamos la oahppe l danna ja jut da gudi li fáron, aktan gávnni tjoavddusijt. Gá áhpadiddje vuoset luondulasj lahkanimev ietjas rubmahij ja dav adná ræjdon dánsamin, de máhtta oahppij iesjdábdov nannit. Danen bierru áhpadiddje ávdálin ietjas miellaguottojt subtsastit ma guoski dánsamin, labudallamin ja rubmahij. Buorre vuohke l javllat "mán ávvudaláv áhpatjit juojddá ádugav, sjaddá suohtas barggat juojddáv mav iv la goassak ávdál gæhttjalam".

Gá vuostasj bále sjuggelis dánsa barggovuogijn la barggamin, de la ájnas jut áhpadiddje l dakkár dahkamusájt plánim majt oahppe háldadi, vaj dábdá sij háldadi ja rijbadi dájna dájman. Oahppijda hæhttu sjaddat buorre vásádus. Buorre vásádus vaddá buorre álgov gá nuppádis barggá sæmme barggovuogijn. Mañenagi máhtta vaddet vehi ienep hástalusájt oahppijda.

Dánsa - manen ja gáktu?

- dánsam ja labudallam gullu lassjesvuohčaj. Gá ulmusj labut, de luojtta rumáj endorfijnav mij báktá buorre mielav
- sjuggelis dánsamvuogen bæssä oahppe áhtsát ietjas sjuggelisvuodav ja dav máhtov máhtta ietjá fágajda ja diliida buktet
- oahppá ja oadtju hárrjánev aktan barggat iehtjádij
- oahppe dábdá aktivuodav gá iehtjádij siegen stielli aktisasj báhtusav
- oahppá ájálvisájt strukturierit ja dahkat juojddáv álgos loahppaj
- hárrján ávdánbuktet
- hárrján liehket dána ja dálla ja gávnadit jut rubmaha vásádus la sæmme ájnas gá teorijjalasj ájadallam, ja dánsa ja rubmaha baktu vásedip oahppamav.

Sáme dánsa

Sámen li muhtem dánsa majt máhtta sáme dánsan gáhtjudit. Dá dánsa gulluji álmukdánsa buojkuldagá vuolláj, valla buojkuldahka sáme dánsa ij la dábdos. Oajvvedádjadus sihke sáme

sebrudagán ja stuorsebrudagán la Sámen ij la árbedábálasj dánssa. Sivva dán dádjadussaj máhtta liehket jut sáme dánssa ij la diedalattjat dutkaduvvam, mij ep diede majdik daj dánsaj birra.

Sáme dánsa ja labudallamvuoge

SÁME KADRILL

Ruossjabilele Sámen ja bájken Čevetjávri Suoman la Sáme Kadrill dánssa gánná guovtes ja guovtes aktan dánssi, unnemusát 2 pára avta buohta. Dát dánssa márjju vuolggá ruossjamála dánsajn ja la gájt gávnnum 1950-lágo rájes.

8- DÁNSSA

Ruossjabilele Sámen gáhtjudi ietjasa árbedábálasj dánsav návti. Danna l rájddo mij labut visses vuoge milta.

SYDISDÁNSSA

Dánssa álgo l Ankareden, oarjjelsáme guovlon svieriga bielen, 1970-lágo lánhan. Guovtes ja guovtes dánssaba aktan ja dánsamvuohke l vehi foxtrot, dálusjájggásasj vuona dánsa, bug ja swinga lágásj. Dánssa rievddá dan milta gut dánsá, ja rievddá man jáhtelit labut ja gáktu labut.

RIBÁDIBME

Dánssa lágásj vuohke mij bruvkkuj hejajn ja

sebrudakgádijn Guovdagæjnon ja soajttá ietjá guovlojn aj. Árbedáhpe lij huj viesso 1960-lágojn. Dán vuoge milta báhtja adnalin næjtsoj avijt. Lij muhtem lágásj irgástallamvuohke.

GIEDAJ VUOHTTOM

Juojgadijn bruvkkuji muhtema giedav vuohttot. Dat guhti vuohttu giedav juojggá ja tjármáv tjavvga jali loadtja tjármmit. Giedav vuohttu navti gáktu vuojnunagi hiehpá juojggaj.

Da gálmma dánsa, *sáme kadrill*, 8- dánssa ja sydisdánssa gávnnuji Sámen udnásj bieje ja dá dánsa li dánsaduvvam Sámen binnemusát 30 jage. Navti li da sajájduvvam dánsa Sámen, ja máhtta javllat da li sáme dánsa. Dájt dánsajt dánsá sosiála aktijvuodajn ja suohtasa diehti.

Ribádibme ja *giedaj vuohttom* juojgadijn li guokta labudallamvuoge ma li læhkám ja li sámij gaskan muhtem guovlojn nuorttasámen. Daj álgov ij diede sihkarit. Máhtta dálusj dábes boahdet, gá juojggam ja juojgga l ham dálusj dáhpe. Ribádibme ja giedaj vuohttom li dánsamvuoge Sámen. Dán guovten dánsamvuogijn li tjuovvovasj elementa guovdátjin: álkkes labudime ma gærddáduvvi, da álggi hæhkkat ja spontána, smáves variasjavná, ja improvisasjavná. Sæmmilágásj prinsihpa gá juojgan jali juojggamin.

Ola Stinnerbom, svieriga bieles Sámen, la guora-dallam sámij dánsov ávdvál risstalasjuoda. Sån la aj tjállám girjev *Jakten på den försvunna samiska dansen*. Sáme dánssa l ádá buojkuldahka ja la ájnas buktet vuojnusij áhpadusán, vaj moat-tebelakvuohtha mijá guovlojs boahhá vuojnusij. Gá buojkuldahka sáme dánssa sajjáduvvá, de iesjdábdov vaddá. Gá dánssamvuogijda oahpástuvvap ma li sáme vuoge milta, oahpes tiemáj ja ideálaj vuodon, de láppti sáme kultuvrav.

Muhtem labudallambuojkuldagá julevsámegiellaj¹

(viettijaduvvam vuosádusás *Jorggáhallan*, *Elle Sofe Sara*, 2012)

Járgestit - Gá hæhkkat járges, vaj ietjas ja gáptev vuoset.

1. Járggáldidje járggálibme.
2. Nuorttasámegiellaj Čeavžut.

Sádját - Musihka jali távta milta sádját ja vuohhtot.

Gærssulit

Gahpadit juolgebiele nanna

Giedav vuohhtot goarssásláhkáj

Sájo buolvaj váttseidit²

Labudallat

Dahkamusoajvvasusá

Tiebmá: Sáme dánssa

- Gájka: Gæhttitit sáme dánsojt filmmalinjakjn. Makkir labudime jali oase báhtsin buoremusát mujttuj? Manen jur dat? Juohkkahasj avtav dingav javllá mij bátsij mujttuj.
- Gájka: Dágástallit mij máhtá liehket sivvan gá Sámen li gallegasj dánssamárbbedábe gá ietjá iemeálmugij buohstahtá?
- Juohkusijn: Gatjadalá vuoras ulmutjis majt sán diehtá dáj dánssamslájaj jali ietjá dábij birra ma li dánso lágátjá? Tjále jali filmmi ságájdahthemav ja ávdánbuvte klássaj.

Iemeálmugij dánso

Ienemus iemeálmugijn li árbbedábálasj dánso. Inuihtajn la másskadánssa ja goabdesdánssa, Maori álmugijn la Haka dánssa, Koryak álmugin Kamsjatkan Ruossjan la boatsojdánssa. Átsá dánsojt Youtube:an jali gehtja linjatjoakkáldagán nágin iemeálmugij dánsojt.

Dahkamusoajvvadásá

Tiebmá: Iemeálm mugij dánsa

GÁJKA: Makkir labudimev mujtá buoremusat dájn dánsajn? Manen mujtá jur dav?

GÁJKA: Dájn dánsajn li tiemá dagu láddedánsa, Kamsjatka boatsojdánsa, Masai irgástallam-dánsa. Makkir tiemá lulujin hiehpat sáme dánsasj? Tjállit oajvvadásajt tábluj.

JUOHKUSIJN: Barggit juohkusijn (suláj gálmás aktan). Válljijit avtav tiemáv mij tjuodtju táblon, ja stiellijit dánsaoajvvadásáv. 15 minuhta barggamájgge, ja de iehtjádijda vuosedit. Musihkkaj ij la dárbbu. Juohkusa máhtti klássalanján barggat, juogoslanján, boadáldagán, álggon jali dánsa gánná l sadje.

GÁJKA: Diedá gus ietjá iemeálm mugijt ma ælla nammaduvvam? Tjállit tábluj.

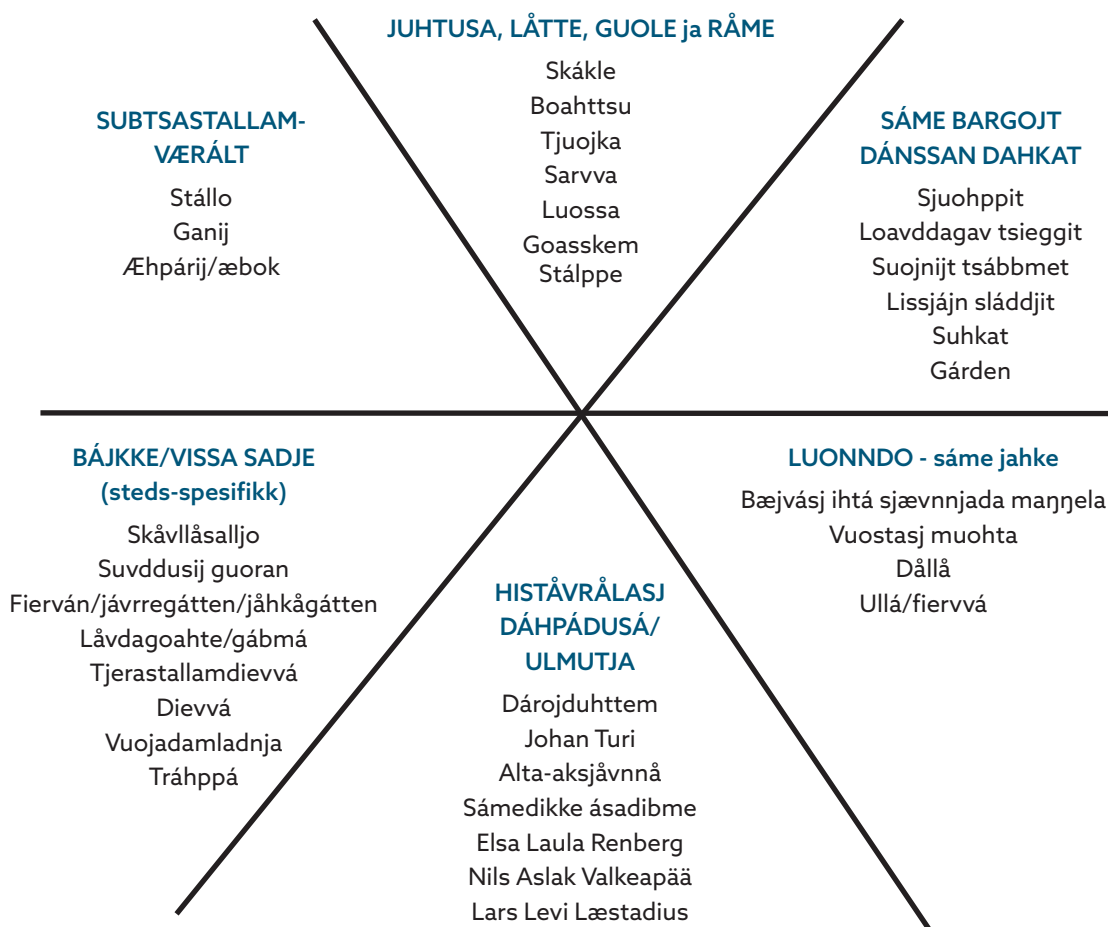
GÁJKA: Li gus dajn iemeálm mugijjn dánsa? Áhtsit diedojt internehtan.

Juohkusijn: Vállji muhtem iemeálm mugav, ja dagá ávddánbuktemav sijá dánsajn manna vuoseda buojkulvisájt ja tjielggi dánsa birra (manen, goassa, gudi, gáktu). Ávddánbuktemin la aj máhttelis áhpadit muhtem labudimijt skávlláoppájda ja -vieljajda.

21

Oajvvadásá sáme tiemájda

Dánna vuollelin li muhtem oajvvadásá sáme tiemájda. Dájt máhtta vuodon adnet gá barggá dánsajn ja ávddánbuktemijn.

MÁHTTÁ GUS SABEGIJ GIRJJAT?

Lisbet Hansen ja Anne Birgitte Fyhn*

22

Unjárgga oahppogáldu/Nesseby oppvekscenter la skávlá dássesegaduvvam klássaj ja mánájgárdijn Lulle-Finnmárkon. Oassen dutkamprosjevtas SUM,¹ tjadát áhpadahka guoradalle gárvidusáv matematihkan. Áhpadiddje ja dán artihkkala vuostasjtjálle, Lisbet Hansen, la matematihkka- ja sámegielaáhpaddidje 1. ja 2. dásen, ja álu vállji doarresfágalattjat dáj guovtij fágaj barggat. Dán tjállusin gávvidin guoradalle áhpadimgárvidusáv masi moadda fáhkasuorge li tjanáduvvam. Oahppe e dalánagi buvte diedoijt ja tjehpudagájt suorges nubbáj joarkket, ja tjálos vuoset gáktu áhpadiddje dilev látijij vaj oahppe galggin dajna vuorbástuvvat. Jus galggá vuorbástuvvat sáme áhpadimev ávdánahttet, de hæhttu sáme kultuvrra liehket vuodon ja áhpadibme hæhttu vájkkudit sámegiela nannimij (Keskitalo & Määttä, 2011).

Ádájakmánon 2018 lij 1. ja 2. dáse oahppijn doarresfágalasj barggo tjuojggamin, matematihkan ja sámegielan. Áhpadimgárvidusá milta galggin oahppe guoradallat girjajt majt ietja sabegij dahkin muohttagij. Ávdđál gá álggin de hæhttu áhpadiddje gávnadit makta oahppe máhttin girjajt² birra ávdutjis. Sán sidáj oahppij máhtudagáv girjajt birra nannit, ja sidijij nágin aktisasj referánssarámma vattij. Oahppe ságastin ietjasa bæjválasj sámegiela, ja gá li guovtegielaga, de giellaj aj sægodin muhtem dárogielbágoijt ja buojkuldagájt. Oahppe guoradallin girjajt ja gaskostin ietjasa matematihkalasj ájádusájt sihke áhpadiddjáj ja guojmmeoahppijda. Áhpadibme l vuododuvvam oahppoplána árvvovuoduj (Kunnskapsdepartementet [KD], 2018a) danen gá akta ulmijis la oahppijda vaddet máhttelisvuodav oahppat ja ávdđánit dábdudagáj ja ájádallama, estetihkalasj vuogij ja praktihkalasj dájmaj baktu. Akta sierra ulmme áhpadusájn lij divna oahppijda vaddet vásádusájt guoradalle matematihkas.

Áhpadimgárvidusán lidjin vihtta áhpadimoase, vuostak guokta gárvedimoase klássalanján, dan

mañjela guokta áhpadimoase álggon muohttagin ja mañemus áhpadimoasen lij árvvaladdam ja tjoahkkájgiesssem goaden. Dán artihkkala vuodon la artihkkaltjálle guokta ságastallam, mij báddiduváj tjadádime mañjela. Artihkal vuoset gáktu bargo málsu, muhttijn la oahppijn iesjrádálásj guoradalle barggo gánná galggi átsádit, madi ietjá bálijt áhpadiddje dájmajt stivvri. Dán tjállusin dágastallin aj matematihkka-oahppoplána járggálimev dárogielbágos "mønster", mav Lisbet válljij nuorttasámegiellaj járggálit hearva-báhkons.³

Dát áhpadimgárvidus la moatteláhkáj doarresfágalasj, ij dássju matematihka ja sámegiela hárráj, dat la aj tjanáduvvam lásjmudallamij ja duodjáj (KD 2018b). Dat la tjanáduvvam lásjmudallamfága guovdásj elemænnatj labudallam ja rubbmelasj oahppam. Tjuojggam ja labudallam sabegij vattij mánájda rubbmelasj oahppamav ja vásádusájt. Sabega ja tjuojggam aj tjanáduvvin motávvrálasj tjehpudagájda, ja dáv aj máhtij tjadnat sámegiela bágojda ja buojkuldagájda. Áhpadimgárvidus aj tjanáduvvá duodjefága guovdásj elemænnatj visuála guládallam. Dat bielle ávdđánboahotá gá oahppe gæhttaladdi visuála vájkkudimnævoijt gá sárggu ja mállijij ietjasa minsstarijt ja girjajt páhppárij, jali gá muohttagav girjij gá sabegij láhttoijt dahki. Dá li sihke 2- ja 3-dimensjávnnálasj hámen.

Guoradalle matematihkkaáhpadas

Blomhøj (2016) milta li pedagogihkalasj buojkuldagán *inquiry* nanos ruohtsa (sámegiellaj *guoradallam/átsádibme*, dárogiellaj *utforskning*). Sán vuoset degu amerikána áhpadusfilosávffáj John Dewey. Keskitalo & Määttä (2011) vuosediba muodugasjvuodajda Dewey pedagogihka ja Balto (2005) árbbedábálasj sáme mánáj bajás-giessema gávvidime gaskan. Buojkulvissan li mánáj ietjasa vásádusá dættoduvvam. Mánáj iesjbierrggim ja iesjrádálásjvuohta l guovdásj

* Divna gává: Lisbet Hansen

1. SUM: Sammenheng gjennom Utforskende Matematikkundervisning. Dutkamráde FINNUT-programma ja Unjárga suohkan li prosjevtav doarjju.

2. Girjja dán aktijvuodan aneduvvá minsstarijt birra.

3. Julevsámegiellaj lip válljim bágov girjja.

dættodibmen goappátijn. Balto dættot árb-
bedábálasj sáme mánáj bajásgiessema ulmme
l mánájt gievrrodit iesjrádálasj ájnegisulmutjin,
gut hástaliddje dilen bierrgi. Gá galggá juojddáv
vuodulattjat oahppat, de dat gájbbet máná dáj-
malattjat sæbrrá ja berus.

Blomhøj biedjá gálmmá gájbbádusá guoradalle
matematihkkaáhpádussaj. Vuostatjin viertti lieh-
ket juoga mav la máhttelis guoradallat ja átsádit:
Vuodon oahppij bargguy hæhttu gatjálvisáv jali
tjuolmav hábbmit mav bukti dádjadit ja tjuovvolit.
Nuppát gájbbádus: Oahppij guoradalle bargguy
vierttiji fágálasj ja pedagogihkalasj ævto liehket
sajenis. Goalmát gájbbádus: Oahppij bántusij
ja árvaladdamij vuodon galggá máhttet tsieg-
git guoskavasj, aktisasj fágálasj tjehpudagáv ja
máhtudagáv. Dát aj hiehpá árbbedábálasj sáme
mánáj bajásgiessema milta. Blomhøj dájt gáht-
tju guoradalle bargo "gálmmá mutto". Vuoset
juohkka mutton la ietjas tjielgga didaktihkalasj
tjalmostibme.

1. Dájmajt álgadit ja vuodov biedjat
2. Oahppij iesjrádálasj barggo
3. Aktisasj árvaladdam ja fágálasj oahppam

Vuostasj mutton hæhttu áhpádiddje hásstalusáv
jali tjuolmav oahppijda vaddet. Áhpádiddje stivri
ja subtsas man edna ájgge l bargguy, makkir vie-
hkkenævojt bessi adnet ja makkir gájbbádusá li
láhpálasj bántusij. Nuppát mutton la ájnas oahppe
oadtju nuoges ájgev ja dárjav iesjrádálattjat barg-
gat hásstalusájn jali tjuolmajn mav guoradalli.
Goalmát mutton oahppij vásádusá systiebma
biejaduvvi ja fágálasj buojkuldagá ja fáhkagiella
li oassen aktisasj fágálasj máhtudagá tsieggimin.

Tjiegnodimoahppama
aktivuodan la ájnas buktet
gatjádallat ja guoradal-
lat (KD, 2018a). Gá oahppe
dádjadahttjáji buojkuldagáj
ja manenagi ávddánahtti
dádjadusáv buojkuldagáj
systiemajs, de la dat oassen
tjiegnodimoahppamis.
Oahppe dádjadibme l sihke
ækton ja bántusin tjiegn-
odimoahppamis. Guoradalle
matematihkkaáhpádibme
hiehpá vuohkasit guovdásj
elementajda ádá matema-
tihka oahppoplánan (KD,
2018b, b.15). Danna vuosedi

Gávos 2a ja b. Tyddjabæhkátja majt áhpádiddje lij válldám skávlláj.

Gávos 1. Hærvvafáhttsa girjadum mattajn, Unjárgafáhttsa.

duola degu guoradallama sisadnuj, jut oahppe
ietja galggi áhtsát minsstarijt ja ielvvvet ássij
aktivuodajt. Dan milta merkaj aj árvaladdam
ja argumentierim jut oahppe galggi dádjadit
matematihka njuolgadusá ja bántusa ælla soa-
jtemláhkáj. Oahppe vierttiji nahkat tjuovvot ja
árvestallat matematihkalasj ájadusájt, ja ietja aj
hábbmit árvaladdamij.

Guokta áhpádimoase klássalanján

Guokta vuostasj áhpádimoasijn bessi oahppe
gárvedit, ávddál gá galggin álgus girjaj bargatjit
muohttagin. Lisbet vuosedij Unjárga hærvva-
fáhtsajt (Gávos 1), tyddjabiehkij iesjgenga min-
sstarijt, firkkalav, gádedum guobájt ja Unjárga
gápte hielmev vingokrájak listojn. Nuppát gáv-
vusin vuojnna buojkulvisájt. Oahppe galggin
vásstedit majt vuojnjin iesjgenga tyddjabiehkij
ja biktasijn. Vuostasj majt oahppe ielvvvin, lidjin
náste ja ginntala (Gávos 2b). Valla de javllin: «dát

Gávos 2c. Unjárgagápte hielme lissto.

la girjja, valla ij la val dát girjja». (Oasse ságastallamis 18.06.2018). Dánna vuojnnep oahppe ráddji ja javllá juoga l girjja madi juoga ietjá vas ij la girjja. Muhtem oahppe ietjasa bæjválasj gielajjn gæhttjalin tjielggit manen juoga ij la girjja, ja vuossteargumentajt adnin buojkulvissan: Dat ij la girjja, danen gá danna ælla sárge. Dát la buojkulvis guovdásj elementas "árvaladdam ja argumentasjávnná" ádá oahppoplánan (KD, 2018b).

Manjenagi oahppe gávnadin girjja sjaddá gá moadda bájno li vuogádažkan jali systiebman biejaduvvam. Sij lidjin sierra njuolgadusáv dahkagoahtám, tjielggidussan mij la girjja. Gá áhpadiddje lij sijájt vehi viehkedasstám

vijddásappo gatjálvisáj, de mierredin gánná lij girjja, lidjin gærddádime. Gatjálvissan sjattaj jus Unjárgagápte hielmen li girja? Oahppe vásstedin hielmen li moadda gálmátjiegaga, alek sárge ja visská tjuokka. Dan mañjela gatjáduváj manen gáhtjut moadda gálmátjiegaga ma li mañjalakkoj, degu Unjárgagápte hielme liston. Dasi ettjin oahppe vásstádusáv diede. Áhpadiddje subtsastij dat la viñgokrájak⁴, danen la Unjárgagápte hielme liston viñgokrájakminnstar. Dát lij vuostasj muddo gánná áhpadiddje dájmajt álgadij ja vuodov bieaj vijddásap bargojda. Sån tjielggij oahppijda majt galggin vuorodit ja majt sierraláhkáj galggin gehtjadit. Sån sijáj ságastaláj ja gatjadaláj vuostasj gatjálvisájt ma mañnutjissaj lájddijin gatjálvisájt mij girjja la. Áhpadiddje oahppijt vijddásappo lájddij diedulasj gatjálvisáj, vaj oahppe gávnadin gáktu dábdát girjav ja makkir guovdásj dábdomerka girjajn li. Aktan guorrasin njuolgadussaj jut girjan galggá a) juoga mij gærddáduvvá ja b) liehket systiebma bájnojs. Dat la buojkulvis guovdásj elementas "árvaladdam ja argumentasjávnná" ádá oahppoplánan (KD, 2018b), gá oahppe ietja li gávnnam njuolgadusáv mij la girjja, ja dát njuolgadus ij la dássju soajtemláhkáj, valla juongva vuodon.

Boahte áhpadimoasen áhpadiddje klássav viehkedij nuppát mudduj. Oahppe oadtjun dahkamussan girjjat ja ietja bessin mierredit gáktu girjja galgaj sjaddat. Aktan tjáhkáhin stuorra bievdie birra, sárgegun ja mállijin sihke giedjegijjt, sjattojt, geometrijalasj gávvusijt, tjuokkajt ja sárgijjt. Ittij aktak háddidala nuppev, ja gájka dahkin iesjrádálasj gávájt, vájku bessin guhtik guojmesa bargov gehtjadit. Muhtem oahppe gaskanisá sáhkadin, madi iehtjáda sjávot tjáhkáhin bargadahttijjn. Akta oahppe tjielggij sån málli "tjuokkav-sárge, ruodná-russjkat-ruodná". Nuppát mutton oadtjun oahppe friddjavuodav ja nuoges ájgev, dárjav ja bagádallamav iesjrádálattjat barggat dahkamusájn. Ietjasa berustimij diehti mállijin gájka ienep gá avtav gáváv guhtik. Mañjenagi áhpadiddje vas stivrrigádjij ja klássav jádedij goalmát mudduj. Vuostak gájka bessin iehtjádij bargojt gehtjadit. Dájddár de ietjas gává birra giehtoj ja iehtjáda buktin ietjasa ájádusájt. Áhpadiddje matematihkalasj buojkuldagájt diedulattjat gærddádjij, jus oahppe ietja ettjin dajt ane. Dát la buojkulvis gáktu fáhkagiella ja fágallasj buojkuldagá lidjin oassen aktisasj fágallasj máhtudagá tsieggimis.

4. Njunnesuorran nuorttasámegiellaj.

Guokta áhpadimoase muohttagin

Tjuovvovasj bále álggon barggin. Oahppe tjielgasit vásstedin jut ij la máhttelis girjajt sabegij ja sáppij muohttagij dahkat. Jus oahppe lidjin vásstedam jut la máhttelis, de lij klássa máhttet nuppát muttoj barggagoahtet, ja nav álgus mannat girjajt muohttagij dagátjit. Gá oahppe vásstedin jut ij la máhttelis, de áhpadiddje nuppádis barggovuodov hættuj biedjat. Dan mañjela vat máhtsin vuostasj mudduj. Vuostatjin gájka tjuojgin skávlásaljo birra. Dan mañjela Lisbet oahppij tjoahkkij, ja de aktan gehtjadin tjuojggamláhttov. Ittij aktak makkirak girjav ájtsa. Oahppij njuolgadusá milta lij girjja bájnojda tjanáduvvam. Áhpadiddje dan njuolgadusá duohtavuodav hásstalij ja vattij oahppijda ájgev ájadallat. Dat la buojkulvis guovdásj elementas "árvvaladdam ja argumentasjávnná" ádá oahppoplánan (KD, 2018b). Oahppe ietjasa argumenatasjávnnáv ja árvvaladdamav tjuovvolin, ja dav árvustallin. Gájbbet ednagav gá galggá dáhkkidit jut boasstot la dádjadam, jut árvvalus ij la állu duolla. Sihke oahppe ja áhpadiddje ájgev dárbahti dakkir dilijn. Mañenagi oajvvadij akta oahppe jut soajttá sáppij máhttet minnstarav dahkat muohttagij. Ienep oahppe tjuovvolin dav kommentárav. Áhpadiddje gatjádij jus la máhttelis sabegij aj minnstarav dahkat? Ihkap la, árvvalin várrogisát. Muohttagin lij ham rájakminstar, degu tydjan 2a gávvasin.

Oahppij mielas lij viehka suohtas sabegij gillot ja sihtin ienebuv tjuojgadi. Áhpadiddje de mierredij oahppe galggin nuppev biejvev vil oadtjot sabegij ja minsstarij barggat. Tjuodtjelij biejve oahppe ietja mierredin majt dahkat. Navti aloduvvin iesjrádálattjat barggat ja ietjasa oahppamav stivrrit. Tjuodtjelij biejve Lisbet dilev látjij vaj oahppe lidjin gærggusa nuppát mutton barggat. Muohttagin lij jur, bállotjektjamsalljo lij gábtjáduvvam ja oahppe oadtjun dahkamussan vahtsaj girjjat. Oahppe ietja mierredin gáktu dáv dahkamusáv tjoavddet, madi

Gávovs 3. Viñgoga muohttagin

áhpadiddje dássju bagádaláj dárbo milta. Muh-tema válljijin aktan barggat, iehtjáda vas sihtin aktu barggat. Gájka barggin ja dahkin minsstarij, tjielgas lij oahppe dási lijkkujin. Gávovs 3 vuoset gálmá oahppe báhtusav: akta dagáj guovterájak láhttov njuolggá ávddán, madi guokta iehtjáda dagájga viñgokláhttov. Oahppe dahkin aj ietjá girjajt, degu guolijt ja giedjegijt, duodden iesj-gengalágásj tjuojggamláhttoja ma lidjin degu guolledávte ja giebre (gávvasa 4b ja 4a).

Dahkamus mujttádahtta sárggom- ja mállim-dahkamusáv nuppát mutton. Dán dahkamusáv adjáj galggin oahppe iesjrádálattjat girjajt dahkat. Oahppij máhtudahka de sirdeduváj duodjefá-gas lásjmudallamij, sárggom- ja mállimdájmas tjuojggamij.

Oahppe oadtjun máhtudagáv ja dádjadusáv doaresfágalattjat, dát la tjeñgodimoahppama buojkulvis NOU:a (2015) milta. Oahppe gut dábálattjat ij heva lijkku tjuojggat, lijkkuj dán barggovuohkáj. Áhpadiddje gatjádáláj oahppijs majt dahkin. Jus oahppe ietja ettjin buvte matematihkasaj fáhkabágojt ja buojkuldagájt javllat, de áhpadiddje viehkedastij. Ulmme lij rávev tsieggit bæjválasj sámegeiela bágojt ja matematihka fáhkabágojt gaskan, áhpadiddje vuosedij fágalsaj bielijda oahppij bargojn. Oahppe ietjasa bágojt subtsastin majt lidjin dahkam gá girjajt muohttagij dahkin. Navti sjattaj ságastallama vuodo oahpes, ja sij adnin sihke bæjválasj gielav ja matematihkasaj bágojt gá subtsastin bargo birra. Mañnutjissaj gájka vádtsin biráldis ja gehtjadin iehtjádij bargojt ja áhpadiddje girjajt gávvi.

Árvvalibme

Mañemus áhpadimoasse lij klássalanján. Gá oahppe tijmmaj báhtin, de lij áhpadiddje edna gávájt guolbbáj bárdum. Lidjin gává girjajs muohttagin. Oahppij dahkamus lij hiebalgis tevstajt ja tjuorggasijt ietjasa girjajda dahkat. Áhpadiddje ittjij stivrrit oahppij fágalsaj tjalmostimev dán oasen. Oahppe ietja tjáhkkidin gáváj birra, ja gaskanisá ságastahttjáj in minsstarij birra. Oahppe ságastin gáktu gává lidjin dagáduvvam ja adnin sihke bæjválasj gielav ja matematihkasaj bágojt ja buojkuldagájt. Áhpadiddje lij dássju bagádallen ja oahppij siegen girjajt gehtjádij.

Oahppe válljijin iesj guhtik gáváv massta galggin girjav gávvidit. 4a gávvasa tevstav máhtta

ẽuigen birra
 birra.
 šattai
 jorbadas
 hápmi

Gávovs 4a. Birra birra.

julevsámegeiellaj návti járggálit: «Tjuojggiv biráldis. Šjattaj járbbis hábme». Dá guokta gárgadisá máhtti dálkkuduvvat matematihkalasj árvvaladamin, vuostasj gárgadis tjielggi majt oahppe dagáj ja tjuovvovasj gárgadis subtsas mij báhtusin sjattaj. 4b gávovusa tæksta merkaj "náv mán gálbardav" jali "gá mán gálbarda tjuojgav" ja tjuorgas mij tevstav doarjju tjuovvu tevstav ja gálbardagáv tjielggi. Goappátja gávovusa gávvidi gáktu oahppe labudin girraj dagádahtijn.

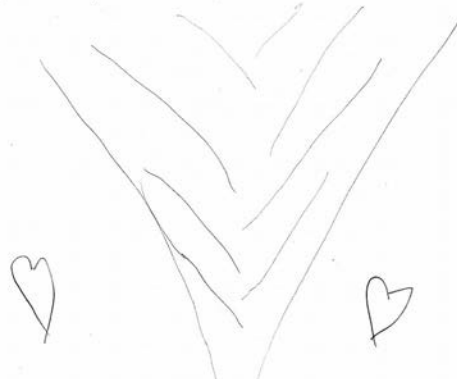
Gává gahtsahin klássalanján nágin gaskav dan maŋŋela. Dat lij mujttádussan dasi majt lidjin gávnamad, namálattjat gáktu l njuolgadás jus juoga girjjan galggá gáhtjoduvvat. Girjja ij dárbaŋ liehket systiebma bájnoŋ, valla juoga mij gærddáduvvá. Áhpadiddje vuojnij oahppij báhko-boanndudahka vijdeduváj, oahppin duola degu bágov "gálbardit", masi ávdutjis diehtin dásšju dárogieľbágov "gá fiskebein". Ietjá buojkudahka majt oahppin lij "viŋgokrájak". Dav vuojnnin bájkálasj gápte hielmen. Oahppijn li vásádusá majt áhpadiddje jáhkká šjaddi mujttet ja ietjá aktijvuodajn ávkken adnet.

Minstar: matematihkalasj buojkudahka oahppoplánan

Sáme oahppopládnatevsta matematihkan li bágos

Go Mun spleheun

4b. Gálbardit.

báhkuj járggáľuvvam nasjávnaľasj oahppoplánas. Sáme kultuvrra ij la vuodon, degu Keskitalo ja Määttää (2011) dættodibá. Dárogieľan li badjásasj buojkudagá anon, ma e sámegeielan gávnnu ja dajt ij la de máhttelis njuolggá járggáľit sámegeiellaj. Dát ij vieleduvá járggáľimen. Fyhn, Eira, Hætta, Juuso, Nordkild & Skum (2018) vuosedi matematihka terminogijav ja buojkudagájt ij máhte nav áľkkesláhkáj járggáľit germána gielajs sámegeiellaj.

Dárogieľbáhko *mønster* la guovdátijn nasjávnaľasj matematihkkoahppoplánan. Báhko gáktsi aneduvvá iesjgenŋa sisanujn, sihke bajelttjállaga "Tálla ja algebra" ja "Geometriija" vuolen. Nuorttasáme járggáľimen (KD, 2013) la dásšju "minstar"-báhko anon.

Nuppát dáse maŋŋela galggi oahppe máhttet "dahkat ja guoradallat geomehtralasj minsstarijt... ja dajt njáľmáľattjat gávádit". Dát máhtudakmihtto l "Geometriija" oasen. Adjáj "Tálla" oasen nuppát dásen, gávnná máhtudakmihtov mij guosská minsstarijda. Danna ávdđánboahťá oahppe galggi

“dåbdddát, ságastallat ja joarkket tállaminsstarij struktuvrajt”. Járggáldiddjáj gænná ij la sierra matematiikka-tjehpudahka, sjaddá gássjel járggálit gá vuojnnu degu minsstar-bágov adni badjásasj buojkuldahkan matematiikka. Lisbet válljij hearva-bágov adnet nuorttasámegiellaj, gá suv mielas lij dán aktijvuodan luondulappo javllat “hearva” gá “minsstar”.

Árbbedábálasj Unjárgafáhttsa (gávoss 1), la hærvafáhttsa. Fáhttsa l girjadum giehtamatta birra, ja de ij hieba javllat fáhtsan la minstar. Jus farra álles fáhttsa l gádedum minsstarijn, de dav nuorttasábmáj gáhtjut girjefáhcca⁵ (Nielsen, 1932/1979). Harald Gaski la sáme kultuvrra ja girjásajvuoda profæssur, ja Lisbet gatjádij sujsta goappáv nuorttasáme bágov galggá válljit, “minsttar” jali “hearva”. Gaski miejnne ij la nav tjelgga sieradus dán guovte bágo gaskan ja gáktu dajt adná. Gá gáptev gárru, de skándav⁶ adná. Jus oahppe lidjin skándav dahkat, de lij dat doajmmat nævnon ieh-tjádijda, majt de lulun galggat tjuovvot. Oahppe ietjasa girjajt sabegij dahkin.

Nuorttasámegiellan li binnemusát gálmma iesj-geŋgalágásj bágo ma vásstedi dárogiela báhkuj “mønster”. Sámeгийн li ávvá gávnnu sierra badjásasj báhko sæmmi sisanujn. Sierra sáme matematiikka-oahppopládna luluj galggat tjáleduvvat sáme kultuvra ja sámeгийн vuodon, nav lij dát ássje tjoavdeduvvat ietjáláhkáj. Fyhn ja Hansen (work in progress) problematisieriba jur dáv ássjev, namálatjtat makkir sámeгийнbágojt oahppoplánajn adnet. Dán tjállusin guoskadin muhtem ássij, ja árvvedin muodugasj hástalusá li matematiikkaáhpádušán adjáj ietjá sámeгийнguovlojn.

Tjoahkkájgæšos

Oahppij árvvaladdam girjaj birra álgij vuostasj mutton gá galggin oahpásmuvvat biktasij ja tydaj girjajda. Oahppe gávnadin njuolgádušáv man milta máhtta merustallat jus juojddáv máhtta

girjjan gáhtjudit. Dan maŋŋela barggin nuppát muttojn. De ietja galggin huomahit girjajt ja dajt sárggot ja mállit. Klássalanján lidjin oahppe dahkam njuolgádušáv ma ettjin sebrudahte tjuojggamláhttojt ja luottajt muohttagin girjjan. Dav gávnadin esski gá aktan árvvaladdin goalmát mutton. Gá áhpádušáv álgus sirdidin, de kontevstav aj mállsun. Oahppe ettjin buvte máhtudagáv girjaj birra sirdidet ádá kontækstaj, danen áhpádušáv oahppijt ádádit lájddij vuostasj mudduj. Máná lidjin árabut gávnadam njuolgádušáv dasi mij juojddáv dahká girjjan, ja áhpádušáv hásttalij mánáj snivábu ájádallat dán birra. Gájka guorrasin muohttagin máhtta sabegij ja sáppij girjajt ja navti lidjin oahppe láddam vat nuppát mudduj lávkkít, sij bessin dahkat dakkir girjajt. Dan vuoge milta oahppe vijdedin sihke dádušáv ja njuolgádušáv girjaj hárráj. Áhpádušáv láhpádušáv goalmát muttojn. De galggin oahppe snivábut tjelggit ietjasa dájmajt, sihke tjuoggasij ja bágoj. Gá oahppe oadtju ájgev guoradallat ja átsádit girjajt moatten kontevstan, de dákkir doaresfágalasj barggo buoret dádušáv moatten fáhkaoasen, degu mállimis, tjuoggamis, sámeгийн ja matematiikka. NOU2015:8 (2015) milta dákkir doaresfágalasj barggo nanni tjieŋŋodim-oahppamav. Navti la gá oahppe

- ámasti máhtudagáv ja tjehpudagáv sierra kontevstan
- ájádalli dan birra majt oahppi
- sirdi oahpes tjehpudagáv ádá kontækstaj (NOU, 2015).

Ietjá tæksta sæmmi áhpádušáv birra

Dát áhpádušáv li aj dárogiellaj ávddán-buvteduvvam Tangenten- *tidsskrift for matematikkundervisning*, nr 1-2019. Danna dát dagástaládušáv Skovsmose “guoradallambirrasa” milta, ja ij Blomhøja guoradallamáhpádušáv gálmá muttoj milta.

5. Julevsábmáj la moallánahka mæssofáhttsa anon, valla dat ij tjelggi gáktu fáhtsa vuojnnu, farra goassa dajt adná.

6. Nuorttasámegiellaj la skánnda “minsttar”.

NJÁLMÁLASJ ÁRBBEDÁHPE L KULTUVRA ÁJMMO

Karen Anne Buljo

Sámeednam la vijdes ja la luondulasj jut njálmálasj árbbedáhpe l riegádam ja láddam daj dárboj milta ma ulmuttijn li læhkám. Ádå ájgge l Sámeednamij jávsádam ja dát ájgge doalvvu ulmuttijt iesjguhtik guovluj værárdav miehtáj, danen bierru njálmálasj árbbedáhpe udnásj dárboj milta aneduvvat nav buoragit gá máhttelis. Dan diehti l viehka ájnas gávnnat tjoavddusijt gáktu mánájda ja nuorajda luluj galggat njálmálasj árbbedábev hiebadit. Valla ádå ájgge gájbbedahttáj tjálasj fálov sámegiellaj aj, ietján luluj liehket gássjel skávlájda ja mánájgárdijda dágálasj láhkáj subtsastallamárbedábijtt fievrrit.

Jiednáslähkám

Mánájgádden válldá bargge gávngirjev ja lähkámánájda dav subtsasav. Navti l mánájn aktisasj vásáduš dan sáemmi subtsasis ádå ájgen. Návti l njálmálasj árbbedáhpe rámmájda biejaduvvam. Ajtu hæhttu javllat jut gávngirje li njálmálasj árbbedábe járrálimgiege. Jus állessjattuk ij la sjuggel mánájda girjev lágáidijn, de máná álkket máhtti tækstaj dæhppot, lähkke farra viertti viehkedasstet mánájt gávadaláttit, navti gáktu dálusj subtsasa dahkin. Gá mánájda lähkám girjev de la viehka ájnas mánáv dibddet gáváj birra ságastit ja dibddet ietjas sujttit subtsasav suv ietjas miela ja dárbo milta. Sån guhti mánáj girjev lähkám beras luondulasj jienajn lähkám ja ságastallambáttájv válldet jus girjen li dakkir ássje maj birra mánán vuojnnet la dárbbu ságastit. Vájku man gallij vahkkuj máná sihtá dav sáemmi girjev lähkám, de bierru nav buoragit gá máhttelis mánáj vaddet dav ájmov njálmálasj subtsastallamárbedábes. Jus ájmov ij vatte, de máná árbbe hávkká. Jiednagirje li ájnnasa mánájda. Danna bessu dav sáemmi jienav gulldalit, mij dav sáemmi subtsasav subtsas.

Oajvvadusá dájmaid

Buojkulvis sjuggelis vuohkáj gáktu mánáj njálmálasj árbbedábev áhpadit la segadit juojgav

Gávva: Randi Juuso / Sáme lähkámguovdásj.

ja subtsastimev, navti gáktu sáme li dálutja rájes dahkam. Máhtta aj girjev majt mánájda la lähkám dramatisierit, dan baktu máná vil ietjá lähkám subtsasav sujttiji ietjasa værárda milta. Oane-gattjat javladuvvam la návti: Gá máná subtsasav stáhkagoahá de la subtsas vuorbástuvvam.

Dála tjuovvu buojkulvisá gáktu máhtta sjuggelis lähkám barggat buojkulvissan mánájgádden ja mánájskávlán.

Vuodo: Guolledigge Iesjjávren

Barggo: Gulldalit ja gæhttjat subtsasav nehtan, dav gávnná Davvi Girji næhttabielen, sámegiella nubbengeiellan oahpponævon Boade 2¹.

Ságastit subtsasa sisano birra ja gehtjadit guolij birra nehtan. Makkir geografijan árru guole ja gáktu sij dáppe viessu?

Gulldalit guolij juojgajt. Duola degu Ánte Mihkkal Gaup ja Ante Bongo libá guolijt juojggam. Guolijt juojgadit máhtta aj liehket suohtas mánájda.

1. <https://883.davvi.no/index.php/guolledigge-iesjjavren>

Hávvgagáhkojt/guollegáhkojt dahkat la aj vuohke gáktu máhtta mánáv dibddet oahpásmuvvat biebbmoárbbedábijda, navti gáktu dálusj ájge sáme li dahkam. Sáme li subttasij baktu mánádisá dádjadusáv vaddám duola degu biebbmodábij ja ájttsamdájdojs luondon. Dájna subttasijn bæssá mánná luondulattjat dádjadit ja mujttet gánná gudik guollesládja gávnnu.

Válde stuora páhperkássav ja dagá dassta degu TV:av mánáj siegen. Gæhttjit gávájt ja tjuorggit guolijt. Duogásjbælláj máhtta ietján tjuorggat jávre sisanov jali bájnnet dav állásit avta bájnnon. Páhperkássá dæhkkon máhtta liehket ruddne gággu la lámmpo mij dav jávrev tjuovggi. Guolijt gatsos hárupjn páhperkássá sisi. Bágojt ma gul-luji dán værárdij la aj vuogas biedjat vuojnnusij sæjnnáj, vaj vuojnnu makkir tiebmáj gulluji.

Guolijt máhtta aj adnet tiebmán subtsastallam-báttán. Tjuorggit guolijt jali tjáledihtit gávájt guolijns nehtas, vájku mánáj siegen, ja de dajt biesskedihpit ja dabbmibihpit lijmmplastihkajn. De máhtta subtsastallambáttán dahkat navti vaj máná bessi akta makkir guolev válljit ja de ietjas miellagávadásá vuodon subttasav giehttot. Jus mánárgárdde/skávllá l læhkám guollimin, de dajs vásadásájs subttasav máhtta dahkat. Dat máhtta liehket buorre vuohke ælládahtátjit máná subtsastimev ja dan baktu ávddánahttet iesjdábdov ja duosstelisvuodav. Ájnas la dahkat arienájt ma arvusmahtti sijáv subtsastittjat ja ávddánahtátjit mijá kultuvra subtsastallamdábij duosstelisvuodajn ja buorre iesjdábdujn.

Progresjávnnán nuoraj- ja joarkkaskávlláj

Nuora máhtti sæmme subttasijn oahpásmuvvat ietjasa álldara ja dádjadusá milta. Dájda oahppijda la muddo dádjadahttjät man diehti dáv subttasav jali ietjá subttasij li mánájda subtsastallam. Oahppe vierttiji dádjadusáv sáme subtsastallama elementajs oadtjot ja áhpadus viertti oahppoplánaj gájbbadásájt tjuovvot. Valla la aj ájnas mávtástuhttet nuorajt ietjasa álgget subtsastit, juojggat, filmmit, gávvit ja ietján njálmálasj árbbedábeav ádá ájgen adnegoahtet.

Guolledigge lesjávren

Pládna máhtta liehket vuostak láhkát ja gulldalit

Gávva: Gunnlaug Ballovarre.

subttasav nehtan aktan. De máhtta sijdan aj dav gulldalit. Praktikkalasj barggon máhtti nuora oavdástallat jali jieddnát láhkát subttasav guolleskarakterajt. Ságastallam klássalanján guollesládja birra la buorre vuohke, valla gæhttjialihtit dádjadit jut ij la guolij birra sáhka. Dán subttasav la, jus állu riehta, ulmuttjij guládallama birra sáhka.

Guoradallit subttasav etos:av, patos:av ja logos:av. Bágov *guolledigge* la aj viehka geldulasj oahppij siegen guoradallat. Dáv subttasav hiehpá adnet gá oahppe galggi duola degu Sámedikke ja FeFo ("FeFo la sierra riektásubjækta mij galggá háldadit ednamijt ja luonndoresursajt finnmárolága ulmij ja lága ietjá mærradásá milta" snl.no²), birra sáhkadahttjät, valla aj luonndogáhttima ja bárrám-dábij birra. Vuogas vuohke la nuorajda vuosedit sáme li máhtov fievririj njálmálattjat buolvvas buolvvaj.

Dijda ja báhkotsoame

Njálmálasj árbbedáhpe l dálusj ájges vuolggám ja muhtem oase, degu báhkotsoame ja diida, li dagáduvvam dálusj sebrudakdárboj ja dilij milta. Danen máhtti muhtem diida liehket nannusit tjanádum sjiervijda ja dálásj ájge ulmuttja e riehta dádjada divna diidaj sisanov. Ájnas la de nuoraj ságastit diiddabánka birra. Buojkulvisájt máhtta válldet duola degu stuorsebrudagás ja buohtastahttet sáme sebrudagá diidaj. Galggá val mujttet juohkka ulmusj váset diidav ja báhkotsoamev subjektijvalattjat. Ij dasi máhte jur nav njuolggá javllat jut návti l dat jali navti ij la.

Buojkulvisá

Iv la mán vuostasj bále hærrá filkan (Qvigstad)

Merkej: *Iv mán dibde ietjam bæhtádallat (Qvigstada tjielggidus).*

2. Järggálibme järggálibme dárogielas.

Sámedigge. Gávvá: Jan Helmer Olsen/Samedikke præssagávvá.

Dálusj ájge adnin huj álu *hærrá* bágov dijdajn ja báhksámijn. Dat lij diedon dan diehti gá *hærrá* lij akta dajs bajemus ulmutjijs dallusj sebrudagán. Jus mak nágin hármmadit sidáj juongá sadjáj vuolgget ja dat ájtu ittijj álliduvá, de nubbe jaskadussan máhtij javllat *ij dal hærrán sjatta*. Dat merkaj ij aktak ulmusj máhte ietjas dahkat iehtjádij alebun jali buorebun.

Gá edna jágátja avta sadjáj gálggi, de sjaddá stuora ædnon (Qvigstad)

Merkaj: *Gá állusa aktan barggi, de la stuorra fábmno.*

Viehka álu li dijdajn ja báhksámijn luondo sisadno. Dat la diedon navti gá dálusj ájge lidjin ulmutjiin viehka lagáp aktijvuoda luonnduj gá dálásjájgen. Pedar Jalvi dábdos dikta Muohatjalme jur vuoset jut ulmutjiin la fábmno gá aktan barggi. Dikta válldá njálmálasj árbbedábe nannusamos værjov: sluogasvuodajn sebrudagá dárbojt gávvidit. Man unne ja oarbes ij la dal sán, guhti ij iehtjádij siegen bargga?

Magija mij njálmálasj árbbedáben gávnnu la ájggeguovddel, valla dav viertti moatteláhkáj tjalmostahttet. Dadi bahábut ælla nav moadda oalle sáme subtsasa joarkeduvvam njálmálasj árbbedábe milta duola degu jiednateahterij, teahterij, filmmaj ja nav ájn. Huoman li miján buvtadime majt hiehpá nammadit. *Juffá* l dáhpádussubtsasrájddo majt Ánte Mihkkal Gaup la ásadam. Dat vuoset jali válldá ávddán dakkár slájav mij la læhkám nanos sáme njálmálasj árbbedáben. *Dáhpádussubtsasa* sládjan la degu sáme værálda

filmma. Subtsastiddje álggá dáhpádusájs subtsastit vássám ájgen, nav gulldaliddjev lájddi subtsasij. Valla gá subtsas álggá, de subtsastuvvá divna dálásjájgen. Dat la dan diehti vaj gulldaliddje bæssá dáhpádusáv gávádit ja subtsasij sæbrrat. *Juffá* l sáme værálda Harry Potter. *Juffá* ievjvi juohkkalágásj figuvrajt ja ilmenierajt ietjas værálidin ja sijáj dárnu, ja nav gulldaliddje geldulasjvuodajn bessi gulldalit mij dal *Juffájn* dáhpáduvvá. Danna l noajddesoappen guovdásj roalla. *Soabbe* l oalle sáme elemænnta. Soappev dárbaht moatten aktijvuodan gá la luondon vándardime, ja doajmmá aj ihkeva buoragit fysalasj elementajt subtsasij tjadnat gá fiksjávnáv jali gávádallamav ájggu ávddánahttet.

Juffá subtsasrájdon la edna juojgga. Jur dat la sáme njálmálasj árbbedábe vuohke máhtudagáv lápptit. Soajttá l álkkebu mujttet subtsasij gá juojgav gullá mij la jur hiebaduvvam dan fiksjávnáv værálidin. Dárbbbo l duoddit jut subtsastallamav, dav sjuggelis subtsastallamav, hæhttu hárrjiddallat ja navti duosstelin sjaddat.

Gávvá: Gunnlaug Ballovarre.

Sjuggelis subtsastallama báktem

Gáváj baktu máhtá hásstalit ja arvusmahttet tjálemij jali subtsastallamij. Gávájt hiehpá válljit máná jali nuora ietjas árggabiejves. Máhtá aj barggat gáváj dagi.

Buojkulvisá sjuggelis subtsastallamis:

Dákkir dahkamusáj máhtá barggat moaddij vahkkuj oahppij siegen.

1. Dán gáváv gávna áhkostit dallutjis gá sán lij nuorra. Suv guoran nuorra álmáj tjuodtju gev dán i dábdá. Subtsasta dán nuorra álmá birra. Gut la sán ja manen sán duv áhkov dábdá?
2. Dát la muv idedisbiejvve gá gájka dav vuojni. Návti mán de dagáv.

Gåvvå: Ánte Mihkkal Gaup.

3. Dát la muv idedisbiejvve gå lav állu aktu ja ij aktak muv vuojne.
4. Jus dujna luluj niehkoiellem jur dálla, majt dán de lulu dahkat?
5. Dán besa akti vil ávvudit ietjat 12 jage biejev, gev dán lidji riegádimbæjvváj gáhttjot ja gáktu dán lulu ávvudit?
6. Sámedikke presidænnta gahttjá ja ietjas gáptev duolvvi. Hehpan. Majt sán javllá gå journalista gulldali? Majt sán javllá gå la aktu?
7. Dán gávna goabddáv gå la luondon vádtsemin. Majt dagá?
8. Tjále tevstav gánná subtsasta manen dán i máhte tjället. Tjále 10 minuhtan.
9. Tjále tevstav gánná subtsasta manen dán i máhte juojgat. Tjále 10 minuhtan.
10. Tjále tevstav gánná subtsasta ietjat lanjá birra. Mij vuojnnu? Mij gullu? Mij happsu? Tjále 10 minuhtan.

Subtsastallamárbedábev joarkket

Juojgga l ulmutja nubbe namma. Ulmusj gal jábmá, valla juojgga viessu. Viehka ájnas la juojgajt gulldalit. Sæmmiláhkáj la juojgajn aj, ulmusj hæhttu hárrjidallagoahitet juojggat vaj sjaddá jasska. Ájnas la hárrjidallat njálmev rahpat ja jienajt dahkat. Máná ja nuora e máhte njálmálasj árbbedábev fievrrit boahhte buolvajda jus dav bæsstá hávkatjit. Dán ájge sebrudagán la dáhpe globála viggamusájt tjuovvolit. Várálamos la dibddet dássju buojkulvissaj dáhtámasjijnajt doalvvot njálmálasj árbbedábev mánájda, danen gå la suddo biesstet aktijvuodajt ulmuttij gaskan dássjånit. Ajtu l dáhtáværålt ájnas gå dat jáhtelit ulmuttijit aktij tjadná væråldav miehtáj. Uddni li sáme mánájda ja nuorajda viehka edna fålaldagá degu ehpaj baktu. Galggap liehket mávtuga ja doajvvot njálmálasj árbbedáhpe nannusin bisoduvvá boahhte ájgijda.

Gåvvå: Máret Rávdná M. Buljo

SÁME BIEBMO JA ÁRBBEDÁBE – BOAHTTEÁJGGÁJ SÁME ÁRBBE- DÁBÁLASJ ÁJÁDALLAMVUOGIJN?

Máret Rávdná M. Buljo

Dálásj ájge sebrudagán vuojnnep gáktu værált nuoskoduvvá ja biejeduvvá biejves bæjvváj. Máná ja nuora dádja-dahttjáji jut sijá boahhteájgge l sælldásit ájteduvvam. Iemeálm mugij vájmo varddi. Ejma mij lim goassak sihtam náv. De la muddo gehtjastit iemeálm mukmáhttuj jus væráldav galggá várjjalit ja mijá biebmajt bárrádahtten bisodit. Miján sámijn li dálutja rájes hábbmiduvvam ja fievriduvvam udnátijj allaárvvusasj dábe ja árvo maj baktu háldadip luonndoanov ja biebbmohákhimev vaj bissu guoddelissan ja valljen. Da hiehpi ja luluj vuogas ienep dálásj áhpadussaj mánájgárdijda ja skávlájda áttjudit. Dábdu vádnásin dálla.

Etihkalasj, dågálasj, stuoves ja rájnna biebbmo boahhteájggáj aj!

Áhpadussaj dábijt buktet, degu:

- Biebmaj ávdás májnnot ja gijttet. Biebbmo-bátsidisájt sjivnnjedet, ja sávvat buorev boahhteájggáj. Buojkulvissaj bæjvállattjat bárrámbáttán, vaj máná ienep ájádalli gá biebmov bálkesti ja e dav lágeda.
- Áhpadit mánájda ietja biebmajt miehtsen gávnnat, ja vijdedit máhtov iehtjama biebmaj birra lahkabirrasin ja guovlojn. Bárrát ienep ásiht juhtusis gá dal állis la dav njuovvam, ja ávkástallat divna ásiht.

- Plastihkav ierit biedjat ja adnet dávtijt, tjárvijt, náhkijt jnv. Gievkanræjdojt stiellit ja bárrám-bievdev láhtjet. Oahppat ienep praktihkalasj vuogij milta ja miehtse valjesvuodajt viedtjat ja dádjadit.
- Gáhttjot sáme ressursasulmutjijt skávláj mánájt áhpadittjat.
- Luondogáhttimav áhpadit ja gáktu binnedit biebmoj bálkestimev. Sáme áhpadimvuoge ja praktihkalasj bargoj baktu.
- Ávdedit dádjadusáv sáme biebbmo- ja bárrám-dábij birra, ja dan baktu nannit sáme kultuvrav, identitietav ja giellasujtov, ja várjalit iemeálm-mukmáhtov ja sáme dálusj máhtov.
- Nannit økonomijjav sáme æládusájn ja birra-sijn, sebrudahkaj ávkken. Oahppat árvon adnet biebbmobuvtadimev lahkabirrasis.

*Beaivi, Beaivváš ráhkkásan // Biejvve,
Bæjvásj gærrásam
Eahcci áhčči, áhčážan // lehtselvis áhttje,
áhtjátjam*

*Eana, min eadni // Ednam, mijá ieddne
Eadnán, eadnáme // Æddnám, æddnáma
Eanni, eannán... // lenne ænnám...*

Dikta: Máret Rávdná M. Buljo

Luondodádjadus ja iellem

Álggobágo dánna gættjádalli sáme vuododádjadusájt luondon ja gáktu iellem sjaddá. Luonnduj iellem vaddu juo vuostasj biejvveslierggimijn mij ednamav dæjvvá ja sjattadahtta divna. Biejvve, mijá áhttje, ja ednam, mijá ieddne. Alme ihkkuna viehkedi iellemav sjaddat ja bisodi mierev. Mánno, náste ja værállda jálluribme mierredi goassa mij galggá sjaddat ja nav ájn ja daj milta máhtta tsoavttot.

Luondo ælládahttem la viehka guovdásj oassen sáme mánájbasgiessemis. Dat boahá ávdán gielas, bájkkenamájs, giehtojs, vásádusájs, báhko-tsámij, dijdajs ja dájmajs. Giehtojn la stállu, ganij, tjáhtjerávgga, viesso guovsagis, ielle ma ságasti jnv. Máná juo unnen oahppi vuollegisvuodav vuosedit luonnduj ja suv milta viessot. Luonndo máhtta liehket garras, válldá duv jus illa dágálasj. Máná oahppi sjivnnjádusáv guddnedit ja vuosedit gijttevattja li.

Bájkkenamá ja sjattojt tjoagget biebbmon ja dálkkasin

Le gus imájdallam gå sáme bájkkenamájn máhtti liehket sæmme bágo gå ulmutja rubmahin? Degu oajvve, njálmme, njunnje, oalgge, hárdde, bahta ja gurra. Bájkkenamá baktu l aj luonndo ælládatum ja gávviduvvá degu dán ja mån.

Gå dujna l juonná bávtjas, gehtjasta mæhttsáj ja luonnduj, ja de dádjada gánná galga dálkkasijt gávnnat. Sáme luonndodádjadus ja árbbiediehto l dálutjis buolvas buolvvaj sirdám, ja dajna máhtudagájn li oahppam buoragit bierggit. Vájku gánná lisj vándardimen, vil amás bájkijn ga, de gávnná biebmov ja dálkkasijt gå la dav luondodádjadusáv oahppam.

Sámegiella l boandá. Muhtem bágo luondon várálasjvuodaj birra subtsasti aj, duola degu bájkkenamá, ráse ja sjatto maj namájn la degu stállu, trállá jná. Da namá subtsasti viertti várrogis liehket ja jut ednam jali ráse li selgajn ja várálattja. Danen la viehka ájnas bisodit riehta namájt bájkijda, sjattojda ja rásijda ja dádjadit sisanov ja daj birra giehtot.

Biebbmo ja identitietta

Biebbmo majt mánná unnen juo oahppá bárrát la oassen dassta mij dádjadusáv hábbmi ietjas birra ja hábbmi suv identitietav. Vaddá mujtojt, vásádusájt, nanni iesjdábdov ja hábbmi ietjas histávráv. Buojkulvis la boahttu dávtef jali njuoktjamav vaddet unna mánátjij vuostasj biebbmon njammat, liema diehti, dalloj gå álggá oahpástuvvat májstijda. Ja gå stuorru de bæssá duola degu muorjijitit vuolgget ja dieván iesj muorjijit bárrát. Ietjá buoikulvisá li guollit, oassálasstet gå slihturav jali boahttusuv njuovvá, jali bivdduj sæbrrat. Navti mánná identitietav nanni bargoj ja vásádusáj baktu.

Guládallam luondujn

Miehtsijn máhtta ulmusj edna biebmov áttjudit, valla máhtta aj guorrusin báhtset. Danen de galggá mujttet vuosedit vuollegisvuodav ja guddnedit gå la biebmajt viedtjain miehtses.

Sjivnnjádallam la, ja la læhkám, ájnas oasse guládallamis ja gijttevasjvuodas luondo boannudagá gáktuj. Galggá ságastit miehtsijn gå dáhku vuolggá, gå la manoj nanna, ja gå jávsát

buojkulvissaj guollejávrráj. Buorástahttep, májnnop ja buorre mielajn bargojt dájmadip vaj ij tjuorvo hæjos dilijt ma dahki ij guolev oattjo. Gávnnuji aj dijda ma áhpadi guollimav ja jávrev guddnedi.

Jávrrre l degu biebbmoskáhppa ja juhkamtjáhtje, danen ij oattjo jávrráj bajkket ja gádtját. Ja ij ga selgaduhttet ja rutsijt dáhku bákkot.

Sæmme guosská gá la vájaldime, de ij galga majdik guodet, ja rádjat ietjat maŋŋela vaj juhtusa e bárað duv nuoskiyt jali dajda dæhpo. Muorrit ij ga galga ienep gá dárba, ij ga muorjijt gájkka majt gávna. Jali sjattoj ráhttit ja ruohtsajt gajkkot. Galggá agev ájadallat gut duv maŋŋel boahtá ja jut ednam sjaddá valjebut vas ietjá balláj.

Etihkalasj ájadallam

Divna mij luondon la, dajn la aj ietjasa iellem ja dábdo. Degu ragátájge, gibmeájge, gádoájge, gá látte biesev dahki, njoallomájge, giejmmeájge jnv. Da li oassen iellema jáldimes. Dajt hæhttu ulmusj vieledit gá allasis biebmov viedtjá. Ulmusj ham háldat viehka álov ja máhtta ednagit biejsstet ietjas jiermijn ja giedaj. Danen la ulmutja duogen edna ávdásvásstádus aj.

Sáme ájadallamvuogen la juohkka viessogin dakkár siello. Danen galggá riehta láhkáj dâmadit ja diehtet majt dahká. Dalloj gá boahttsuv njuovvá de galggá hiebalasj boahttsuv njuovvat mij ij la iehttsemin nuppe boahttsuv. Ij áldov jali miesev njuovvat gá libá aktan. Farra njuovvat ránov, sarvváv jali ietjá luovas boahttsuv. Valla muhttijn gal hæhttu njuovvat jus la gállnam jali vuorastuvvam áldo. De njuovvá aktan miesijn. Guoddemájgen ja ragátájgen dibddep boahttsujt ráfen gá la lássá gávdda boahttsun. Dát gullu aj sarvvabivdduj.

Sæmme ájadallamvuohke l aj gá tjáhtjeláttijt bivddá. Sáme dáhpe l tjáhtjeláttijt bivddet gidán gá

nuortas máhttsi, ja ávddál gá biesev dahkagáhti. Ja ij ga dajt bivde desti dalloj gá biessiji, mánniji ja lálli. Dalloj li familljalátte. Ja tjavtjan galggi tjavga oahppat æjgádij fáron oarjás háledit. Ij dajt galga dalloj bivddet. Sæmme guosská merraláttijda, ij dajt ga galga bivddet gá li familljan. Sábme ij ga rievsagijt bivde ávddál sjievnnsájgen, dalloj gá doahkev guodi ja háledi aktu. Ja gidájt hiejttep rievsakgielaj gá rievsaga vas tjoahkken báhti. Mánijt gidán tjoaggep, valla muttágit válddet dássju avtav jali gallegasj mánev.

Guollimij gullu aj dát ájadus. Jut gádemájgen dibddep guolijt ráfen, ja aj oanep ájgev maŋŋela vaj ietjasa miedemijt bessi gehtjadit. Gádosajijn ep guolli. Guollip farra dajt guolijt ma e gáde dan ájge. Rávdov ja dábmugav gidájt guollip gá tjuovtja gádo, ja gá rávdo, luosa ja dábmuga gádi de guollip tjuovtjav, vuoskunav ja hárrev.

Ulmusj ij galga dássjedis surgov ja áhtsálimev dahkat, jali balldet boahttsuv vaj áldo ja miesse láhppuji nubbe nupes dalloj gá ielle li iehttsemin ja familjav dahkamin.

Buorissjivnnjádus

Buorissjivnnjádus merkaj vuorbbe ja dav ham

Gávvá: Gunnlaug Ballovarre

Gåvvá: Máret Rávdná M. Buljo

ulmusj sihtá. Valla gáktu val dav galggá oadtjot ja gáktu oahppat guollevuorbev, boatsojvuorbev ja bivddovuorbev?

Viehka moadda dálusj dábe li buorissjivnnjádusá namáv tjuovvum, degu bivdon, njuovvamin, málestimen ja bárrusa aktijvuodan. Dasi li aj soames dijda tjanádum, degu:

- Gå vuolggá guollitjit ij galga guorostjávijn vuolget. Ja ij guollevuossav buktet. Vuossav máhtta buktet man sinna l niesste jali juojddá ietjá, valla ij galga guolij diehti buktet.
- Guolletjäljijt bállet ednamij jali gábtjtát muoht-tagijn gå la tjoallim, vaj guolle nuppádis vas bárrá.
- Boatsoj ij galga sjuohanin jali lábtjen jábmet. Galggá báttev tjoavddelit ávddál boahttsu manemus vuojnadagá. Dan láhkáj boahttsuv guddnet.
- Gå boahttsuv la njuovvam, de galggá ávsev ruossit vaj gudnev ja gijttevasjvuodav boahttsuj vuoseda, ja vaj ájn besa boahttsuj barggat.
- “Loavddaga sjoappkarájge tjadá biedjap biergojt boassuj, vaj tjuovvu vuorbbe.”

- Vuostasj liebmagukse gullu málestiddjáj vaj vuorbbe tjuovvu suv jali suv áromguojmijt gámán. Guosse aj vuorddi dasik málestiddje l vuostatjin goajvvit.
- “Dat guhti boahttsunjunjev bárrá sjaddá viehka populærra”.
- “Jus boahttsu njuovtjavgietjev bárrá, de sjaddá gielestiddje”.
- Gå la málestam ja bárrám de tjoahkki dávtijt ja doalvo duvnnáj jali soahkemáddagij. Sjivnnjeda vil vaj sjaddi ádá boahttsu/ielle majn bæssa boahteájggen málestit.

35

Dánna l edna sáhka jut ij galga bálkkot ja skidárdit valjesvuodajt gå bárrá. Rádjánisvuodajn aj allasis buorissjivnnjádusáv ja vuorbbe áttjut. Iehtjádij biebmojt juogadit ja gátsedit vaj gájka bessi bárrát, li aj degu njuolgadusá. Vuorbbe ja buorissjivnnjádusá vuolláj gullu aj gáktu hiebalgisát ulmutjahttet ja viessot. Buojkulvissan ij guolijt suohtasa diehti guolli.

Bárrát ja ávkástallat álles boahttsuv jali ietjá juhtusav

Gå duola degu boahttsuv njuovvá, jali ietjá ielle, guolev jali láttev, de divna ásijt boahttsus adná ávkken. Ávkken adná bárrusin, dálkkasin, biktasin, ræjddon jali dáden, ja aj vuojnjalasj nævnon. Ja nav aj láttij, guolij jali ietjá iellij majt la bivddám.

Ja dat mij la viehka sierralágásj Sámen, berustah-tek æládusgæjnos, la juohkka guovlon la aktisasj dádjadus jut tjäljijt ja sisnutjijt bárráp. Ájgij tjadá lip dádjadam ja vuojnnám ielle ham guohtu dajt varás vitamijnajt, vil dálvvek aj. Ja da manni tjoajváj ja tjäljijt tjadá. Dajna li tjoale mij vitamijnajt vuostak duosstu. Ja de manni librráj ja libres manni varraj.

Sáme li márrfim ja vuossam sarvvatjäljijt, sávttsa-, lippa-, gájtsa-, merraguolij-, várreguolij ja sierraláhkáj luossa-, tjáhtjeláttij-, nuorjjo-, meraláttij-, njoammel-, vuovddeláttij- ja diedon boahttsutjäljijt. Udnásj biejeve l ájn márrfim viehka dábálasj sámij gaskan, sierraláhkáj jus viessu æládusán mij vaddá dajt vejulasjvuodajt.

Mij árron arktalasj guovlojn, mij merkaj ruodd-nisájgge ij nav guhkev vibá. Sjattojn la oanegis sjaddamájgge. Danen li sjatto nuorttan ienep biektelisá ja dajn li edna vitamijna majt dárbaHIP. Valla gáktu li ulmutja ájgij tjadá viessum ja bierg-gim gå nav guhka dálve ja garra tjoasskema li?

Oahpes ássje l sámijn ælla skihpudagá tjanáduvvam c-vitamijna vánesvuhtaj. Sáme li agev diehtám bárrát vaj riehta vitamijnajt juohkka ájggáj oadtju. Sierraláhkáj li tjoaggám sjattojt majn la c-vitamijnna, ja dajt dálvváj vuorkudam. Dálvijt li aj diehtám majt hæhttu bárrát jus giese hærsko li náhkâm.

Juomo, baská, hæbro, guossagietje ja báhtsaga li daj sjatto majs li ednagit tjoaggám c-vitamijna diehti. Dajt lip gájkkádam, mielkijn segadam, vuossjam ja suvrodam vaj dálvev vihpi.

Fierván dákkijt tjoaggá, majt gájkkát ja bárrá mállásijn, lájbijn, lieman vuossjá ja aj dálkudibmen adná. Dákkijn li edna vitamijna ja minerála.

Sjivnnjedimdago mijá birrusin li nav tjáppe, ja dajt hæhttu guddnedit, gijttet ja májnnot. Ep mij diede majt boahhteájgge buktá, ja jus luondo valjesvuolta bisoduvvá. Dát ájádus tjielggasit gullu sáme árbbedábálasj ednamadnuj ja luondo ávkástallamij.

Gávvá: Gunnlaug Ballovarre

BIEBBMOBAGÁDUSÁ

Mállegáhko

- 4 máne (jali 1/2 boahttuvuojnjam jali
- 3 bb báhkkumpulvvara)
- 2 dl sáhkkaárijs (jali sukrin)
- 1 tb sáltes
- 5 dl máles (Boahttu-, sarvva-, libba-, gálbbe-, nisso-, jali nuorjjomálle)
- 5 dl tjátjes
- 5 dl jáfos (máhtá glutenahtes jáfojt aj adnet)

Rievsakjupptsa

Sáme merustalli avtav rievsagav juohkkahattjaj. Galggá val gallánit! Lássá bargoj manjela hæhttu vas gallánibmáj bárrát vaj nuppe biejeve vas vædjá.

Rievsagis váldeduvvá divna mij biebbmon hiehpá. Tsáhke, libre, tjoale, birem, hiertik, tjárbiele ja

tjiebet. Vuossjat mállásav la dábalamos. Rievsaga tjálij bruvkkujin aj márffit. Tjáljijt gádoda ja rájnni, dájddá ja máttståsta. Ja de tjuohppá ja smájvvi viek unnen dajt biergojt ma li rievsaga tjárbielijin ja soadjediehkoin ja tsággá tjálij sisi. Ja de gárru gitta.

Boahttuvuoajn bassá hiertigav státtjon. Liemav vuossjá tjebedis, librijs, tságes ja dávtijs. Liemas de stielli buonjustagáv. Biremav máhttá aj vuossjat siegen jus ij la rájggánam. letján máhttá biremav vuossjat sierra ja de sillit. Boahttuvuojav manna l hiertigav bassám, dav jáffis ja fierru. Ja dasi de segat liemav. Máhttá gal hiertigav viek smávven tsáhpat vaj la bierggobæhkásj gájkajda jus ælla nuoges rievsaga vaj juohkkahasj guhtik oadtju.

Gåvvå: Kathrine Pedersen/ Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen

RÁDNASTALLAM

Siri Nystø Ráhka

Duogásj dán tjállusij la giellaprosjækta *Rádnastallam*, mij jagen 2012 álgaduváj prosjækta Divtasvuona ASVO tjadá. Rádnastallam la iehpeformálasaj gielladoajmma skávlåoahppijda 1.dáses 7. dássáj, gejn la sámegiella vuostasjgiellan ja gudi dárbahe sajev gánná sámegiella oabllu. Uddni l Rádnastallam vuorbástuvvam prosjækta majt Árran julevsáme guovdásj jádet ja tjadát juohkka jage.

Prosjevta birra

Rádnastallam tjadáduvvá vahkkusasaj asstoájj- gedoajmman, ja ulmme l vaddet mánájda suohtas giellaarienáv sámegiellaj ja dan tjadá oadtjot mánájt sámástittjat. Rádnastallamin bessi máná suohtas ja miellagiddis aktivitehtaj tjadá aktijvalattjat válljit sámástit. Danna li tjielgga gájb- báduhá ja vuorddemusá máná galggi sámástit, sihke gaskanisá ja jádediddjijda. Rádnastallam- prosjevtan li 3-4 jádediddje ja sijá dahkamus la vuosedit liekkosvuodav ja stajgukvuodav vaj ulmev jáksát ja láhtjet dilev jasska ariednáj. (Kintel, Mikkelsen & Mikkelsen 2013.)

Dárbbo Rádnastallamij bádiij gielladiles, gá vuosta- sjgielakoahppe ienemusát dárustin juska lidjin oahppam sámegiellav. Máná dádjadin sámegiellav buoragit, valla hásstalus lij mánáj produktijvalasj giella. Stuorámus oasse æjgádijs ettjin sámásta ja dajna ij lim sámegiella sijddagiella. Dát vájkkut mánáj giellamáhtudagáv ja dassta bádiij dárbbo gielladoajmmaj mij lággji giellastáhtusav ja viehket mánájt aktijvalattjat sámástit. (Kintel, Mikkelsen & Mikkelsen 2013.)

Njálmálasj tjehpudagá, dagu gulldalit, ságastit ja guládallat iehtjádij, li guovdátjin gá máná galggi aktan liehket. Sámegiellak ariená tjadá gánná sámegiella l guládallam- ja stáhkamgiellan nanni dájtt tjehpudagájt. Suohtas dájmmaj baktu gánná máná bessi aktan liehket, dahká buorre vuodov gá sihtá mánáj produktijvalasj giellav nannit. Giellaariedná sjaddá miellagiddis jus máná ietja bessi oajvvadit ja mierredit dájmmaj, ja tjielgga ulmme láhtjá jasska arienáv gánná máná hárrjáni sámástit. Dán tjállusin besa láhkát gáktu giellaarienáv jádedit. Tjuovvu aj muhtem buojkulvisá aktivitehtajda majt dáhkki tjadádit.

Ságastallambáddá

Rádnastallama ájnna njuolgadus la "dánna galg-gap sámástit". Ávdđál aktivitehtaj álggebihtit, tjoahkkijit divna mánájt ságastallambáddáj. Ulmme ságastallambáttáj la ságastit vuordde-musáj ja æjvvalime ulme birra. Dibddit mánájt buktet ávdđán ietjasa ájádusájt ja dábdojt ulme birra ja dibddit sijáv oajvvadit dájmajt ja sisanov. Dan láhkáj oadtju máná dábddát æjggumav Rádnastallamij. Dát dahká dilev gánná l huj suohtas boahdet giellaariednáj, valla aj soajttá dille gánná l lássát sámástit. Dajnas la ájnas jádediddje viehkedi mánájt válljit riekta strategijajt jus la lássát. Farra duosstat sámástit gá garvvet. Liekkosvuohta jádediddjijis la dajnas oasse jasska æjvvalimes gánná máná duossti gæhttalit ja mañenagi hárrjájnit sámástit.

Man birra ságastihpit:

- Aktisasj ulmme "sámástit"
- Makkir dábdo báhti gá vierttip sámástit
- Gáktu máhttep duosstat sámástit

Gáktu doarjot mánájt vaj vuorbástuvvi

Dán giellaarinenán sihtabihtit máná galggi válljit sámegiela juska ælla hárrjájnam dasi. Gá soames sámás mánnáj de la ulmme mánná galggá válljit ávastimvuogev farra gá garvvetvuogev. Ávastimvuoge baktu sámás mánná, valla adná dárogielbágojt dalloj gá ij mujte sámegiela bágojt. (Kintel, Mikkelsen & Mikkelsen 2013.) Dát la oasse prosessas gánná mánná galggá hárrjájnit sámástit juska ij la jasska ja juska ij mujte divna bágojt. Jádediddjij barggo l doarjot mánájt ja vuosedit gáktu ávastimvuohke doajmmá buojkulvisáj ja gárgadisáj tjadá.

Rádnastallamin dahkabihtit dárustimsajev. Jus mánáj la dárbbu dárustit de máhtti ietjá mánáv jali álessjattugav fáron váldet dárustimsadáj. Dárustimsajev gávnabihtit báles balláj ja galggá liehket fysalasj sadje vehi dábbelin, buojkulvissan boadáldagán. Danna máhttebihtit aj dárogielak æjgádjij ságastit gá suvddi ja viedtji mánájt. Ulmme dajna l dárogielanov unnedit vaj dárogiella ij besa oabllot, ja vaj sámegiella sjaddá guládallamgiellan ietján rádnastallamin. Valla l aj vuosedittjat mánájda la vejulasj dárustit jus la juoga majt ij sámegiellaj máhte jali duosta javllat.

Oajvvadusá dájmajda

Giellaarinenán la ulmme suohtas dájmajt aktan dahkat, sámegiellaj guládallamgiellan. Vuogas la málsot dájmajt báles balláj ja sajijt mánáj berustimij milta vaj geldulasj sjaddá. Hiebadit dájmajt ietjada mánájjuohkusa, lahkabirrusa ja jábij milta, ja tjalmostahttit suohtastallamav.

Tjuojggat

Dálvijt hiehpá lahkabirrusin mannat tjuojgatjit. Dáhkki dahkat tjuojggamgilppusav, dagu vuorrotjuojggamav. Divna oassálasste sæbri gilppusij, sihke máná, nuora ja álessjattuga. Juohkit guovte juohkusij ja dahkit hiebalgis láhttov. Váldit biebmajt mañen ja dahkit sierra sajev gási tjáhkki-dasstebihtit ja bárrábihtit aktan.

Dállit ja hávsskudallat

Tjavtjan, tjaktjadálven ja dálven buoragit hiehpá álgus mannat dállitjit. Dállágáten hiehpá subtsasij subtsastallat. Gárvedit muhtem subtsasastallambáddáj ja sebrudahttit mánájt subtsastallamij. Dállágáde l sosiálatlattat buorre ja vuogas tjáhkánimsadje. Málesti dálán ja sebrudahttit mánájt biebbmorusstimij.

Subtsastallambáttá ja bárrusa mañjela hiehpá sjievnjedín stáhkát, buojkulvissan sálbbetjuovgatjiekádallamav. Dán stáhkusin máhtti divna sálbbetjuovgajt adnet, akta l áhttse, gut galggá gávnat nuppijt gudi tjiehkádi. Nubbe vuohke l "boasto tjiehkádallam", majt buoremusát hiehpá stáhkát sálbbetjuovgajt dagi. "Boasto tjiehkádallamin" galggá akta tjiehkádit ja nuppe galggi áhtsát suv. Gá soames gávná suv gut la tjiehkádám, de galggá iesj aj tjiehkádit suv sæhkáj. Navti binnu áhtsejuogos dasik la dássju akta báhtsám, gut de

Gåvvå: Kathrine Pedersen/ Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen

galggá gávnnaat álles juohkusav mij la tjeihkádam sæmme sadjáj.

Spella- ja pizzaiehkhet

Buktit moattelágásj bræhttaspelela vaj li válljim-vejulasjuoda mánájda. Dahkit pizzadájgev, ja biedjit dav gånгатjit madi spellabihtit. Máná máhtti ietja válljit spelav, jali de máhttebihtit mánáj juohket unnep juohkusijda gudi aktan válljiji spelav.

Gá lihpit nágin vuoro spellam de máhttebihtit pizzav russtigoahitet. Tjoahkkijit divna mánájtuorra bievde birra, vaj divna oadtju buorre sajev gánná máhtti barggat. Divna máná bessi ietjasa pizzatjav dahkat, ja oadtju gesisik dájggebæhkátjav. Gárvedit pizzaingrediensajit gárij sisi, vaj juohkkahasj bæssá allasis dahkat pizzav masi lijkku.

Jus diján la ráddjidum ájgge, de dáhkki pizzadájgev gárvedit sijdan, jali farra pitalábjit jali tortillalábjit adnet.

Stáhkusa

Gárvedit muhtem stáhkusa majt sihtabihtit tjadádít ja dahkit muhtem stáhkam-stasjávna. Dát gájbbet stuorra sajev. Oajvvadusá stasjávna-jda li legotjulko, mállim ja sárggom, báhkum ja labudimstáhkusa jali roallastáhkusa. Mierredit ájgev man guhkev juohkka juogos galggá juohkka stasjávna liehket. Basádisán ja javllaájgen la hávsske ja suohtas pihpergáhkot báhkut ja dahkat javlladájmajt aktan, gánná javllahervajt jali vattáldagájt dahkabihtit.

Guollit

Mannit lahkabirusijn guollitjit, jávrráj jali fiervváj. Jus la vejulasj, mannit vantsajn nuorráj, buktit svitjojt ja dibddit mánáj vantsas guollit. Guolima aktijvuodan la állo suohtas dahkat: oaggot jali duorggit, guoradallat guolleslájajt, guolijt sláhkkit ja tjoallot ja guoradallat njuovvuhijt. Jus lihpit vuorbálattja ja guolijt giessebihtit, de ietja bále dáhkki biebbmobáttáv dahkat gánná guollemállasav málestihpit.

Gáktu mánáj diedulattjan dahkat giela hárráj

Nágin máná sihti dássju dárustit, ja garvvi sáme-gielav. Laseda dáj mánáj báhkoboannudagáv ságastallama ja vásstádusáj tjadá farra gá njuolggatsuojjgit. Tjiegga gájbbádusá oassálasstemij dahká máná e dárba ietja válljit goassa sámástit. Stuoves struktuvrra ja jádediddje gudi duosstu mánáj gielav, láhtjá jasska dilev. (Kintel, Mikkelsen & Mikkelsen 2013.)

Gá lihpit gærggam dájmaj de la vas muddo tjoahkkit divna mánáj ságastallambáddáj ávddál sijddaj mannabihtit. Ulmme dájna báttájn la ságastit æjvvalime birra. Gáktu manáj? Lihpit gus vuorbástuvvam ulmijn? Máná bessi de ietja árvustallat jus li sámástam ja buktet ávddán ietjasa dábdajt dan hárráj. Ihkap mánájn li oajvvadusá boahhte balláj?

Rádnastallama ulmme l mánáj oadtjot aktijvalattjat válljit sámástit, ja jut sámeigiella ij galga váseduvvat institusjávnaagiellan.

Gåvvå: Kathrine Pedersen/ Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen

SAMISK BLIKK I BARNEHAGEN

Birgit Andersen

40

Rammeplan for barnehagen gir alle barnehager i landet føringer på at de skal lære barna om samene og samisk kultur. Hvor skal man starte, når det finnes så få bøker og så lite informasjon? Hva er egentlig samisk kultur og hvem er det som definerer det? Stemmer de stereotypiske bildene mange enda har av samer? Hvordan skal vi formidle noe så bredt som samisk kultur, når samene er spredt i fire forskjellige land, fra nord til sør? Mitt utgangspunkt er fra lulesamisk ståsted, fra Tysfjord. Mine erfaringer er fra to forskjellige barnehager. En lulesamisk barnehage og en norsk barnehage som både gir et språktilbud til samiske barn i tillegg til et kulturelt tilbud til alle barna. Å forkorte dette ned til en artikkel er en vanskelig oppgave, for det er så stort. Men samtidig så viktig.

Kultur

Ofte hører man om den gamle samiske kulturen og de tradisjonelle leveveiene, ofte bare innskrenka til reindrift. Samisk kultur er så mye mer. Likestilt med reindriften er også fiske, jakt, fangst, gårdsbruk og jordbruk. Samene har også vært en del av kulturlån og byttehandel. De ulike kulturene har lært av hverandre. Mye av det som finnes i samisk kultur er også deler av andre kulturer. Det finnes allerede i barnehagene. Vi må bare huske på at dette også er samisk kultur.

Hva er samiske leker? Det er også bondegården, med sauene og kyrne. Det er fiskestanga, bilen og båten. Men det som er enklest å se, det er det tradisjonelle. Hvordan kan vi også formidle alt annet? Skal vi først omfavne samisk kultur, så må vi også klare å se bredden i dette. Jo, mange samer driver med reindrift, men det er også veldig mange samer som ikke driver med rein, men som er lærere, leger, advokater, snekkere, renholdere, anleggsarbeidere og barnehageansatte. Dette er det utrolig viktig at barna også får lære.

Kulturen forandrer seg hele tiden og de verdier mine tippoldeforeldre hadde er ikke nødvendigvis det samme som mine barn får. Mine barn vokser opp i en moderne samisk kultur, med smart-tv og nettbrett. Hvordan vi definerer vår samiske kultur vil formes etter miljøet vi er i. Samene flytter de også, og bosetter seg langs hele landet. Nye generasjoner vokser opp, med nye måter å være samisk på.

Dagens barn kan ikke lære at samer bor i lavvo, gamle, båten eller ei grotte i fjellet. Mange samer har den dag i dag lavvo eller gamle eller er fortsatt fiskere, men vi bor i vanlige hus. Vi må ikke fremstilles som at vi bor på fjellet, som et annet troll, mystisk og eksotisk. Den lærdommen eksisterer dessverre enda den dag i dag. Jeg tror ikke det er for å såre noen, det er rett og slett uvitenhet. Det er fint om vi kan lære barna om hele mangfoldet, fra gammelt av og til nåtiden. Så hvordan griper vi an dette i barnehagen? Er det greit å lage klovnelignende hatter? Er det greit å nedgradere 6. februar til noe så forenklet som samedagen? Er det greit å dramatisere stereotypiske roller med gebrokket

Foto: Kathrine Pedersen/ Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen

Foto: Birgit Andersen

norsk og et kostyme som ikke engang ligner litt på kofta? Nei, det er ikke greit. Dette er nok ikke vondt ment fra noens side, men det kjennes vondt for de som har opplevd fornorskingsprosessens kraft. Det kjennes vondt for de som enda kjenner på at egenverdien som same ikke er der den burde være. Det kjennes vondt å karakteriseres som noe som ligner på det standup-komikere gjør. Det kjennes vondt å fremstilles som eksotisk eller veldig spesiell. Vi er helt vanlige mennesker med vanlige tanker, interesser og følelser. Men vi har et ekstra språk, en ekstra kultur og en ekstra tilhørighet.

Når vi skal formidle en annen kultur, så ikke bare trekk fram forskjellene, vis også barna hvor mange likheter det er. For at barna som vokser opp skal akseptere samene som likestilte medmennesker med lik verdi som en selv, så må formidlinga normaliseres. Det må være gjennomtenkt. Det er et stort oppdrag alle landets barnehager har fått. Men for oss som samer, så er det kanskje noe av det viktigste som rører seg i samfunnet akkurat nå. Endelig er det tid for å bli kjent med samene, på en måte som ikke skaper videre fordommer. Det er veldig mange av oss som har kjent mobbing på kroppen, både psykisk og fysisk. Det er utrolig viktig for meg at generasjonene etter meg skal få

slippe å oppleve dette. Å bli sett ned på fordi man har en litt annen identitet. Å bli sett ned på for den man er. Og hvorfor er det enda sånn i dag? Mye er nok på grunn av uvitenhet. Fremmedfrykt. Det ukjente. Det ukjente blir fort noe fremmed, noe truende og noe rart. Det ligger i menneskets natur å kjenne litt på frykt for det ukjente. Det har beskytta oss mange ganger. Så lenge samene fortsetter å være noe ukjent og fjernt, så fortsetter også følelsen av at vi er noe truende. Det er vi ikke.

For å formidle samisk kultur på en måte som gjør at vi som samer kan identifisere oss med det, så kan det være greit å hente tips fra kulturen selv. Det er bedre å være ærlige om at dette kan vi ikke så mye om, og så være villige til å spørre og lære, enn å bare sette i gang med noe du tror er korrekt. Hvis man ikke kan så mye om for eksempel kofta, så ikke begynn med kofta. Kall 6. februar for *samenes nasjonaldag*, *samefolkets dag* eller bare «sjetten februar» på lik linje som mange sier «syttende mai».

Eventyr

Les samiske eventyr, det finnes både i bøker og på internett. Fortellerkulturen er stor hos samene, og barna i barnehagene elsker å høre om blant annet

stállo. Barn liker generelt spenning og at det er litt skummelt. Mange av eventyrene i samiske bøker er ganske skumle og grusomme. Det går an å lage en litt finere versjon. På norsk finnes blant annet «Lulesamiske eventyr og sagn» av Thorbjørn Storjord. Sissel Horndal har også ei veldig flott bok som heter «Sølvmånen» som passer fint til de største barna. Bildene kan være ganske skumle, så jeg anbefaler at dere ser gjennom bildene først, før dere leser teksten. Da er barna forberedte på det, og har ufarliggjort bildene. Enkelte barnehager og skoler ønsker ikke at samiske eventyr skal brukes, fordi barna blir redde. Men hvorfor er det da greit å lese Bukkene Bruse? Trollet er faktisk under brua og kommer for å ta bukkene? Den største Bukken Bruse stanger til og med ut øynene til trollet. Det er greit fordi det er et kjent eventyr og det er innarbeidet allerede fra barna er små. Små barn liker også spenning, så lenge det går bra til slutt. Her kan man dra inn dramatisering å gjøre det enda mer spennende. Stállokostymer kan man enkelt sy selv, og man kan for eksempel ha litt brun ansiktsmaling for å se litt skitten ut i ansiktet. Mange kunstige grønnpilanter kan deles opp og festes i håret på barna med en liten gummistrikk. Her er det bare kreativiteten som setter grenser. Arctic lavvo selger miniatyrlavvoer som kan brukes både ute og inne. Man kan gjerne sy en slags lavvo selv også, og lage bål av enten silkepapir eller sy et av filt. Prikken over i'en er å sy inn led-lys i bålet, da får man skikkelig stemning i lavvoen.

Men man trenger ikke bare lese om stállo. Det finnes mange andre bøker av samiske forfattere,

blant annet min egen bok som heter Emielle & Emierka får en venn. Den finnes på norsk, lulesamisk, sørsamisk og nordsamisk.

Naturen

Å ta vare på naturen er noe samene har gjort i alle år. De fleste barnehager ferdes jo allerede i naturen. Samene er ikke alene om å bruke naturen. Men dette kan gjøres også når man har et samisk tema. Gå på tur, tenn bål og lag mat på bålet.

Lær barna hvordan man fra gammelt av bruker det meste på et dyr, tarmene for å lage pølser, horn for å lage knapper, sener for å lage sytråd, skinn for å lage klær og sko. Hvordan man til og med kan bruke magesekken til noe nyttig. Og visste du at hårstråene til reinen er hule inni, og at de derfor isolerer veldig godt? Det er derfor reinskinn er så hyppig brukt, både til underlag og til klær og skotøy.

Ta barna med på havet, la de fiske og oppleve sjølivet, åpne opp innvollene på fisken og se hva den har spist. Nei det er ikke så ille at barna ser på at man bløgger og sløyer fisken, det er naturens gang. Det er på tide de lærer det. Det er sånn mennesker har overlevd generasjon etter generasjon, med å skaffe seg mat. Om man ikke har mulighet til å dra på fisketur, så går det an å lage lekefiskestenger, ha en båt på uteområdet. Et tips er å kjøpe solide gummibåter som kan være inne, til nettopp lek. Man kan tegne fisker og laminere de, feste binders som krok på fiskestanga og en

Foto: Birgit Andersen

liten magnet på fisken. Man kan bruke dette i samlingsstund og la alle fiskene ha hver sin sang bakpå. Så kan barna fiske sin «sang» en etter en. Her er det en fin mulighet til å lære seg navnene på de forskjellige fiskene også, både ferskvannsfisker og sjøvannsfisker.

Lær også barna hvordan man forlater naturen, både for naturens egen del, men også for andre som ønsker å bruke den. La barna få være med å høste fra naturen. Multebær, tyttebær, blåbær, poteter og grønnsaker. Lag te av tørka nyutsprungne bjørkeblad. Lær barna om ved. Vedkubbene har en hel prosess før de havner på bålet, og kan varme kalde små kroppar og tilberede maten vår. Lær dem at veden må sages, klyves, stables og tørkes før vi kan brenne det. Lær dem hvilke tresorter vi har, hvilke som er gode å brenne og om never og røtter.

Ellers er lassokasting noe de fleste barn synes er veldig spennende. Man trenger ikke rein for å få det til. Man trenger heller ingen bakgrunnskunnskap. Hvis man bestiller barnelasso fra Maritex Gavpi i Kautokeino, så følger det med en flott instruksjon på hvordan det skal gjøres. Hvis man har noen snekkerkyndige så kan man få snekra en lekerein av noen plankebiter eller gjerdestolper og med et reingevir på hodet hvis man har det tilgjengelig. Man kan også bruke bare geviret, eller en stubbe for den saks skyld.

La barna få bruke kniv, hammer og sag. Så lenge det er voksne til stede, så går det helt fint om noen skjærer seg litt. Man lærer seg aldri å bruke kniv uten å få øve på det. I samisk kultur er det vanlig å oppdra barna til å bli selvstendige, selvregulerende og robuste. Jeg har selv vokst opp med at vi fikk til en viss grad selvregulere både søvn og måltider. Opp gjennom tidene har samiske barn vært mer delaktige i ting som skjer rundt dem, sammen med de voksne. Mens andre barn kanskje får seg et eget lekekjøkken, og lager mat ved siden av de voksne, tar de samiske foreldrene gjerne barna med opp på kjøkkenbenken, og har dem med på hele prosessen.

Mat

Det finnes utallige oppskrifter på tradisjonell samisk mat. Steik gjerne reinkjøtt, bak gáhkko eller stek fisk. Gáhkko kan stekes på bål, inne i vanlig stekeovn, eller på takke. Det er en tradisjonell samisk «klappakake» som finnes i forskjellige

versjoner. Noen bruker sirup i deigen og noen bruker anis eller fennikel. Noen bruker kraft av reinkok mens andre bruker ingen av delene. Barna kan være delaktige i både å lage deigen og å bake ut. Man kan fint bake ute også. Ta plasthansker på og gi barna hver sin lille deig å kna på. Det er ekstra stas å spise sin helt egen gáhkko.

Et annet tips er å lage blodpannekaker. Det spiller ingen rolle om det ikke er blod av rein. Det kan fint være fra et annet dyr, sau for eksempel. Man trenger ikke bare følge de tradisjonelle matvanene. Det går an å lage en litt mer moderne versjon. Hva med samisk taco? Vanlige tortillalefser med salat og alt man har til taco, men bytt ut kjøttdeigen med reinskav. Eller kjøttdeig av rein. Eller hva med pizza med reinkjøtt? Eller fiskesuppe og fiskekaker fra bunnen av?

Sang og musikk

Man får kjøpt cd'er med både samiske barnesanger og joik. Dette finnes også på både Youtube og Spotify og er veldig enkelt å få tak i. Barna kan få et fint innblikk i musikk fra mange forskjellige samiske områder. Noen kan man danse til, og noen blir man kanskje litt tankefulle av. Noen kan man tegne til, mens andre kan man ligge helt, helt stille til med øynene lukket og tenke på nordlyset.

Man kan også lære barna enkle sanger som Bæ bæ lille lam, Fader Jakob og Ro ro til fiskeskjær på samisk. Er det kjent melodi, så er det ganske enkelt å lære seg. Uttalen kan man høre på forhånd. Her er en fin arena å vise barna at selv om samene også har et annet språk, så synges det også de samme sangene. Kanskje kan dere lære dere noen helt enkle ord, som buoris, som betyr god dag på lulesamisk.

Formingsaktiviteter

Man kan bruke de samiske fargene og det samiske flagget i diverse formingsaktiviteter. Fargelegg flagg, mal og perl med bare de fire fargene. De største kan lære seg å flette med tre tråder, firfletting eller å tvinne tråd. To og to kan samarbeide om firfletting, og ha to tråder hver. Med en voksen til hjelp, så klarer de største å lære seg mønsteret, der den ene holder de to trådene til venstre og den andre de to til høyre.

Samle inn steiner, blad, skjell, kongler og pinner for å bruke i formingsaktiviteter. Føy gjerne til saueull og reinskinn, garn og hornbiter. Da blir

Foto: Birgit Andersen

det et spennende utvalg av materialer. Kanskje kan de ha en kreativ skapende kunstprosess ute i naturen, som forblir i naturen?

Ressurser

Trenger man basiskunnskap om samer så kan man kjøpe Sigbjørn Skåden sin bok «Samer». Den burde hele personalet lese, så kan man dra noe av det videre til barna. Det finnes også ei egen facebookgruppe med masse idéer, linker, musikk, videoer, eventyr og kreative prosjekt. Den heter «Samisk blick i barnehagen» og der kan man både hente inspirasjon og spørre om det er noe man lurer på.

På Youtube ligger det effekter man kan bruke i for eksempel samlingsstund. Hva med å ha storskjerm med et knitrende bål i bakgrunnen? Eller nordlysets dans over himmelen? Miksapix Interactive har en veldig flott app som heter Nordlysbarna. Last ned den på nettbrettet og reis inn i en verden med historien om nordlyset og hvorfor man ikke skal erke det. De har også flere samiske apper som finnes på både samisk og norsk, som

anbefales veldig: Bestemors gutt, Gutten som lurte stållo og Pikefossen.

Andre eksempler på bøker som fins med norsk tekst er Elle og Ándá i fjæra, Elle og Ándá i gammen og Elle og Ándá erter nordlyset. Bøkene inneholder bilder av dukker med kofter på, og det er Várdobáiki samisk senter som selger de.

På Spotify og Youtube finnes masse samisk musikk, og inne på facebookgruppa «Samisk blick i barnehagen» ligger det link til spillelister med samisk musikk fra mange ulike samiske områder. Nettstedet www.ovttas.no er en samisk læremiddeltjeneste. På nettstedet finner du informasjon om samiske læremidler, her finner man mye interessant. De har et eget barnehageområde, som igjen er delt inn i de sju fagområdene. På Sametinget sine nettsider finnes også en del linker og tips.

Så nå er det bare å sette i gang med det samiske, og gjerne spre det utover mange uker, eller hele året, for det er så spennende. Lykke til med arbeidet!

ORNAMENTIKK - SAMISK TRADISJONSKUNNSKAP I BARNE- HAGE OG SKOLE

Maja Dunfjeld*

Tegn, symboler og ornamenter benyttes til formidling og kommunikasjon i mange fagområder. I ulike samfunn og kulturer gir kontekstene ornamentikken forskjellig innhold og budskap. I det sørsamiske samfunnet vil derfor innhold og formidling av hvert tegn, symbol og ornament, samt sammensatte mønstre og fletteverksstrukturer innen ornamentikk, være knyttet til sørsamisk kultur, normer og verdier. Ordet ornamentikk kommer av det latinske *orne're*, som betyr å «pryde» eller «smykke». Det tilsvarende ordet på sørsamisk er *tjaalehtjimmie* og vil ha en dobbel funksjon. Det er betydningsbærende utover det å være dekor, med en åndelig dimensjon.

Sørsamiske fagtermers betydning for undervisning i samisk ornamentikk

Med bruk av samiske fagtermer blir samiske normer og verdier vektlagt og ornamentikken formidles med samiske faguttrykk og kulturforståelse, både som visuell dekor og budskapsbærende uttrykk.

Fig 1a. *gulmien borth*

Fig 1b. *væhta*

Fig 2b. *Guksie*. Foto Tore Viem

Trekantstikket *Gulmien borth* er et viktig samisk tegn, *væhta*, og er derfor en del av begynneropplæringen i samisk ornamentikk. *Gulmien borth* brukes til visuelle uttrykk på horn og treprodukter. Trekantstikket skjæres med knivspissen, med tre skjær mot et felles punkt nærmere ett av hjørnene. *Gulmien borth* ansees som en meget gammel tradisjon blant urfolk i den finsk ugriske språkgruppen i Sápmi og østover. (Russisk forsker Inanov, red. Kosmenko 1993.) De har samme tradisjonsmåte å skjære eller stikke ut tegnet

I opplæring i ornamentikk er også *sieve*, linje, meget sentralt og består av enkle-, to- eller tre-doble parallelle-linjer.

sieve	same - et folk	saemie	Akte sieve
akte sieve	enkel, dobbel eller tredobbel parallelle linjer		Göökte sievh
göökte sievh	symboltegn for de opprinnelige-urfolk, same		
golme sievh			Golme sievh

Fig 2. *Sieve - baaltesievh / parallelle linjer.*

* Alle bildene i artikkelen er gjengitt med tillatelse av forfatter Maja Dunfjeld. Bildene er hentet fra hennes bok: *Tjaalehtjimmie. Form og innhold i sørsamisk ornamentikk.*

Taus kunnskap

Artikkelen tar utgangspunkt i «taus kunnskap» som metode for i opplæring av ornamentikk i barnehage og skole for samiske barn.

Går vi tilbake til perioden med intensiv reindrift, hadde hver familie behov for mennesker som kunne skape redskaper, nyttegjenstander, klær, smykker og fremkomstmidler som var nødvendig i opprettholdelse av livsformen. For å kunne utføre *duedtie* (duodji) med ulike håndverksprosesser, krevdes det derfor allsidighet av kunnskaper og erfaringer. Kvinner og menn trengte egne erfaringer for å kunne få den nødvendige innsikt, kunnskap og forståelse for tanken og filosofien bak gjenstander som skulle dekke de funksjonelle behovene. Barna ble derfor tidlig deltakere i skaperprosessene, ved f.eks. barking og bearbeiding av skinn til klær, skotøy og bruksgjenstander.

Samhandlingen i det sosiale miljøet mellom barn, voksne og eldre ga på den måten erfaringer og kunnskaper som igjen ble en del av ens personlige kompetanse. På samme måte tilegnet barnet seg gruppens og miljøets virkelighetsforståelse med normer og regler for rett og galt, pent og mindre bra. *Duedtie*-tradisjonen har slik blitt overført fra en generasjon til den neste gjennom praktiske handlinger og gjennom utøverens væremåte i bestemte situasjoner og gjøremål. For å kunne lære *duedtie*, håndverkskunnskaper og dens estetikk gjelder det derfor å kunne være oppmerksom, se og reflektere over arbeidsprosessene og selv øve inn de forskjellige handlingene og ritualene. Gjennom egen mestring skapes også positive følelser for arbeidet.

I denne prosessen verbaliseres handlingene sjelden, men blir i stedet uttrykt gjennom kroppen, med både øyne og hender. Kunnskap som tilegnes gjennom handlinger og egne erfaringer kalles «taus kunnskap». I denne tradisjonsoverføringen inngår også naturkunnskap for henting av materialer, bruk av verktøy og formgivning til funksjonell form. Det gir estetisk følelse og forståelse for verdier og normer som er knyttet til gjenstander og klær. Estetikken styres av god og funksjonell form og innhold samtidig som det gis rom for utvikling til personlig uttrykk. Form og ornamentikk er en del av den ferdige gjenstanden med praktisk, estetisk og kommunikativ funksjon. Ut fra ulike estetiske uttrykk av form, farger og ornamentikk vil en kunne tolke gjenstandenes

regionale tilhørighet, sted og tidsepoke samt utøverens og brukerens identitet. Form og ornamentikk kommuniseres på den måten gjennom kulturelle konvensjoner. Kommunikasjonen er avhengig av at både sender og mottaker har samme kulturelle kompetanse og har lært å tolke de kulturelle konvensjonene.

Praksisfortellinger

Artikkelen vil videre vise eksempler fra barnehage og skole, på hvordan man kan jobbe med samisk tradisjonskunnskap med utgangspunkt i ornamentet «trekantstikk og parallelle linjer»

Barnehagen besøkte en *duedtie*-utstilling. For å kunne se ornamentikk bestående av små tegn og ornamenter på håndverk, lekte barna at de var

Fig.3c. Hornkniv med ornamentikk. Foto Tore Viem.

små humler med store øyne. Alt de så ble større, og slik fløy de av sted sammen med førskolelæreren for å granske ornamentikken på kokser og hornkniver. Tilbake i barnehagen fikk barna male, og tegne med bred pensel det de hadde sett. Først med vannfarger på papir. Etter samtaler omkring resultatet, valgte de ut linjer og trekanten, to

symboltegn som de malte med tekstilfarger på bomullsstoff.

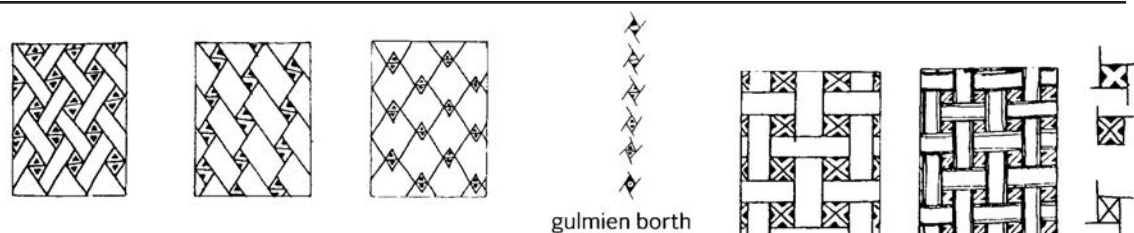
1.- 4. klasse dro på museum for å se og granske samisk håndverk, som forfedrene har laget og brukt. Sammen med *duedtie*-læreren fløy elevene til museet, forvandlet til humler med store øyne

47

Sammensatte ornament er ornamentikkens visuelle uttrykksform med budskap og formidling.

Fig.3a. Kommunikasjon/gaskesadteme - Form og innhold.

- Viermjetjelmie-leahtah / flettebåndsmønster
- Diagonalt føyelig og tøyelig
- Fleksibelt

- Gæstoe-leahtah/dabloe-leahtah/ horisontal – vertikal flettverk
- Fasthet

Fig.3b. Diagonale flettestrukturer med gulmien borth / væhta som styrende element i mellomrommene. Gulmien borth/ væhta gir ulik innhold og budskap.

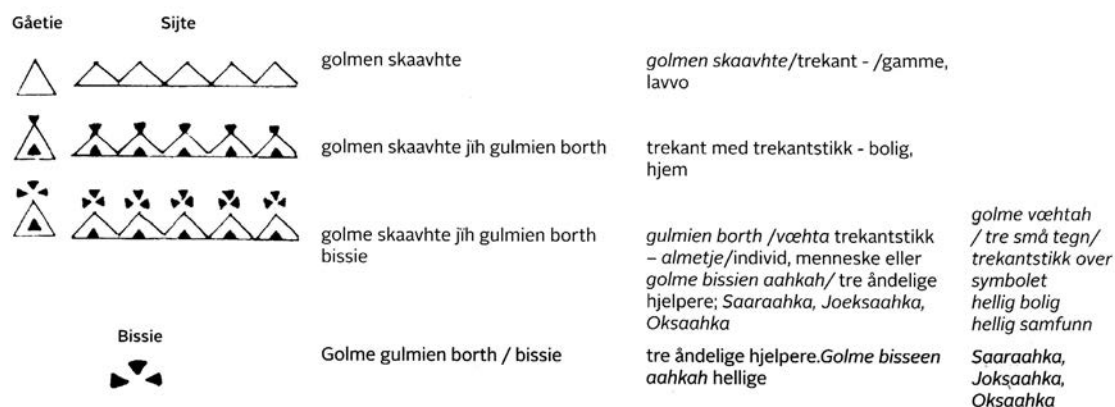

Fig 4a. Gåetie /Sijte/samfunn.

gåetie

Fig 4b. Gåetie/ torvgamme. Foto Kjell-Åke Lundtrøm

hvor alt ble forstørret, også ornamentikken på ulike bruksgjenstander. De gransket og tegnet skisser. Etterpå fortet elevene seg tilbake til skolen for å tegne det de hadde sett av former og ornament. Trekantstikket gikk ofte igjen og elevene fikk i oppgave å skjære ut formen i en potet. Med potetrykk øvet de seg med vannfarger på papir. Elevene brukte trekantstemplet i speiling, dreining, rotasjon og parallellforskyvning til border og sammensatt ornament. Deretter fikk elevene utlevert bomullsstoff og tekstilfarger i samiske symbolfarger til trykking.

5-7- trinn i skole

Begge gruppene i skolen begynner likt med først å leke og etterpå undersøke ornamentikken i utstillingsbesøk, museum- eller hos håndverker

hjemme eller i eget verksted. Tilbake i klasserommet fikk elevene utdelt kullstifter og papir for å tegne det de har sett og observert. Trekanten er det viktigste samiske uttrykket. Læreren viser hvordan trekantstikket er og hvordan det blir laget, fig. 1a.

Når stikket er ferdig skåret, fylles det med fargestoff, bark eller aske, og fremstår med en jevn overflate og som et tegn, *væhta*, fig.1b. Etterpå fikk elevene skjære ut trekantstikk i et bearbeidet trestykke. Når elevene mestrer graving i tre, blir det neste å lage trekantstikk på reinsdyrhorn og lage sammensatte mønster med meningsinnhold på egen *guksie*/kokse/trekopp

Trekantfiguren *gulmien borth* brukes også til formidling av etiske normer og verdier og

gulmiedahke	speilbilde	uttrykker konsekvenser av en handling	Gulmiedahke
åssjalommes, åssjelmes	tanke ,ide, mening, hensikt		Åssjalommes, åssjelmes
saemiej aerpiemaahoe tjaalehtjimmien guektien gierten faamoem vadta. Saemien aerpieviekien mietie tjaalehtjimmie rieseginie, aaj jielemeviekide gaskestalla – aajmoen goerkelimmie.	I samisk tradisjonskunnskap har ornamentikken en dobbel egenskap. Den er både pynt/dekor og en kommunikasjon med (etiske) normer – inneholder åndelig forståelse .		

Fig. 5.og fig. 6. Gulmiedahke/speilbilde og Åssjalommese, åssjelmes/tanke, ide, mening el hensikt.

tjaaledahke	sammensatte ornament	“Guktie dåemedede, nimhtie sjædta”	
-------------	----------------------	------------------------------------	--

Fig 7. Baakoeh raajroeh: Tjaaledahke / ordtak, et etisk påbud. Sammensatt mønsterborden uttrykker konsekvenser av en handling: «Guktie dåemedede nimhtie sjædta».

kommunikasjon med andre mennesker, dyr og naturen – den inneholder en åndelig forståelse. Utfra konteksten som trekanten blir brukt i, vil symbolet gi ulike meninger, her viser trekant-symbolet *gåetie* i betydningen et hjem, bosted og videre *sijte* og som symbol for samfunnet. I de øverste klassetrinnene vil man ha behov for ytterligere formidling og kommunikasjon gjennom tegn og ornamenter. Trekanttegnet settes i en samiskspråklig kontekst, entall, to-tall og flertall.

Enkel linje, dobbel- og tre-dobbel parallelle linjer viser identitet som same og urfolk. Parallellelinjer er brukt på ski som er flere tusen år gamle og er fortsatt brukt på guksie og hornkniven som er tradisjonelle bruksgjenstander også i dag,

Speiling, rotasjon og parallell-forskyvning av trekanten skaper nye ornamenter med nye meninger som f.eks. *ássalommes/ tanke, ide, mening og henskt*. Sammen med kjente elementer som parallellelinjer blir trekanten til ornamentet for speiling *gulmiedahke*. Sammen uttrykker elementene konsekvenser av handlinger og etiske påbud til bruker og eier.

Avslutning

Rammeplan for barnehagen og overordnet del for grunnopplæringen legger til grunn å fornye fagene, og utdype verdiene i formålsparagrafen med overordnede prinsipper i opplæringen og slik gi verdiløft til samisk språk og kultur opplæring både i barnehage og skole. Det vil gi rom for utdyping av tema som samisk ornamentikk/ *tjaalehtjimmie* og gi opplæring i urgamle samiske tradisjoner med innhold og formidling av tegn, symbol og ornament, samt sammensatte mønstre, border og fletteverksstrukturer innen sørsamisk ornamentikk.

I artikkelen velges ornamentet «trekant og parallelle linjer» og viser hvordan skolen kan jobbe med ornamentikk etter samisk tradisjonskunnskap. I samisk tradisjonskunnskap har ornamentikk en dobbel egenskap. Den er både pynt/dekor og har en kommunikativ / budskapsbærende funksjon, inneholder åndelig forståelse. Det vil fremme identitet og styrke samhold regionalt og globalt. Ornamentikken formidler etiske verdier og normer, filosofisk tenking med forvaltning av natur og dyr.

DANS MED SAMISK- OG URFOLKSTEMATIKK

Elle Sofe Sara*

Denne teksten passer alle som ønsker å vite mer om dans og som ønsker å danse enten på skoler, i barnehager, på jobb, hjemme eller hvor enn man måtte ønske det. Her fremmes forslag til hvordan man kan jobbe med dans i skole og barnehage, og teksten vektlegger samisk og urfolkstematikk tilpass arbeidet til elevenes alder, tiden man har til rådighet, tematikk og sted. Jeg vil oppfordre til å planlegge danseundervisning på varierte steder og lokasjoner, f.eks. i skolegården, ute i naturen og nærområdet rundt skolen, i lange korridorer, trapper, bibliotek eller der man ser muligheter.

Hva er dans?

Dans er når du bevisst og med hensikt beveger deg for bevegelsens skyld, uten egentlig å ha en praktisk grunn til å bevege deg. Du velger selv hvordan du beveger deg. Dette kan være rytmiske kroppsbevegelser både med og uten musikk og joik eller i helt spesielle situasjoner. For et menneske og en

menneskekropp er bevegelse og herunder dans noe helt naturlig. Det hører til menneskets natur på lik linje med snakking og synging. Innimellom oppstår spontane bevegelser hos mennesket. Vi kan plutselig hoppe og sprette litt mens vi går, vi rekker ut hendene når vi svaier ute i sterke vindkast eller vi rekker hendene i været av glede. Små barn danser ofte, også før de har lært seg å gå. Når man tenker på dette, kan man definitivt si at dans er en naturlig del av våre liv. Alle kan danse. Man kan danse på alle mulige måter, akkurat slik man selv velger å gjøre det. Og hvis man ikke har mulighet til å bevege kroppsdeler, er det er også mulig å danse med bare øyne og blikk.

Kreativ dans

Kreativ dans innebærer en arbeidsform der elevene får ulike arbeidsoppgaver som de skal løse ved bruk av kropp, bevegelse og dans. I kreativ dans kan man danse akkurat slik man selv ønsker, uten å legge til grunn definerte dansestiler. Målet med

* Alle foto: Elle Sofe AS

kreativ dans er å oppmuntre og inspirere elevene til å bruke egne ressurser og kreativitet til å skape bevegelser og formidle ved hjelp av kropp og dans.

Å bygge elevenes selvtillit

Hovedbudskapet og sentrale verdier i denne undervisningen er at alle kan danse, alle danser på sin måte, med sin egen kropp og med det utgangspunktet man har. Det er godt nok, og alle er gode nok akkurat slik vi står her og nå. Det viktigste er at eleven er til stede, og at elevene i fellesskap finner løsninger. Så lenge læreren utviser naturlig tilnærming til egen kropp og bruker kroppen som et redskap eller instrument til dans, så kan dette i seg selv styrke elevens selvtillit. Derfor bør læreren i forkant ha et avklart forhold og klare holdninger til dans, bevegelse og kropp. En god ting kan være å si "jeg gleder meg til å lære noe nytt" og påpeke at "det blir gøy å gjøre noe vi aldri har prøvd før".

Når man har kreativ dans som arbeidsform, er det viktig at læreren planlegger og tilrettelegger for oppgaver som elevene vil mestre. Med mestring får elevene følelsen av at dette klarer de, dette kan de faktisk gjennomføre. Da får elevene en god opplevelse som gir elevene en god start neste gang de skal jobbe med kreative arbeidsprosesser. Etter hvert kan elevene gjerne få større utfordringer.

Samisk dans

Det finnes noen danser som kan kalles for

Dans- hvorfor og hvordan?

- Dans og bevegelse er sunt. Når man beveger seg, frigir kroppen endorfiner som gir bedre humør
- Kreativ dans gir elevene muligheter til å utforske ens kreativitet og denne kompetansen kan overføres til andre fag og sammenhenger
- Man får god trening og erfaring i å samarbeide med andre
- Elevene får fellesskapsfølelse ved å skape et felles produkt sammen med sine medelever
- Elevene lærer å strukturere ideer og skaper noe eget helt fra idestadium til sluttprodukt
- Elevene lærer å fremføre noe
- Elevene får trening i å være i situasjoner "her og nå". De lærer at det er like viktig å fornemme og oppleve noe fysisk som det er å tenke teoretisk, man oppnår læring gjennom dans og kroppslig bevegelse.

samiske. Disse faller under begrepet folkedans, men termen "samisk dans" er temmelig ukjent. Den gjengse oppfatningen både i det samiske samfunnet og storsamfunnet for øvrig, er at det

ikke finnes samisk, tradisjonell dans. Årsaken til denne oppfatningen kan være at samisk dans ikke har vært gjenstand for vitenskapelig forskning, og vi vet lite om disse dansene.

Samiske danser og bevegelsesmønstre

SAMI KADRILL

På russisk side av Sápmi og i Sevettijärvi i Finland, er samisk kadrill en dans der to og to danser sammen. Det skal være minst to par samtidig. Denne dansen stammer antagelig fra russisk dans og har vært kjent siden 1950-tallet.

8-DANS:

På russisk side av Sápmi er dette navnet på deres tradisjonelle dans. Dette er en rekke der man beveger seg på en spesiell, definert måte.

SYDISDANS

Denne dansen fra slutten av 1970-tallet stammer fra *Ankarede*, et sørsamisk-område i Sverige. To og to danser sammen og dansemåten kan minne om foxtrot, norsk gammeldags dans, bug eller swing. Dansen varierer avhengig av hvem som danser. Både tempo og bevegelsesmønstre kan variere.

RIBADEAPMI - Å HOLDE I BELTET

Dette er bevegelser som kan minne om en slags danseform. Det går ut på at gutter strides om å holde jentenes koftebelte, en form for å kuppe dama. Det er med andre ord en form for flørt som har vært veldig vanlig i bryllup og andre sosiale tilstelninger, spesielt i Kautokeino og kanskje også i andre områder. Dette var en levende tradisjon på 1960-tallet.

GIEĐA VUOHTTUN - Å VUGGE ARMEN

Enkelte har det med å svinge armen mens man joiker. Joikeren nærmest vugger armen, knytter og løsner neven alt ettersom. Armbevegelsen tilpasses joiken.

I Sápmi har man danset både samisk kadrill, 8-dans og sydisdans i over 30 år og dansene lever den dag i dag. Dette er altså etablerte danseformer i Sápmi og kan kalles for samiske danser. Disse danses både i sosiale sammenhenger og i underholdningsøyemed.

Men å vugge armen og kuppe damebeltet, er bevegelsesmåter som har vært og er fremdeles vanlige blant samer i bare noen nordsamiske områder. Opprinnelsen til disse bevegelsene er uviss. Det kan være snakk om meget gamle

skikker og sedvaner, all den tid joik og joiking er gammel skikk. Å vugge handa mens man joiker og kuppe damenes koftebelte, er samiske danse-måter. Her står følgende elementer sentralt: enkle, gjentagende bevegelser, de oppstår og forsvinner spontant og helt ut av det blå. Det er improviserte bevegelser, med lite variasjon. Dette er temmelig sammenfallende med joikens prinsipper.

Ola Stinnerbom fra svensk side av *Sápmi*, har gransket samisk, førkristen dans. Han har også skrevet boka *“Jakten på den försvunna samiska dansen”*. Samisk dans er et nytt begrep. Det er viktig å synliggjøre begrepet og ta dette i bruk i undervisningen slik at mangfoldet i våre områder kommer til uttrykk. Gjennom etableringen av begrepet samisk dans, kommer også økt selvfølelse. Ved å bli kjent med dansemåter som har samisk opprinnelse, bygd på kjente temaer og idealer, vil den samiske kulturen få et løft.

Noen nordsamiske begreper om bevegelse

(Hentet fra forestillingen: *Jorggáhallan*, Elle Sofe Sara, 2012)

Jorggáhallat – plutselig snu seg rundt (for å vise fram seg selv og kofta)

Sojadit – bøye, gyngje

Jorrat – snurre

Njuikestallat juolgetbeal alde – småhoppe på en fot

Rámppon láhkái gieda vuohttut – vugge armen på en skrytete måte

Čeavžut – gå frem og tilbake med knærne bøyd utover

Jodášit – bevege seg rundt

Forslag til arbeidsoppgaver

Tema: Samisk dans

- Se på samiske danser, se vedlagt liste i litteraturlisten over lenker til nettsteder. Hvordan bevegelser eller deler av dansen husker man best etterpå? Hvorfor akkurat disse? Alle forteller om en ting som de festet seg ved.
- Diskuter hva som kan være årsaken til at det finnes så få danser i Sápmi, hvorfor dansetradisjonen er så svak sammenlignet med andre urfolk i verden?
- Gruppearbeid: Intervju eldre om hva de vet om disse dansene eller andre bevegelsesmønstre som kan minne om dans. Intervjuet skrives eller filmes og presenteres for klassen.

Urfolksdans

De aller fleste urfolk har egne, tradisjonelle danser. Inuittene har maskedans og trommedans, Maori-folket har haka, Koryak-folket i Kamtsjakt i Russland har reindans. Du kan søke etter dansene på Youtube eller bruke lenkesamlingen i nettressursen.

Forslag til arbeidsoppgaver

Tema: Urfolksdans

ALLE: Hvilke bevegelser fra dansene husker du best? Og hvorfor?

ALLE: Disse dansene er tematiske, f.eks fugledans, Kamtsjatka reindans, masaienes flørtedans. Hvilke temaer kunne man hatt når det kommer til samisk dans? Skriv eksempler på tavla i fellesskap.

GRUPPEARBEID: Lag jevnstore grupper med omtrent tre elever i hver. Hver gruppe tar for seg et av temaene fra tavla og lager forslag til dans. Bruk 15 minutter, og vis frem resultatet for de andre. Musikk er ikke nødvendig. Gruppene jobber enten i klasserom, grupperom,

ute i gangen, ute eller hvor enn det måtte være plass.

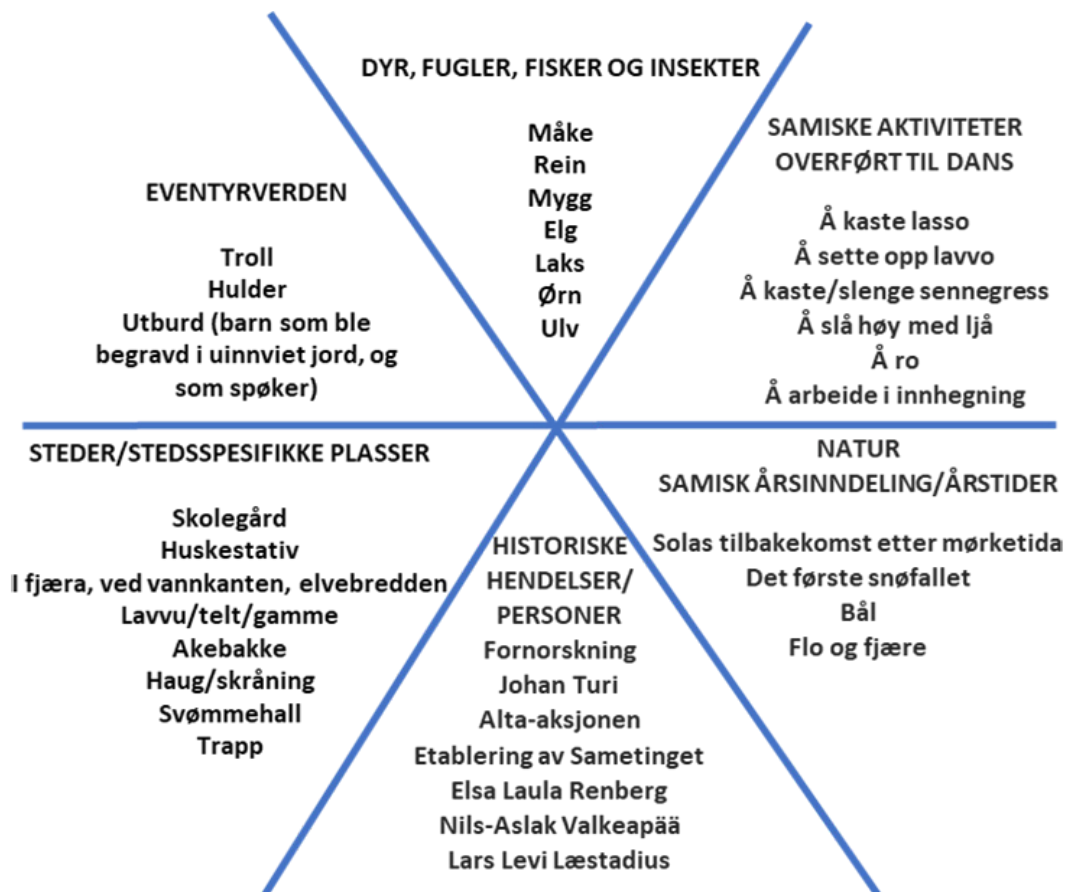
ALLE: Vet du om flere urfolk som ikke er blitt nevnt? Skriv disse på tavla.

ALLE: Bruk internett til å finne informasjon om disse urfolkene har egne danser.

GRUPPEARBEID: Grappa velger seg en urbefolkning og lager en presentasjon av deres tradisjonelle dans(er). Grappa viser eksempler og forteller mer om dansen, f.eks om hvorfor den danses, i hvilke sammenhenger, hvem og hvordan. Det er kjempefint om man lærer bort noen dansebevegelser til medelevene.

Forslag til samiske temaer

Her er forslag til noen temaer som berører det samiske, og som kan danne et utgangspunkt for å jobbe med dans.

KAN DET LAGES MØNSTER PÅ SKI?

Lisbet Hansen og Anne Birgitte Fyhn*

55

Nesseby oppvekstsenter er en fådelt skole og barnehage i Øst-Finnmark. Som ledd i forskningsprosjektet *Sammenheng gjennom utforskende matematikkundervisning (SUM¹)*, utvikler oppvekstsenteret utforskende undervisningsopplegg i matematikk. Lisbet Hansen underviser i matematikk og samisk på 1. og 2. trinn og hun velger ofte å arbeide tverrfaglig med disse to fagene. I teksten beskrives et utforskende eller undersøkende undervisningsopplegg der flere fagområder inngår. Elevene er ikke uten videre i stand til å overføre kunnskap fra et område til et annet og teksten viser hvordan læreren legger til rette for at elevene skulle lykkes med dette. For å lykkes med å utvikle samisk undervisning, må samisk kultur ligge i bunnen og undervisningen må bidra til styrking av det samiske språket (Keskitalo & Määttä, 2011).

Elevene på 1. og 2. trinn gjennomførte i januar 2018 et tverrfaglig arbeid i matematikk og samisk med ski som tema. Undervisningsopplegget gikk ut på at elevene skulle utforske hearrvat, mønster, som de selv lagde med ski i snøen. På forhånd måtte læreren få oversikt over elevenes forkunnskaper om mønster. Hun ønsket å styrke denne kunnskapen ved å gi elevene noen felles referanserammer. Siden elevene er tospråklige, brukte de både samisk og enkelte norske ord og begreper. Elevene undersøkte mønster og kommuniserte sine egne matematiske ideer til læreren og til medelever. Undervisningen er forankret i læreplanens verdigrunnlag (Kunnskapsdepartementet [KD], 2018a) fordi et mål er at elevene skal lære å utvikle seg gjennom sansning og tenkning, estetiske uttrykksformer og praktiske aktiviteter. Et mål med undervisningen var at alle elevene fikk erfaring med undersøkende eller utforskende matematikk.

Opplegget gikk over fem økter. Først to forberedende økter på klasserommet, deretter to økter ute i snø og til sist en innendørs økt med refleksjon og oppsummering. Utgangspunktet for artikkelen er et lydopptak av en samtale læreren hadde med

artikkelens andre forfatter (Anne) etter at opplegget var gjennomført. Artikkelen viser hvordan arbeidet skrifter mellom elevenes selvstendige undersøkende arbeid og arbeid styrt av læreren. I teksten diskuterer vi også matematikk-læreplanens oversettelse av det norske ordet *mønster*, som Lisbet valgte å oversette til hearva.

Opplegget er tverrfaglig på flere vis enn matematikk og samisk fordi det også er forankret i kjerneelementer i fagene kroppsøving og *duodji/kunst og håndverk* (KD, 2018b). Opplegget knyttes til kjerneelementet *bevegelse og kroppslig læring* i kroppsøving gjennom at elevene får rom for kroppslig læring gjennom bevegelsesaktiviteter på ski, der motoriske ferdigheter ved bruk av ski blir knyttet til samiske ord og begreper. Opplegget knyttes til kjerneelementet *visuell kommunikasjon* i *duodji/kunst og håndverk* gjennom at elevene eksperimenterer med visuelle virkemidler i to- og tredimensjonale uttrykk når de maler egne mønster på ark og uttrykker egne mønster som skispor i snø.

Undersøkende matematikkundervisning

I følge Blomhøj (2016) har det pedagogiske begrepet *inquiry* (på norsk: utforsking) dype røtter. Han viser blant annet til den amerikanske utdanningsfilosofen John Dewey. Keskitalo & Määttä (2011) viser til likhetstrekk mellom Deweys pedagogikk og Baltos (2005) beskrivelser av tradisjonell samisk barneoppdragelse. For eksempel er vektlegging av barns egne erfaringer og utvikling av selvstendighet sentrale poenger hos begge. Balto påpeker at et mål med tradisjonell samisk barneoppdragelse er å utvikle selvstendige individer som kan overleve under utfordrende forhold. Det å lære noe grundig og ikke overfladisk krever en aktiv involvering fra barnets side.

Blomhøj stiller tre krav til undersøkende matematikkundervisning. Aller først må der være noe som er aktuelt å undersøke: Som utgangspunkt

* Alle foto: Lisbet Hansen

1. Sammenheng gjennom utforskende matematikkundervisning. Prosjektet støttes av Forskningsrådets program FINNUT og av Unjárgga gieldda/Nesseby kommune

Figur 1. Hearvafáhcca: Nessebyvott.

for elevenes arbeid må det stilles spørsmål eller formuleres problemstillinger som de kan forholde seg til. Punkt to: Det må etableres faglige og pedagogiske forutsetninger for elevenes undersøkende arbeid. Punkt tre: Elevenes resultater og refleksjoner kan gi grunnlag for oppbygging av en relevant felles faglig kunnskap. Dette er i tråd med tradisjonell samisk barneoppdragelse. Blomhøj kaller dette for de tre faser i et undersøkende arbeid. Han påpeker at hver fase har sitt klare didaktiske fokus.

1. Iscenesettelse
2. Elevenes selvstendige arbeid
3. Felles refleksjon og faglig læring

I Fase 1 må læreren overlevere problemet eller utfordringen til elevene. Læreren har styringen og formidler tidsmessige og praktiske rammer pluss hvilke krav som stilles til sluttproduktet. I Fase 2 er det viktig at elevene får tilstrekkelig med tid og støtte til å arbeide selvstendig med problemet de undersöker. I Fase 3 systematiseres elevenes erfaringer og fagspråket inngår i oppbygging av en felles faglig kunnskap.

Evnen til å stille spørsmål og undersøke er viktig for dybdelæring (KD, 2018a). Dybdelæring dreier seg blant annet om elevenes gradvise utvikling av forståelse av begreper og begrepssystemer. Elevens forståelse er både en forutsetning for og en konsekvens av dybdelæring. Undersøkende matematikkundervisning samsvarer med flere kjerneelementer i den nye læreplanen i matematikk (KD, 2018b, s.15): «Utforskning handler om at elevene leter

Figur 2a. og b. Stoffbiter som læreren hadde med på skolen.

etter mønstre og finner sammenhenger ...» og «Resonnering og argumentasjon omfatter at elevene skal forstå at matematiske regler og resultater ikke er tilfeldige ... Elevene må kunne følge og vurdere matematiske resonnementer. Elevene må også lære å utforme sine egne resonnementer ...».

To økter på klasserommet

De to første undervisningsøktene var forberedelser til elevenes arbeid med mønstre ute i snøen. Lisbet viste fram Nessebyvotter (Figur 1), stoffbiter med forskjellige mønstre, et forkle, hjemmestrikete sokker, og holbi, nederste kanten på kofta, fra Unjárgga gákti, samekofte. Noen av disse er presentert i Figur 2. Elevene fikk spørsmål om hva som var på de ulike stoffbitene og plaggene. De første figurene elevene klarte å se, var stjerner og talglys i Figur 2b. Men så kom det «det her er jo et mønster, mens dette er ikke et mønster.» (transkript fra samtale 18.06.2018). Her skiller eleven mellom at noe er mønster og at noe ikke er mønster. Noen elever uttrykte at noe ikke var mønster ved å gi moteksempler uttrykt ved sitt daglige språk, *ii leat hearva* (det er ikke mønster) eller *eai leat sárgát* (det er ikke striper). Dette er eksempler på kjerneelementet "Resonnering og argumentasjon" i den nye læreplanen (KD, 2018b).

Elevene kom etter hvert fram til at mønster består av forskjellige farger som er satt i system. De var i gang med å formulere en regel for hva som er et mønster. Etter guidede spørsmål fra læreren kom elevene fram til at når der var mønster, så var der gjentakelser. Elevene fikk videre spørsmål om det var mønster på holbien. Elevene svarte at

Figur 2c. Kant nederst på Nessebykofte.

der er mange trekkanter, blå strek og gule prikker. Deretter fikk de direkte spørsmål om hva man kaller mange trekkanter etter hverandre, slik som i holbien. Det viste de ikke. Læreren fortalte dem at det kalles *njunnesuorránat*, *sikksakk-bord*, så holbien har *njunnesuorránat*. Dette var Fase 1, der læreren satte scenen. Hun klargjorde for elevene hva de skulle fokusere på og hun stilte innledende spørsmål som ledet fram mot spørsmålet om hva mønster er. Elevene fikk guidete spørsmål som ledet fram til å gjenkjenne og lete etter sentrale kjennetegn på mønster. Sammen kom de fram til regelen at mønster må a) ha noe som gjentar seg og b) være et system av farger. Dette er et eksempel på kjerneelementet «Resonnering og argumentasjon» (KD, 2018b), elevene har selv funnet fram til en regel for at noe er mønster, og denne regelen er ikke tilfeldig.

I neste økt ledet læreren klassen over til Fase 2. Elevene fikk i oppgave å lage mønster og de bestemte selv hvordan deres mønster skulle se ut. De satt rundt et langbord og malte alt fra blomster og geometriske figurer til rekker med prikker. Ingen lagde mønster som lignet andre, selv om de kunne se på hverandres arbeid. Noen elever snakket sammen, mens andre var stille. En elev forklarte at "her maler æ prikk, strek, grønn-brun-grønn". Elevene fikk tilstrekkelig med tid, frihet og støtte til å arbeide selvstendig med oppgaven i Fase 2. På eget initiativ malte alle sammen mer enn ett bilde hver. Etter hvert tok læreren over styringa og ledet klassen over til Fase 3. Alle gikk rundt og så på de andres arbeid. Kunstneren fortalte om bildet sitt og de andre ga tilbakemelding. Læreren passet på at matematiske begreper som form og gjentakelse kom med hvis de ikke ble nevnt, dette er eksempel på at fagspråket inngikk i oppbyggingen av en felles faglig kunnskap.

57

To økter ute i snø

Neste økt foregikk utendørs. På spørsmål om man kunne lage mønster med ski og staver i snøen, svarte elevene et tydelig nei. Dersom elevene hadde svart ja, så hadde klassen jobbet i Fase 2 og fått i oppdrag å lage mønster i snøen. Fordi de svarte nei, måtte læreren sette scenen en gang til. Hun tok klassen med til en ny Fase 1. Først gikk alle en runde på ski rundt skoleplassen. Deretter samlet Lisbet elevene, og sammen så de tilbake på løypa de hadde gått. Ingen så noe mønster. Ifølge elevenes regler, var mønster knyttet til farger. Læreren utfordret denne regelen og ga elevene tid til refleksjon og til å tenke. Dette er også et eksempel på kjerneelementet «Resonnering og argumentasjon» (KD, 2018b), elevene fulgte sitt eget resonnement og vurderte det. Det er krevende å ta inn over seg at man har tatt feil, at et resonnement ikke holder. Både elever og lærere trenger tid i slike situasjoner. Etter hvert kom det fra en elev at kanskje stavene lagde mønster i snøen. Flere elever kom med kommentarer som fulgte opp dette. Læreren spurte «hva med skiene, om de laget mønster?» Jo, kom det, først nølende. Det var jo striper i snøen, slik som på stoffet i Figur 2a.

Elevene syntes det var artig å holde på med ski og ville gjerne gjøre det mere, og læreren avgjorde at de skulle ha en dag til med ski og mønster. Den neste dagen var styrt av elevenes ønsker, slik ble elevene oppmuntret til selvstendighet ved å ta

kontroll over egen læring. Neste dag la Lisbet til rette for at elevene var i Fase 2. Fotballbanen var dekket av nysnø og elevene fikk i oppdrag å lage mønster med ski i snøen. Elevene bestemte selv hvordan de ville løse denne oppgaven, mens læreren inntok en tilbaketrukket rolle som veileder. Noen valgte å samarbeide, mens andre jobbet alene. Alle jobbet og lagde mønster, det var tydelig at dette var en aktivitet elevene likte godt. Figur 3 viser arbeidet til tre elever: En lagde skispor rett fram, mens to andre lagde sikk-sakk-mønster. Elevene lagde også andre mønster som «fisk» og «blomst», i tillegg til ulike skispor som for eksempel fiskebein i Figur 4b og spiralen i Figur 4a.

Opplegget er svært likt maleoppgaven i økt 2, ved at elevene arbeidet selvstendig med å lage egne mønster. Elevene overførte kunnskap fra faget kunst og håndverk til faget kroppsøving gjennom aktivitetene maling og ski. Elevene utviklet forståelse på tvers av fagområder, dette er eksempel på dybdelæring ifølge NOU (2015). En elev som til vanlig ikke er glad i å gå på ski, syntes denne aktiviteten var gøy. Læreren gikk rundt og spurte hva de laget og bidro med matematiske faguttrykk der elevene ikke brukte slike ord selv. Hensikten var å bygge bro mellom ord fra samisk daglig språk og matematiske begreper, læreren utpekte faglige poenger i elevenes arbeider. Elevene fortalte hva de hadde gjort når de laget mønster i snøen, slik tok samtalen utgangspunkt i noe elevene hadde god kjennskap til. De brukte både samisk språk og matematiske begreper for å fortelle hva de hadde gjort. Til slutt gikk alle rundt og så på alle arbeidene, og læreren fotograferte mønstrene.

Refleksjon

Siste økt foregikk i klasserommet. Da elevene kom inn til timen, lå fotografier av mønstrene i snø utover golvet. Elevene fikk i oppgave å lage

Figur 3. Njunnesuorránat i snø.

tekst og tegning til sine mønster. Læreren hadde ingen kontroll på elevenes faglige fokus. De satte seg rundt bildene, og på egne initiativ begynte de å snakke om mønstrene. Elevene snakket om hvordan bildene ble laget og de brukte både daglig språk og matematiske ord og uttrykk. Læreren deltok som veileder og undret seg over mønstrene sammen med elevene.

Elevene valgte hvert sitt bilde der de skulle beskrive mønsteret. Teksten i Figur 4a kan oversettes til norsk slik: «Jeg gikk på ski rundt og rundt. Det ble en rund form». Disse to setningene kan tolkes som et matematisk resonnement, første setning beskriver hva eleven gjorde og neste setning forteller hva resultatet ble. Teksten i Figur 4b betyr «slik går jeg fiskebein» eller «når jeg går fiskebein» og teksten støttes av en forklarende tegning. Begge figurene beskriver hvordan elevene beveget seg for å lage mønster.

Bildene ble hengende på klasserommet i tiden etterpå, for å minne elevene om resultatene de kom fram til: Regelen for hva som er mønster. Mønster må ikke nødvendigvis være et system av farger, men det er noe som gjentar seg. Læreren observerte at elevenes ordforråd utviklet seg. For eksempel ble de fortrolige med *spiehčcut*, her kjente de kun til det norske ordet å gå *fiskebein* fra før. Et annet begrep de lærte er *njunnesuorrán*, sikk-sakk-bord fra borden på *holbien* i den lokale *gákti*, *samekofta*. Elevene har gjort seg erfaringer som læreren tror de vil huske og bruke ved senere anledninger.

Mønster: et matematisk begrep i læreplanen

De samiske læreplantekstene i matematikk er ordrette oversettelser av den nasjonale læreplanen. Samisk kultur ligger ikke i bunnen, slik Keskitalo og Määttä (2011) vektlegger. Det er ikke lagt til rette for oversettelser som forholder seg til at det norske språket gjør bruk av overordnede termer som ikke finnes i samiske språk og som derfor heller ikke kan oversettes direkte. Fyhn, Eira, Hætta, Juuso, Nordkild & Skum (2018) viser at terminologi fra matematikkfaget ikke uten videre kan oversettes fra germanske språk til samiske språk.

Det norske begrepet mønster er sentralt i den nasjonale matematikklæreplanen. Ordet forekommer åtte ganger og med ulik betydning, både

ẽu igen birra
 birra.
 5attai
 jorbadas
 hápmi ^{gõvi}

Figur 4a. Birra birra - rundt og rundt.

under overskriften 'Tall og algebra' og under 'Geometri'. Den nordsamiske oversettelsen (KD, 2013) bruker konsekvent ordet *minsttar*. Etter andre årstrinn skal elevene kunne "ráhkadit ja suokkardit geometralaš minstariid ... ja válddahit daid njálm-málaččat"². Dette kompetansemålet står under 'Geometri'. Under 'Tall' for andre klassetrinn er det også et kompetansemål som handler om mønster, elevene skal kunne: "dovdát, ságastallat ja joatkit lohkominstariid struktuvrraid"³. En oversetter uten spisskompetanse i matematikk, vil møte en håpløs oppgave når det her kan se ut som at mønster brukes som overordnet matematikkfaglig term. Lisbet valgte å bruke ordet *hearva*, fordi det er naturlig å bruke *hearva* her og ikke *minsttar*.

Den tradisjonelle Nessebyvotten i Figur 1 er en *hearvafáhcca*. Votten har *hearva* rundt håndledet, det går ikke an å si at votten har *minsttar*. En vott med mønster over det hele kalles for *girjefáhcca* (Nielsen, 1932/1979). Harald Gaski er professor i samisk kultur og litteratur, og Lisbet spurte han

Go MUN SPIEHČUN

4b. Spiehččut - fiskebein.

om valget av *minsttar* eller *hearva*. Gaski tror ikke det er noen sterk og tydelig forskjell mellom de to begrepene og hvordan de brukes. Når du syr kofte, så følger du et *minsttar*. Hadde elevene laget *minsttar*, så ville det vært noe som andre skulle følge. Elevene lagde sine egne *hearvva*id med ski.

Nordsamisk har minst tre forskjellige ord for det som på norsk kalles mønster, det fins ikke et tilsvarende overordnet ord. En egen samisk læreplan i matematikk ville tatt utgangspunkt i samisk kultur og språk og derfor håndtert dette annerledes. Fyhn og Hansen (work in progress) problematiserer læreplanens valg av nordsamisk ord. Noe av dette går vi inn på i denne teksten. Vi finner grunn til å anta at tilsvarende utfordringer også finnes for dem som underviser matematikk på andre samiske språk.

2. "lage og utforske geometriske mønster, både med og utan digitale verktøy, og beskrive dei munnleg"

3. «kjenne att, samtale om og vidareføre strukturar i enkle talmønster»

Oppsummering

Elevenes utforsking av mønster startet med gjenkjenning av mønster på klær og stoff. Elevene kom fram til regler for hva som er et mønster. Deretter malte de bilder av mønster som de selv fant på. Innendørs hadde elevene laget regler som ikke omfattet at et mønster kunne representeres som skispor eller som andre avtrykk i snø, dette kom de frem til i felles refleksjon i Fase 3. Når undervisningen ble flyttet utendørs, skiftet de kontekst. Elevene var ikke i stand til å overføre kunnskapen om mønster til den nye konteksten, derfor tok læreren dem med til en ny Fase 1. Der utfordret læreren regelen for hva som er et mønster. Alle ble enige om at man kan lage mønster i

Ordliste

Unjárgga gákti: *Samekofte fra Nesseby*

Holbi: *kant nederst på kofte*

Njunnesuorránat: *sikksakk-bord*

snø med ski og staver og da var elevene klar for en ny runde i Fase 2, der de lagde slike mønster. Slik utvidet elevene reglene for hva som er et mønster. Opplegget ble avsluttet med Fase 3, en time på klasserommet der elevene satte ord på arbeidet sitt og beskrev det gjennom tekst og tegning. Tverrfaglig arbeid der elevene får tid til å utforske *hearvvat* i flere kontekster kan bidra til en forståelse på tvers av kunnskapsområdene maling, ski, samisk og matematikk. I følge NOU2015:8 (2015) fører slikt tverrfaglig arbeid til dybdelæring. Dette fordi elevene a) tilegner seg kunnskaper og ferdigheter innenfor en kontekst, b) reflekterer over det de lærer og c) tar kunnskapen om det de kan fra før med seg til en ny kontekst (NOU, 2015).

En annen tekst om samme undervisningsopplegg

Dette undervisningsopplegget er også presentert på norsk i *Tangenten - tidsskrift for matematikkundervisning*, nr 1-2019. Der er opplegget diskutert i lys av Skovsmoses begrep «undersøkelseslandskap» og ikke Blomhøjs tre faser i undersøkende undervisning.

MUNTLIG TRADISJON PUSTER LIV I KULTUREN

Karen Anne Buljo

61

Sápmi strekker seg over et stort geografisk område. Det er naturlig at muntlig fortellertradisjon har oppstått og tilpasset seg de gjeldende behovene menneskene har hatt til enhver tid. Den nye, moderne tidsånden har også innhentet Sápmi, og i tråd med dette ferdes folk over hele verden. Av den grunn er det veldig viktig å finne gode løsninger for hvordan dagens barn og unge kan erverve og adaptere muntlig tradisjon. Men i vår tid er det også behov for et skriftlig tilbud på samisk. I motsatt fall ville det blitt vanskelig for skoler og barnehager å gi et tilfredsstillende tilbud om fortellinger og eventyr.

Høytlesning

I barnehagen vil de ansatte ta frem en bildebok og lese fortellingen for barna. Slik vil barna i moderne tid få en felles opplevelse av den samme fortellingen. På denne måten er den muntlige fortellingen satt inn i rammer. Likevel må man si at bildebøker fort kan bli snubletråder og som sleipe steiner for muntlig fortellertradisjon. Hvis den voksne ikke er kreativ under høytlesningen, kan det låse barna til teksten fremfor å hjelpe barna til å skape egne forestillinger og bilder slik muntlige fortellinger gjorde det opprinnelig. Når man leser høyt for barn, er det veldig viktig å la barn snakke om bildene slik at de selv dyrker og pleier fortellingen etter humør og eget behov. Den som leser høyt, bør bruke et naturlig stemmeleie og legge inn pauser der man kan snakke sammen, spesielt når det kommer scener i boka som barna ser ut til å ha behov for å dvele ved og snakke om. Uansett hvor mange ganger i uka barnet ønsker å lese den samme boka om og om igjen, så må man gjøre sitt ytterste for å gi barna dette oksygenet i den muntlige fortellertradisjonen. For gir man ikke barna dette oksygenet i kulturen, vil ikke denne tradisjonen overleve. Lydbøker er også viktige for barn. Her vil barna kunne høre den samme stemmen fortelle den samme historien.

Foto: Randi Juuso / Nasjonalt senter for samisk i opplæringen

Aktivitetsforslag

En kreativ fremgangsmåte for å lære barn muntlig fortellertradisjon er å blande joik og fortelling, akkurat slik samer har gjort fra gammelt av. Det er også mulig å dramatisere boka og da kan barna i tillegg dyrke og pusse på fortellingen slik at den er tilpasset deres egen verden. Kort sagt: Den vellykkete fortellingen inspirerer barnet til å leke fortellingen.

Her følger eksempler på hvordan man kan jobbe kreativt med dette i barnehage og barneskole.

Utgangspunkt: Fisketinget i Iesjávri

Aktivitet: Lytte og se på fortellingen på nettsiden til Davvi Girji ¹ i læremidlet for samisk som andrespråk Boade ². Fortellingen ligger også i den digitale versjonen av heftet.

Snakk om innholdet i fortellingen og bruk internett til å se på fisker og til å lære mer. I hvilke

1. <https://725.davvi.no/index.php/guollediggi-iesjavrris1>

2. kunstkultursenteret.no

geografiske områder finnes de ulike fiskene og hvordan lever de der?

Lytt til fiskejoiker. Ánte Mihkkal Gaup og Ante Bongo er blant de som har joiket fisk. Å joike fisker kan også være underholdende og morsomt for barna. Å lage gjeddekaker/fiskekaker er også en god måte å la barna bli kjent med mattradisjoner, akkurat på samme måte som samer har gjort det i alle tider. Gjennom fortellinger har samer gitt barna sine en forståelse for blant annet mattradisjoner og observasjonsevne i naturen. Med slike fortellinger vil barna på en naturlig måte ta innover seg kunnskap og lære å huske hvor ulike fiskeslag finnes.

Du kan også finne frem en stor pappeske og i felleskap med barna lager dere en liksom-TV av eska. Dere kan også studere bilder av ulike fisker og tegne disse. I bakveggen på esken tegner dere et vann eller sjø, enten ensfarget eller dere kan legge til øvrige elementer som finnes i vannet. På toppen av eska kan man klippe et hull, akkurat som et ishull man borer ved isfiske. Her kan man plassere en lampe som lyser opp vannet. Og inni kassa henger man opp fiskene med sytråd. Ord og uttrykk som naturlig hører til tematikken kan festes på et synlig sted slik at det blir tydelig hvilke ord som hører til hvert enkelt tema.

Fiskematikk kan også inkluderes i fortellerstundene i barnehagen. Da kan man først tegne fisker eller skrive ut bilder av fisk som man finner på internett, noe som er fint å gjøre sammen med barna. Så kan man klippe ut bildene og forsterke disse med laminering. Under fortellerstunden kan barna velge seg noen fisker og dikte opp egne historier med utgangspunkt i disse fiskene. Da vil historiene ha rot i barnas egen forestillingsverden. Hvis barnehagen har vært på fisketur så kan også dette danne et grunnlag og utgangspunkt for historiene. Dette vil være en god måte å skape en god arena som kan være med på å utvikle fortellertradisjonen og samtidig gi barna både mot og stolthet over vår egen kultur.

Progresjon til ungdomsskole og videregående skole

Med utgangspunkt i sin egen alder og forståelse, kan også ungdom bli kjent med akkurat den samme fortellingen. For disse gjelder det nå å forstå hvorfor denne og andre fortellinger er blitt fortalt til barn. Man må oppnå forståelse av

Foto: Gunnlaug Ballovarre

elementene i samiske fortellinger samtidig som man følger læreplanenes krav. Samtidig er det også viktig å motivere og inspirere unge til å dikte, fortelle, gjengi, joike, filme, fotografere og generelt ta i bruk muntlig fortellertradisjon i vår moderne tid.

Fisketinget i lešjávri

Det kan lages en plan der ungdommene i fellesskap leser og lytter til denne fortellingen som finnes på internett. De kan også lytte til fortellingen hjemme. En praktisk øvelse kan være at ungdommene lager et skuespill eller har høytlesing med de ulike fiskekarakterene. Det kan være en god ide å ha en felles samtale i klassen om de ulike fiskeslagene, mens man skaper forståelse av at det strengt tatt ikke handler om fisk og fiskeslag i det hele tatt. I denne fortellingen er det faktisk snakk om kommunikasjon mellom mennesker.

Man kan også diskutere fortellingens etos, patos og logos. Og det kan være spennende å diskutere og analysere selve ordet *Guollediggi* eller *Fisketinget*, med elevene. Denne fortellingen kan gjerne bli brukt som utgangspunkt når elevene skal lære om blant annet Sametinget og Fefo ("FeFo er et eget rettssubjekt som skal forvalte grunn og naturressurser i samsvar med finnmarkslovens formål og lovens øvrige bestemmelser" snl.no), men også når man skal lære om naturvern og mattradisjoner. Det er en fin måte å poengtere overfor ungdommene at det viktigste med muntlig fortellertradisjon har gjennom alle tider vært å bygge broer ved å øke kunnskap. Samer har overført kunnskap fra generasjon til generasjon nettopp gjennom muntlig overlevering.

Overtro og ordtak

Muntlig fortellertradisjon oppstod i riktig gamle dager, og noe av dette, slik som ordtak og overtro, har oppstått i tråd med samfunnets rådende behov og tilstand. Av den grunn kan noe være nært knyttet til kjønn, faktisk i slik grad at vi i vår moderne tid ikke riktig forstår innholdet. Da er det viktig å snakke med ungdom om den rike, velfylte banken av overtro og ordtak som finnes. Da kan man finne eksempler fra storsamfunnet rundt oss og sammenligne disse med ordtak og overtro som finnes i det samiske. Men det er fint å huske på at ethvert individ vil ha sin egen subjektive opplevelse og forståelse av ordtak og overtro. Det er knapt mulig å slå fast hvordan noe er og ikke er.

Eksempler

-Det er ikke første gang jeg er skysser presten (Qvigstad)

Betydning: Jeg lar meg ikke lure (Qvigstads forklaring).

Før i tiden ble ordet prest ofte brukt i ordtak og overtro. Grunnen til det er selvfølgelig at presten var blant de med høyest anseelse i datidens samfunn. Hvis noen hadde fryktelig lyst til å dra et sted uten at det likevel lyktes, så kunne noen si til trøst at *man blir visst ikke prest*. Det betyr noe sånt som at ingen kan gjøre seg bedre og høyere ansett enn andre.

Foto: Gunnlaug Ballovarre

Når mange bekker renner til samme sted, blir det til en stor elv. (Qvigstad).

Betydning: Når mange samarbeider, så oppnår man stor makt.

Sámediggi. Foto: Jan Helmer Olsen/Sametinget presse-bilde

Ordtak og overtro har ofte sitt utgangspunkt i naturen. Det er selvfølgelig slik at før i tiden hadde mennesker en tettere kontakt med naturen enn det vi har i dag. Pedar Jalvi har et kjent dikt, *muohtačalmmit*³, som kan oversettes til *snøfnugg*. Dette diktet gjenspeiler nettopp den erkjennelsen at samarbeid gir makt. Dette diktet tar i bruk det sterkeste våpenet som muntlig fortellertradisjon har, nemlig å påpeke samfunnets behov med kløkt og list. For hvor liten og forlatt er ikke den som nekter å samarbeide med andre?

Magien i muntlig fortellertradisjoner sentral og aktuell, men den må synliggjøres på ulike måter. Dessverre finnes det ikke særlig mange opprinnelige, originale samiske fortellinger og eventyr som er overført fra muntlig fortelling til f.eks. hørespill, teater, film og så videre. Men det finnes produksjoner som er verdt å nevne. Ánte Mihkkal Gaup står bak hendelseserien *Juffá*. Denne tar for seg en del av samisk muntlig fortellertradisjon som har stått veldig sterkt. *Fearán*, eller hendelse, blir nærmest som en filmatisering av den samiske virkeligheten. Å fortelle slik, *fearánastit*, å gjengi hendelser, innebærer å starte fortellingen i fortid. Slik leder man tilhørerne inn i fortellingen. Men når ting begynner å skje i fortellingen, forvandles alt til nåtid. Dette gjør man for at tilhørerne kan visualisere fortellingen og bli en del av den. *Juffá* er den samiske Harry Potter. *Juffá* møter mange

3. www.nb.no/items/60c79788c03a79a439fa259cf8f9f908?page=69&searchText=pedar%20jalvi%20sn%C3%B8fnugg

Foto: Ánte Mihkkal Gaup

slags figurer og vesener, slåss og kjemper mot disse slik at tilhørerne holdes på pinebenken og venter i spenning på å høre hva som videre skjer med Juffá. Der finnes også en egen noaidestav, eller sjamanstav. En stav er et originalt samisk element. En slik stav er nødvendig og naturlig i mange sammenhenger når man ferdes ute, og ved å knytte fysiske elementer til fortellingen skapes det også god grobunn for fiksjon.

Juffá er bygd opp på en måte som inkluderer mye joik. Slik brukes samisk muntlig fortellertradisjon til å gi ny kunnskap. Det er kanskje slik at det er lettere å huske fortellinger når man i tillegg hører joik som er tilpasset fiksjonen. Her må det legges til at det å fortelle, den kreative fortellermåten, er noe man må øve på for å bli modig.

Kreativ fortelling

Bildebruk er en metode for å utfordre og oppmuntre til skriving eller fortelling. Bildene henter man gjerne fra barnas eller de unges egen hverdag. Man kan selvfølgelig jobbe uten bilder.

Eksempler fra kreativ fortelling:

Dette er oppgaver man kan gjøre flere ganger i uka sammen med elevene.

1. Finn et bilde av bestemor fra da hun var ung, gjerne et der hun er sammen med andre. Ved siden av henne står det en ung mann som du

ikke kjenner. Fortell om denne unge mannen. Hvem er han og hvordan kjenner han din bestemor?

2. Dette er min morgen slik alle ser den. Da gjør jeg dette.
3. Dette er min morgen når jeg er helt alene og ingen kan se noe.
4. Fortell hva du ville gjort hvis du levde ditt drømmeliv her og nå.
5. Du får muligheten til å feire din 12-års dag en gang til. Hvem ville du invitert til bursdagsfesten og hvordan ville du feiret dagen?
6. Sametingspresidenten faller og skitner til kofta si. Dette gjør presidenten flau. Hva sier presidenten til journalistene? Og hva blir sagt i enerom når ingen hører?
7. Du er på tur ute i skogen og finner en rune-bomme. Hva gjør du?
8. Bruk 10 minutter på å skrive en tekst der du forteller hvorfor du ikke kan skrive.
9. Bruk 10 minutter på å skrive en tekst der du forklarer hvorfor du ikke kan joike.
10. Bruk 10 minutter på å skrive en tekst der du beskriver rommet ditt. Hva ser man der? Hvilke lyder kan man høre? Hvordan lukter det der?

Videreføring av fortellertradisjon

En joik kan sies å være en persons andre navn. Mennesket dør, men joiken lever videre. Det er veldig viktig å lytte til joiker. Joiken er slik at man må øve på å joike for å bli trygg, det er viktig å rett og slett åpne munnen og lage ulike lyder.

Dagens barn og unge vil ikke makte å videreføre muntlig fortellertradisjon videre til kommende generasjoner hvis den bare svinner hen og kveles. I dagens samfunn har vi en tendens til å følge etter globale strømninger. Det representerer en fare hvis vi legger opp til at datamaskiner skal videreføre muntlig fortellertradisjon til barna. Dette vil kunne medføre at mellommenneskelige forhold visner hen og dør. Men samtidig er dagens dataverden viktig fordi man kjapt og enkelt når ut til folk i hele verden. I dag har samiske barn og unge et hav av tilbud, f.eks. når det gjelder ulike apper.

Man må bære på håpet om å beholde en sterk, levende muntlig fortellertradisjon.

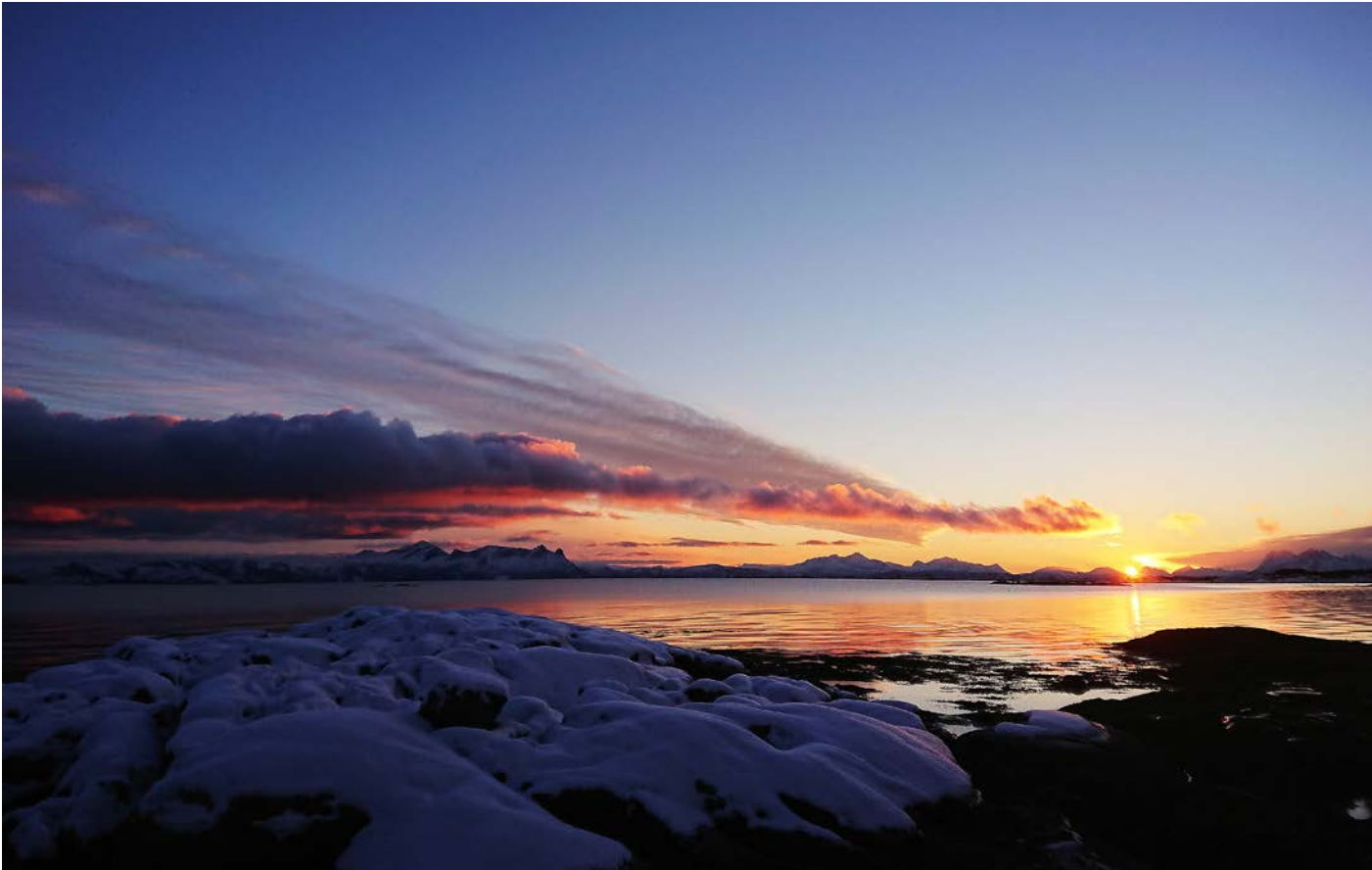

Foto: Máret Rávdná M. Buljo

SAMISK MAT OG TRADISJONER – MED SAMISK TRADISJONELL TANKEGANG INN I FREMTIDEN?

Máret Rávdná M. Buljo

I dagens moderne samfunn ser vi hvordan verden har blitt forurenset og ødelegges mer dag for dag. Barn og unge har begynt å forstå at deres fremtid trues. Og urfolks hjerter blør. Det var ikke slik vi ønsket at det skulle bli. Det er på høy tid å se nærmere på urfolks kunnskap hvis verden skal bevares og maten fortsatt skal være spiselig. Fra langt tilbake har vi samer utviklet skikker, sedvaner og verdisyn for naturbruk og matauk. Dette verdisetet er overført til vår tid og holdes høyt i hevd den dag i dag for at naturens rikdommer vedvarer i rikelig monn. Det er gunstig og nødvendig å føre dette videre inn i dagens opplæring både i barnehager og skoler. I dag virker det som om dette er mangelfullt.

Etisk, holdbar, varig og ren mat også i fremtiden!

Eksempler på skikker og rutiner man kan innføre i opplæringen:

- Rose maten og takke for maten. Signe og prise matrester, med ønske om en god fremtid. Man kan eksempelvis gjøre dette under den daglige matpausen slik at barna får tenke litt på matsvinn hvis man ikke spiser opp maten.
- Lære barna å finne mat ute i naturen, og samtidig øke kunnskapen om våre matressurser i nærmiljøet og regionen. Vi må spise mer av dyret når vi først har slaktet det og utnytte alle deler av dyret.

- Legge bort platen og heller bruke bein, horn, skinn osv. Vi kan lage kjøkkenredskaper og bordpynt av naturmaterialer. Generelt lære mer om hvordan vi kan høste av naturens rikdommer og forstå mer av dette gjennom praktiske metoder.
- Invitere samiske ressurspersoner på besøk slik at de kan gi opplæring til barna. Gjennomføre mer opplæring gjennom praksis.
- Lær barna om naturvern og hvordan man kan ha mindre matsvinn. Bruk samisk læringsmetode gjennom praktisk arbeid.
- La innsikt i samiske mat- og måltidstradisjoner være med på å styrke samisk kultur, identitet, språkrøkt og bevaring av urfolkskunnskap og samisk tradisjonskunnskap
- Undersøk hvilken matproduksjon og verdiskapning som finnes i nærmiljøet. Oppmuntre til å benytte seg av kortreist mat.

Stedsnavn og sanking av vekster til mat og medisin

Har du noensinne undret deg over at samiske stedsbetegnelser kan ha samme ord som våre kroppsdeler? Slik som hode, munn, nese, skulder, rygg, rumpe og kløft. Gjennom bruken av slike ulike stedsnavn er det som om naturen livner til og beskrives på lik linje som deg og meg.

Hvis du har vondt noen steder, kan du vende blikket mot skogen og naturen. Da skjønner du også hvor du kan finne medisin. Samisk naturforståelse og tradisjonskunnskap har fra gammelt av vandret fra generasjon til generasjon, og med slik kompetanse har man lært å klare seg godt.

*Beaivi, Beaivváš ráhkkásan // Sola, min kjære sol
Eahcci áhčči, áhčážan // Min ømme, kjære far*

*Eana, min eadni // Jorden, vår mor
Eadnán, eadnáme // min kjære mor, vår kjære mor
Eanni, eannán...*

Dikt av M.R Buljo. Diktet leker med likheten mellom det nordsamiske ordet for «jord», «eanan» og uttrykket for «min kjære mor», «eadnán/eannán»

Naturforståelse og liv

Disse innledende ordene gir et hint om samenes grunnforståelse av naturen og hvordan liv blir til. Naturen får liv allerede ved første solstråle som treffer jorden og gir spire og grobunn for vekst. Sola, vår far, og jorda, vår mor. Himmellegermer hjelper naturen til holdbar vekst. Månen, stjernene og jordens rotasjon er med på å bestemme hva som til enhver tid kan vokse og gro, og himmellegemene gir grunnlag for forutsigelser.

Hvordan naturen revitaliseres og våkner til liv, står meget sentralt i samisk barneoppdragelse. Det kommer til uttrykk gjennom språk, stedsnavn, eventyr, hendelser, ordtak, overtro og aktiviteter. I eventyrene møter vi *stállu* (samisk troll), huldre, underjordiske, draugen, levende nordlys, snakende dyr og så videre. Fra barna er små, lærer de å vise ydmykhet overfor naturen og leve i tett symbiose med naturen. Naturen kan være hard og brutal, den vil ramme deg hvis du ikke skikker deg riktig. Barna lærer å utvise respekt og ærbødighet overfor naturens skaperverk og å vise takknemlighet.

Uansett hvor man enn ferdes i naturen, også i ukjente områder, vil man finne både mat og medisinske vekster så fremt man har tilegnet seg slik tradisjonell naturforståelse.

Det samiske språket er rikt. Det finnes ord som i sin natur forteller om farer. Eksempler på det er stedstavn, blomster og vekster som har navn som inneholder *Stállu* og *Ruolla*, noe som betyr troll. Eller *dierpmis*, som betyr torden. Denne typen navn og benevnelser forteller at man må være varsom, da terreng eller vekster innebærer fare eller giftig innhold. Av den grunn er det nødvendig å opprettholde korrekte benevnelser på steder, blomster og vekster og samtidig forstå betydningen av disse. Man må stadig snakke om dette for å holde kunnskapen i live.

Mat og identitet

Den maten man lærer å spise fra barnsben av, er med på å forme individets forståelse av hvem man er og det gir identitet. Det skaper minner, gir opplevelser, styrker selvbildet og former individets egen historie. Eksempel på det er å gi barnet en

tunge eller et bein fra reinkjøttgryta å sutte på, slik at barnet får i seg buljong når det skal lære seg nye smaker og spise sine første måltider. Og når barnet vokser seg litt større, blir det bærturer der barnet kan sitte i lyngen blant bærtuer og selv spise friske bær. Andre eksempler er å ha barnet med på fisketurer, la barnet delta når husdyr eller rein slaktes og overvære når noen kommer hjem med jaktbyttet. Gjennom denne type praksis og egne erfaringer vil barnet få en styrket identitet.

Å kommunisere med naturen

I skogen og ute i naturen kan man finne mye mat. Men man kan også bli stående tomhendt. Nettopp derfor er det viktig å huske på at man må utvise ydmykhet og verdighet når man skal sanke mat i naturen. Å signe naturen har alltid vært, og er fremdeles, en stor del av det å utvise takknemlighet overfor naturens rikdom. Man kommuniserer og snakker med skogen; både før, underveis og når man har ankommet målet, f.eks. fiskevannet. Man skal hilse og prise naturen, og gjennomføre sine sysler og gjøremål med godt humør slik at man ikke påkaller dårlige tider og ødelegger for fiskelykken. Det finnes eksempler på overtro og besvergelses som har til hensikt å lære deg å ære og verdsette fisket og fiskevannet.

Et vann er både matskap og drikkevannskilde, og derfor skal man ikke gjøre sitt fornødne i vannet. Av samme grunn skal man heller ikke forurense eller forsøple fiskevann.

Det samme gjelder generelt når man vandrer ute; man skal ikke etterlate sår og spor etter seg i naturen og man skal holde det ryddig hvor enn man går. Da unngår man at dyr setter seg fast i- eller spiser søppelet etter deg. Man skal heller ikke felle mer trær enn nødvendig til brensel, og heller ikke plukke alle bærene. Man skal heller ikke dra opp vekster med røttene og heller ikke fjerne all vegetasjon. Man skal alltid tenke på etterkommere og sørge for at det vil vokse og gro i rikelig monn til neste gang.

Foto: Gunnlaug Ballovarre

Etisk tankegang

Alt som finnes i naturen, har eget liv og følelser. Brunsttid, som etterfølges av en tid der oksene henter seg inn, fugler har sin parringstid, fiskene gyter, fugler bygger rede, det er kalvingstid. Alt dette er del av livets syklus. Dette må mennesket ta hensyn til under matauk. Mennesket rår over så mangt og meget, og kan ødelegge mye med både hånd- og tankekraft. Derfor bærer også mennesket et stort ansvar.

Etter samisk tankegang har alt det skapte en sjel. Derfor må man opptre korrekt og vite hva man gjør. Ved reinslakt skal man alltid velge et høvelig, fordelaktig slaktedyr som heller ikke er ømt knyttet til en annen rein. Man skal ikke slakte simle eller reinkalv som vandrer sammen. Da skal man heller slakte en gjeldsimle, reinsbukk eller andre dyr som står fritt. Men ved skade og alderdom, må også slike dyr likevel slakes. Da vil en tilårskommen simle slaktes sammen med kalven. Ved kalvingstid og brunsttiden skal man la reinsdyrene få fred, fordi dette er en periode med tøffe påkjenninger for dyra. Det samme gjelder for øvrig ved elgjakt.

Samme tankesett gjelder også i forbindelse med andejakt. Det er en gammel samisk tradisjon å

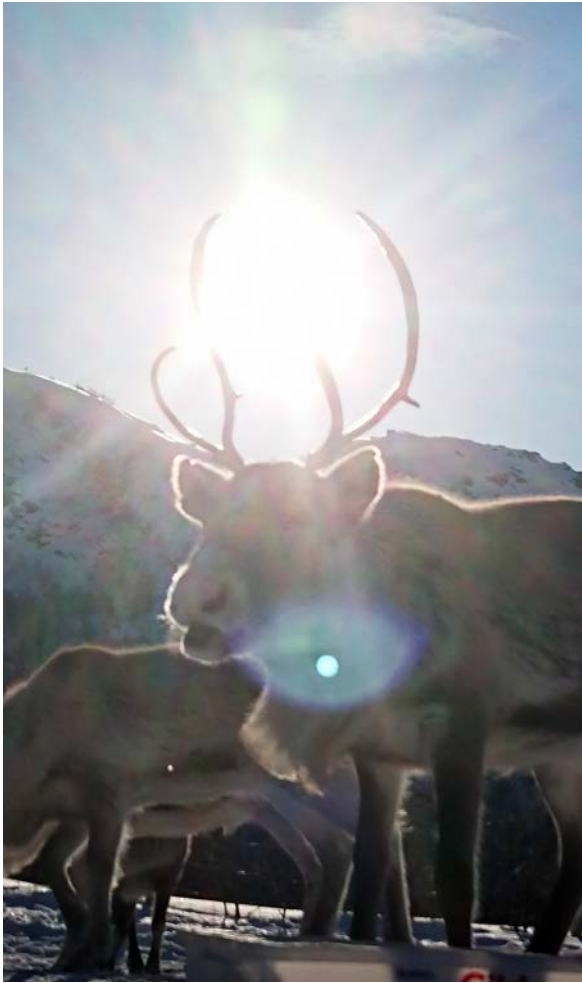

Foto: Máret Rávdná M. Buljo

jakte på ender om våren, når endene kom tilbake til nord. Dette skjedde i perioden før endene begynte med å bygge reder. Jakta var slutt innen endene bygde sine reder, la egg og ungene ble klekket ut. Da var disse blitt til familier. Og om høsten vil fugleungene lære seg å fly og legge i vei mot sørligere breddegrader med sine foreldre. På den tiden skal man ikke jakte på fuglene. Det samme gjelder også sjøfugler. Heller ikke disse jakter man på etter at de er blitt til familier. Samer vil heller ikke sette ut rypesnarer før mørketida, når de forlater kullet og flyr av sted på egen hånd. Om våren slutter man med rypesnarer så snart rypene ser ut til å samles igjen. Om våren kan man sanke egg, men vise måtehold ved å ta bare ett eller noen ytterst få egg fra hvert rede.

Samme type tankegang gjelder også ved fiske. Fisken skal få fred i gyteperioden og for så vidt et godt stykke etter fordi fisken skal få passe på rogn si i ro og mak. Man skal derfor ikke fiske der man vet fisken gyter. Da skal man heller fiske etter fisk som ikke gyter akkurat da. Røyer og ørret

skal man fiske om våren mens siken gyter. Og når røya, laksen og ørreten gyter, så fisker man heller etter sik, abbor og harr.

Mennesket skal aldri forårsake unødvendig frykt og sorg, eller skremme reinen slik at simler og kalver kommer bort fra hverandre i perioden da de kjærlig verner om sine i flokken.

Velsignelse

Velsignelse innebærer lykke, og lykke er vel noe vi mennesker gjerne ønsker oss. Men hvordan skal man oppnå det, og hvordan skal man lære seg å få fiskelykke, reinlykke, jaktlykke?

Det finnes mange gamle sedvaner og skikker som har overlevd til i dag i velsignelsens navn. Dette gjelder både i forbindelse med jakt, slakt, matlagning og ved måltider. Mye overtro er knyttet til dette. Eksempler på det:

- Man skal aldri dra på fiske på tom mage. Man skal heller ikke bringe med seg egen sekk til fisken. Man kan gjerne ha med seg en sekk, men dette er kun til nistemat, eller noe annet. Men altså aldri tilsynelatende for en eventuell fiskefangst.
- Når man har sløyd fisk, så skal fiskeinnavollene gjemmes under jorda eller dekkes til med snø. Dette for å sikre fangst også ved neste forsøk.
- Har man knivstukket en rein i den hensikt å avlive dyret, så skal ikke dyret dø med lasso eller tømmer rundt seg. Man må raskt fjerne tømmer og tau før reinen trekker sitt siste åndedrag. Dette er for å vise en siste ære til reinen.
- Når reinen er slaktet, skjærer man løs den delen av reinskallen som er mellom og omkring hornene, slik at hornene også følger med. På baksiden/innsiden av denne, skal man risse inn et kryss eller kors til ære og takknemlighet for dyret, samt sikre deg videre jobb med rein.
- Skal man ta kjøtt inn i lavvoens "kjøkkendel", skal disse tas inn der teltdukens to halvdeler støter sammen. Dette skal gi hell og lykke.
- Den første koppen med buljong går til den som lager maten, slik at hell og lykke vil følge vedkommende og hans eller hennes bofeller i gammen. Heller ikke gjester skal forsyne seg først, men pent vente til at kokken får ta den første øsa fra gryta.
- "Den som spiser reinens nese, blir meget ettertraktet og populær"
- "Spiser man endestykket på reintungen, blir man en løgnhals"
- Når mater er klar og man er ferdigspist, samler man beinrestene etter måltidet og legger disse

Foto: Gunnlaug Ballovarre

enten ved roten til en busk eller i en søppel- eller komposthaug. Så fremsier man velsignelse og takksigelse i håp om at nye dyr vil fødes og gi mat også i fremtiden.

Her er det generelt mye snakk om at man ikke skal kaste og sløse av overfloden når man spiser. Slik vil man redusere matsvinn. Og med ryddighet skaper man seg velsignelse og hell for fremtiden. Det er også slik at man deler villig den maten man har, og ser til at alle får spise. Dette er nærmest å betrakte som regler for oppførsel. Med tanke på velsignelse, hell og lykke er det også slik at man ikke skal fange fisk unødig, eller bare for moro skyld.

Spise og utnytte hele dyret som mat

Når man for eksempel slakter en rein eller et annet dyr, fugl eller fisk, så utnytter man alle deler av dyret. Hele reinen blir brukt, både som mat, til klær, verktøy og redskap, gjødsel og også til åndelige formål. Slik er det også med husdyr, fugler, fisk og annet jaktutbytte.

Og det som er bemerkelsesverdig, er at alle områder i Sápmi, uavhengig av næringsvei, har den samme, felles forståelsen for at man skal spise også tarmen og innmat. Gjennom alle tider har man sett og forstått at dyret gresser og beiter der ferske vitaminer finnes i overflod. Det skjer også om vinteren. Og disse vitaminene finner veien til magen gjennom tarmsystemet. Dermed er det nettopp tarmene som først møter disse sunne vitaminene. Og vitaminene går videre til leveren og fra lever til blodet.

Samer har alltid lagd blodpølser. De har brukt og kokt tarmen ikke bare av rein, men av elg, sau, lam, geiter, harer, ender, sjøfulger, skogsfugler, sel, saltvannsfisk og ferskvannsfisk, og da spesielt laksefisker. Den dag i dag er det meget vanlig blant samer å lage blodpølser, så fremt man er i en næring som gir tilgang til det nødvendige.

Vi bor i arktisk område, noe som betyr at de grønne årstidene tradisjonelt er kortere enn ellers. Fukt og grønnsaker har kortere levetid. Vekster og planter i nord er derfor mer næringsrike og fulle av nødvendige vitaminer.

Det er kjent at samer ikke er plaget av sykdommer som oppstår av mangel på C-vitaminer. Samer har alltid visst hva man skal spise for å sikre seg nødvendige vitaminer til enhver tid. Vekster som inneholder C-vitamin, ble lagt til side og brukt om vinteren. Generelt visste man godt hva man burde spise om vinteren når det var slutt på sommerens delikatesser og vitaminbomber.

Syregress, kvann, fjellsyre, høymole, granskudd og kongler er eksempler på vekster som ble sanket på grunn av høyt C-vitamininnhold. Disse ble for eksempel tørket, kokt, brukt i tykkmelk og syrnet for at de skulle holde seg gjennom vinteren.

Likeledes plukket man tare fra havet. Dette ble tørket og brukt både i middagsgryter, brød, buljong og som medisin. Tare inneholder veldig mye vitaminer og mineraler.

Skaperverket rundt oss er vakkert, og dette må man vise ære. Man må være takknemlig, gi ros og heder til det vakre. Ingen vet hva fremtiden bringer, og vi vet slett ikke om vi vil beholde dette mangfoldet vi har så rikelig av i dag. Denne tankegangen ligger tydelig bak den samiske tradisjonelle måten å bruke naturen og naturrikdommene på.

OPPSKRIFTER

Blodpannekaker

4 egg (eller ½ reinhjerne eller 3 ss bakepulver)
2 dl sukker (eller sukrin)
1 ts salt
5 dl blod (av rein, elg, lam, kalv, nise/sel)
5 dl vann
5 dl hvetemel (glutenfritt mel kan godt brukes)

Rypesuppe

Samer beregner en rype per person. Man skal jo bli mett! Etter en lang dag med hardt arbeid, må man jo spise godt slik at får nye krefter til dagen etterpå.

Alt som overhodet kan spises, blir brukt. Hjerter, lever, tarm, krås, bryst, lår, hals. Man bruker også rypetarmer til pølse. Tarmene fjernes, tømmes, skylles og vrenses. Deretter skjærer

man kjøtt fra lår og vinger i bittesmå biter før man forsiktig fyller tarmene med dette. Deretter syr man tarmene sammen i en slags rynkesøm.

Rypebrystet stekes i stekepanne sammen med fett fra rein.

Så koker man buljong basert på nakke, lever, hjerte og øvrige bein. Av denne buljongen lager man en slags tykk dip. Man kan også koke krås sammen med dette hvis det ikke er gått hull i den. Alternativt kan den kokes for seg selv og siles. Tilsett litt mel i reinfettet som blir til overs i panna etter at rypebrystene er ferdigstekt. Rør om før buljongen tilsettes. Deretter blandes den tykke dipen i, og her kan man godt finhakke kjøttinnholdet slik at det blir litt ekstra kjøtt i tilfelle man ikke har så mange ryper at alle får hver sin.

Foto: Kathrine Pedersen/ Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen

SAMISK SPRÅKARENA

Siri Nystø Ráhka

Bakgrunnen for denne artikkelen er språkprosjektet *Rádnastallam* som startet i 2012 gjennom Tysfjord ASVO. *Rádnastallam* er en uformell språkaktivitet for skoleelever fra 1. til 7.klasse, som har samisk som førstespråk på skolen og som trenger en arena for å utfolde seg på samisk. *Rádnastallam* er det lulesamiske ordet for vennskap og i dag er *rádnastallam* et vellykket prosjekt som Árran-lulesamisk senter styrer og gjennomfører hvert år.

Om prosjektet

Rádnastallam gjennomføres som en ukentlig fritidsaktivitet, og målet er å gi barna en morsom språkarena som motiverer barna til å begynne å snakke samisk. Med *rádnastallam* får barna gjennom varierte aktiviteter aktivt bruke samisk. Det er klare krav og forventninger at barna skal snakke samisk, både seg imellom og til veilederne. *Rádnastallam*-prosjektet har 3-4 veiledere og deres oppgave er å vise varme og stabilitet slik at målet

nås og legge til rette for en trygg arena. (Kintel, Mikkelsen & Mikkelsen 2013.)

Behovet for *Rádnastallam* dukket opp på grunn av språksituasjonen, der førstespråks-elever for det meste snakket norsk selv om de hadde lært samisk. Barna forsto samisk godt, men utfordringen var barnas produktive språk. Flesteparten av foreldrene snakket ikke samisk, derfor var ikke det samiske språket brukt hjemme. Dette påvirker barnas språkkompetanse og ut fra det kom behovet for en språkaktivitet som løfter språkets status og hjelper barna aktivt å bruke samisk. (Kintel, Mikkelsen & Mikkelsen 2013.)

Muntlige ferdigheter, slik som å lytte, snakke og samtale med andre, er i fokus når barna er sammen. Gjennom en samiskspråklig arena der samisk er samtale- og lekespråket, styrkes disse ferdighetene. Gjennom morsomme aktiviteter der barna får være sammen, skapes et godt grunnlag når en ønsker å styrke barnas produktive språk.

Språkarenaen blir attraktiv om barna selv får komme med ideer til innhold og foreslå aktiviteter. I tillegg vil klare mål legge til rette for en trygg arena hvor barna blir vant til å snakke samisk. Videre i artikkelen kommer det tips til hvordan en kan organisere en språkarena og noen eksempler på aktiviteter.

Samtalestund

Rádnastallams eneste regel er at "her skal vi snakke samisk". Start språkarenaen med å samle barna til samtalestund der man snakker om plan og forventninger for kveldens møte. La barna få dele sine egne tanker og følelser og la de få komme med innspill til planer og innhold. På den måten får barna føle eierskap til *rádnastallam*. Dette skaper en situasjon der det er veldig morsomt å komme til språkarenaen, samtidig som det kan oppleves utfordrende å snakke samisk. Derfor er det viktig at veilederne oppmuntrer barna til å heller tørre å snakke samisk enn å unngå. Varmt hjertelag fra veilederne er forutsetningen for en trygg møteplass hvor barna tør å prøve og etterhvert blir vant til å snakke samisk.

Hva samtaler vi om:

- Felles mål om å snakke samisk
- Hvilke følelser får vi når vi burde snakke samisk
- Hvordan kan vi tørre å snakke samisk

Hvordan støtte barna slik at de lykkes

På språkarenaen ønsker man at barna skal velge å bruke samisk selv om de ikke er vant til det.

Når noen snakker samisk til barnet er målet at barnet skal velge å prøve å snakke samisk, selv om det er med noen norske ord innblandet, i stedet for å ikke snakke samisk i det hele tatt. (Kintel, Mikkelsen & Mikkelsen 2013.) Dette er en del av en prosess hvor barnet skal venne seg til samisk selv om barnet ikke er helt trygg på språket og om barnet ikke husker alle ord. Veiledernes jobb er å støtte barna og være gode språklige rollemodeller gjennom eksempler og samtale.

I *rádnastallam* lages det én plass der det er lov å snakke norsk. Hvis barna har behov for å snakke norsk kan de ta med seg en voksen eller et annet barn hit. Dette området skaper dere fra gang til gang. Det skal være en fysisk plass et stykke unna, for eksempel ved adkomstområdet. Her kan vi også snakke med norskspråklige foreldre når de bringer og henter barna. Målet med dette er å begrense norskspråket til et spesifikt sted slik at all annen kommunikasjon ellers i arenaen foregår på samisk, samtidig som vi viser barna at det er mulig å snakke norsk om det er noe en ikke kan eller tørr å si på samisk.

Forslag til aktiviteter

I språkarenaen skal man gjøre morsomme ting sammen, med samisk som kommunikasjonspråk. Aktivitetene planlegges derfor fra gang til gang i dialog med barna. Tilpass aktivitetene til barnegruppen, nærområdet og årstidene, og ha fokus på at det skal være lystbetont.

Skiaktiviteter

På vinteren kan en skitur i nærområdet være en fin aktivitet for gruppen. Arranger en skikonkurranse, som for eksempel skistafett. Alle som er med på turen deltar i konkurransen, både barn, ungdommer og voksne. Del inn i to grupper og lag en passende løype. Ta med mat og drikke og finn et egnet sted der gruppen kan spise sammen.

Mørketidstur med bål

Sent på høsten og på vinteren passer det fint med en tur i naturen med fortellerstund rundt bålet. Klargjør noen fortellinger på forhånd og involver gjerne barna. Det å samles rundt bålet gir en egen ro og er et fint sosialt samlingspunkt. Tilbered gjerne mat på bålet sammen med barna. Etter fortellerstund og måltid passer det fint med

Foto: Siri Nystø Ráhka

Foto: Kathrine Pedersen/ Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen

noen leker i mørket, et eksempel er gjemsel med lommelykter. I denne leken kan alle bruke lommelykter, én leter og de andre gjemmer seg. En annen variant er «motsatt gjemsel», denne anbefales å leke uten lommelykt. «Motsatt gjemsel» går ut på at én gjemmer seg og de andre skal lete. Når noen finner den som har gjemt seg, skal denne gjemme seg sammen med vedkommende. Slik minker gruppen som leter helt til det gjenstår bare en som da må finne resten av gjengen som har gjemt seg på samme sted.

Spill- og pizzakveld

Ta med ulike brettspill slik at det blir flere valgmuligheter for barna. Lag en pizzadeig som kan heve mens spillingen pågår. Barna får selv velge hvilke spill de ønsker, eller så kan dere dele barna inn i mindre grupper som i felleskap velger spill.

Etter noen runder med spill kan dere gjøre klart til å lage pizza. Samle alle barna rundt et stort bord slik at alle får god plass til å arbeide. Hvert av barna får lage sin egen pizza, og får hver sin del av deigen. Klargjør pizzaingrediensene i skåler, så får hver enkelt lage den pizzaen en liker.

Har dere begrenset med tid er det er også mulig å klargjøre pizzadeigen hjemme, eller bruke pita-brød eller tortillalefser.

Leker

Klargjør leker dere ønsker å gjennomføre og lag noen lekestasjoner. Dette krever stor plass. Forslag til stasjonene er lego, male- og tegnesaker, baking og bevegelsesleker eller rolleleker. Bestem hvor lang tid hver gruppe skal ha på hver stasjon. I advents og juletiden passer det fint å bake pepperkaker og ha juleverksted.

Fiske

Dra på fisketur i nærområdet, til et vann eller ved havet. Dersom det er mulig, kan dere arrangere en båttur der barna kan fiske fra båten med fiskestang. En fisketur kan by på mange spennende opplevelser; ulike fangstmetoder, sløye og filetere fisk samt utforske innvollene til fisken. Er dere heldige og får fisk, kan denne brukes til å lage et måltid sammen etter fisketuren eller fryses ned til et måltid en annen gang.

Hvordan gjøre barna oppmerksomme på språket

Noen barn ønsker kun å bruke norsk, og unngår å bruke samisk. Utvid disse barnas samiske ordforråd gjennom å gi barna ord gjennom samtale og svar i stedet for å korrigere. Klare betingelser for deltagelse gjør at barna ikke selv trenger å velge når de skal snakke samisk. Stabil struktur og veiledere som møter barnas språk, legger til rette for en trygg situasjon. (Kintel, Mikkelsen & Mikkelsen 2013.)

På slutten av hver sammenkomst er det fint å samle barna til en samtalestund før dere avslutter og drar hjem. Målet med denne stunden er å snakke om dagen. Hvordan har det gått? Har man lyktes med målet? Barna får da selv vurdere om de har snakket samisk, og får dele sine egne tanker og følelser. Har barna noen innspill til neste sammenkomst?

Målet med rådnastallam er at samisk ikke skal oppleves som et institusjonsspråk, men at barna selv aktivt velger samisk som kommunikasjonsspråk.

Foto: Kathrine Pedersen/ Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen

Girjálaskjvuohhta / Litteraturliste

74

Ávdđátjála / Forord

Kunnskapsdepartementet 2018a: <https://www.udir.no/lk20/overordnet-del/opplaringens-verdigrunnlag/1.2-identitet-og-kulturelt-mangfold/?lang=smj>

Kunnskapsdepartementet 2018b: <https://www.udir.no/lk20/overordnet-del/opplaringens-verdigrunnlag/1.2-identitet-og-kulturelt-mangfold/>

Maja Dunfjeld

Dunfjeld Maja 2006 (2001): *Tjaalehtjimmie. Form og innhold i sørsamisk ornamentikk.*

Snåsa: Saemien Sijte. (Avhandling for graden dr.art. Institutt for kunsthistorie, Universitetet i Tromsø.)

Fyhn, A. B., M. Dunfjeld, Dunfjeld Aagård, A., Eggen, P., Larsen, T.M. 2015: Utforskning av tradisjonell sørsamisk ornamentikk, *Tangenten*, 26(3), s.9 - 14.

Fyhn A. B., M. Dunfjeld, Dunfjeld Aagård, A., Eggen, P., Larsen, T.M. 2015: Muligheter og utfordringer ved sørsamisk ornamentikk, *Tangenten*, 26 (4) s.5 - 11.

Dunfjeld, M., U. Steinfjell, Westerfjell

N.A., Vangberg, Å. 2018: *Aerpiemaahtoe – Áarjelsaemien duedtien baakoeh*, Snåsa: Saemien Sijte. s.23-43.

Lisbet Hansen og Anne Birgitte Fyhn

Balto, A. 2005: Traditional Sámi child-rearing in transition: Shaping a new pedagogical platform. – *Alter Native - An International Journal of Indigenous People*, 1, 90 – 113. <http://www.content.alternative.ac.nz/index.php/alternative/article/view/106>

Blomhøj, M. 2016: *Fagdidaktik i matematik*. Frederiksberg: Frydenlund.

Fyhn, A. B., Eira, E. J. S., Hætta, O. E., Juuso, I. A. M., Nordkild, S. I. & Skum,

E. M. 2018: Bishop Sámejillii – utfordringer ved oversetting av matematikdidaktisk fagterminologi. – *Nordic Studies in Mathematics Education*, 23(3-4), 163–184.

Fyhn, A. B. & Hansen, L. (work in progress): Exploration of patterns in different contexts. Paper presentert på *CERME11-the Eleventh Congress of the European Society for Research in Mathematics Education*. NL: Utrecht.

Keskitalo, P. & Määttä, K. 2011: *The Basics of Sámi Pedagogy*. Rovaniemi: Lapland University Press.

Kunnskapsdepartementet 2018a: *Overordnet del – verdier og prinsipper for grunnopplæringen*. Hentet fra/ Viettjaduvvam dáppes: <https://www.regjeringen.no/contentassets/37f2f7e1850046a0a3f676fd45851384/overordnet-del--verdier-og-prinsipper-for-grunnoppleringen.pdf>

Kunnskapsdepartementet 2018b: *Kjerneelementer i fag*. Hentet fra/ Viettjaduvvam dáppes: <https://www.regjeringen.no/contentassets/3d659278ae55449f9d8373fff5de4f65/kjerneelementer-i-fag-for-utforming-av-lareplaner-for-fag-i-lk20-og-lk20s-fastsatt-av-kd.pdf>

Kunnskapsdepartementet, KD 2013: *Matematihka oktasašfága oahppoplána*. Lastet ned fra/ Viettjaduvvam dáppes: <https://www.udir.no/kl06/MAT1-04/Hele/Kompetansemaal/gelb-bola%C5%A1vuo%C4%91amihttomearit-2.-jahkeceahki-ma%C5%8B%C5%8Bil-?lplang=http://data.udir.no/kl06/sme>

Nielsen, K. 1979 1932-1962: *Lappisk (samisk) ordbok. Grunnet på dialektene i Polmak, Karasjok og Kautokeino*. Bind II, G-M. Oslo: Universitetsforlaget. 2. opplag.

Norges offentlige utredninger 2015: NOU 2015:8. *Fremtidens skole. Fornyelse av fag og kompetanser*. Oslo: Regjeringen.

Utse, M. B., Nilsen, L., Mathisen, M. & Juuso, J. 2006: *Unjárgga gákti*. Unjárga: Isak Saba Guovddáš.

Karen Anne Buljo

<https://snl.no/Finnmarkseiendommen>

Guolledigge Iesjjávren – Oahpponævvo sáme-giella nubbenjiellan. Boade 2, <https://883.davvi.no/index.php/guolledigge-iesjjavren>

Siri Nystø Ráhka

Kintel, Ingrid & Mikkelsen, Inga & Mikkelsen, Mathias 2013: Rádnastallama ájnannjuolgadus le sámástitt!. – *Bárjás 2013. Luotta - sáme oahppása ja dálusj bátsadisá*. Árran julevsáme guovdásj. 6–13.

NÆHTTABIELE / NETTSIDER

Dans i skolen/dánssa skávlán

<http://dansepraksis.no/> <https://www.denkulturelleskolesekken.no/> <https://www.danseinfo.no/>

Elle Sofe Sara

Mij / Hva:	Gånná gávna / Finnes her:
Sami Kadrill	https://ellesofe.com/
Sydisdánssa	https://www.youtube.com/watch?v=HMdCzyXQee4
Ribádibme	Sapmifilm.com
Giedaj vuohttom Filma namma: Juoigangiehta	Sapmifilm.com
Per Hætta juojggá ielliht (stállo, gárránis, tjivgga)	https://www.youtube.com/watch?v=lpmED1TgPSk
Eahpáraš (Bagádalle: Anne Merete Gaup)	Sapmifilm.com
Sameblod (Bagádalle: Amanda Kernell)	https://www.filmweb.no/skolekino/incoming/article1313950.ece
Iditsilba (Bagádalle: Elle Márjá Eira)	Sapmifilm.com
Beavvi nieida/ Daughter of the Sun (Bagádalle: Sara Margrethe Oskal)	https://www.nfi.no/eng/film?name=daughter-of-the-sun&id=1884
Alta aksjávnná	https://tv.nrk.no/serie/oeyeblikk-fra-ladet-fraa-lufta/2016/DVFJ61006813 avspiller
Jielemen aavoe Poehtalasj musihkkavuosis, 100 jage ávvudallam. Sofia Jannok, Mari Boine, Wimme ++ Bagádalle: Rolf Degerlund	https://tv.nrk.no/serie/samenes-nasjonaldag/2017/SAPP63007517 avspiller

75

MUSIHKKAOAJVVADUSÁ / FORSLAG TIL MUSIKK

Lávllaga namma / Sangtittel:	Artista namma / Artistens navn:
Stálut čurvot	Karen Anne Buljo
Ceavnni duoddara álddut	Skáidi
Boares áldu	Čalbmeliiba (Frozen moments)
Beskon eallu	Marit Gaup Eira
Sea sami, see	Johan Sara Jr.
Bohcco guolga	Johan Sara Jr.
Varg/Ruomas	Torgeir Vassvik
Gumpe	Inga Juuso, Harald Skullerud/ JUUSK
Máze	ISAK
Irene	Sofia Jannok
Slowhill	Come back as an butterfly
Gotan project	Santa Maria
Áibbašeapmi	Ulla Pirttijärvi
Máttaráhkku	Bárut- Inga Juuso
Wimme	Texas
Wimme & Rinne	Human
Váimmu čuovga	Elin Kåven
Sámi eatnan duoddariid	Nils- Aslak Valkeapää

NASJONALT SENTER
FOR KUNST OG KULTUR
I OPPLÆRINGEN

NORD
universitet

SÁMI LOHKANGUOYDDÁS
SAEMIEN LOHKEMEJARNGE
SÁME LÁHKÁMGUOYDÁSJ
NASJONALT SENTER FOR SAMISK I OPPLERINGA